

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС:

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ВИПУСК 35 (7)

**КИЇВ
2021**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

/Видання засновано у 2017 році/

Свідectво про державну перереєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія KB № 24357-14197 ПР від 24.02.2020 року

Видання включено до Переліку наукових фахових видань України: категорія "Б"
з Педагогіки та Філософії
(наказ №1643 від 28.12.2019 року)

Друкуються за рішенням

Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(протокол №12 від 30.06.2021 року)

Шеф – редактор: Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Головний редактор: Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Відповідальний редактор: Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Редакційна колегія:

Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Андрушкевич Ф., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Базалук О.О., доктор філософських наук, професор (Китай, Маомінг)

Бобрицька В. І., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Бондаренко В. Д., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вашкевич В. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вернидуб Р. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Воронкова В. Г., доктор філософських наук, професор (Україна, Запоріжжя)

Гавриленко Т. Л., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Чернігів)

Гаврілова Л. Г., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Добродум О. В., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Доній Н. Є., доктор філософських наук, професор (Україна, Чернігів)

Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Костюк Ю. С., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Кухар Л. О., кандидат педагогічних наук (Україна, Київ)

Лупенко І. О., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Макаренко Л. Л., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Матвієнко О. В., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Матусевич Т. В., кандидат філософських наук (Україна, Київ)

Мезарос К.М., доктор філософії, доцент кафедри філософії та комунікацій (Румунія, Тімішоар)

Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Мудрецка І., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Олексенко Р. І., доктор філософських наук, професор (Україна, Мелітополь)

Олефіренко Т. О., кандидат педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Пронтенко К. В., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Житомир)

Путров С. Ю., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Рідей Н. М., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Савенкова Л. В., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Самчук З.Ф., доктор філософських наук, старший науковий співробітник, (Україна, Київ)

Свириденко Д. Б., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Слабко В. М., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Сущенко Л. П., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Тимошенко О. В., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Терепищій С. О., доктор філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Франчук В. М., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Хижна О. П., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Цзоу Ч., кандидат філософських наук, доцент (Китай, Маомін)

Чорноморець Ю. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Шиндаулова Р., доктор філософських наук, доцент (Казахстан, Алмати)

Ягодзінський С. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем сучасної освіти і науки в умовах полікультурного глобалізаційного суспільства. Основні рубрики охоплюють всі освітні галузі (науки про освіту; філософія освіти; освітні вимірювання; дошкільна, початкова, середня, професійна, вища освіта, менеджмент освітньої діяльності тощо).

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС : ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ / Голов. ред. О. П. Кивлюк. – Київ : ТОВ «Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація», 2021. – Випуск 35 (7). – 107 с.

© Редакційна колегія, 2021

© Авторі статей, 2021

© Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2021

© ТОВ «Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація», 2021

**NATIONAL PEDAGOGICAL
DRAGOMANOV UNIVERSITY**

**EDUCATIONAL
DISCOURSE:
COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS**

VOLUME 35 (7)

**KYIV
2021**

ISSN print 2522-9699; ISSN online 2616-5007

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

/The publication was founded in 2017 year/

Certificate of printed mass media's state re-registration:

Series KB № 24357-14197 IIP from February 24th, 2020

The publication is included in the list of scientific publications: Category "B" on Pedagogy and Philosophy
(order of the Ministry of Education and Science No. 1643 dated December 28, 2019)

Printed by decision

Academic Council of National Pedagogical Dragomanov University
(protocol № 12 from June 30, 2021)

Honored Chief Editor: Andrushchenko V. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. of NAPS Ukraine (Ukraine, Kyiv)

Chief Editor: Kyvliuk O. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Responsible Editor: Mordous I. O., PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Editorial board:

Viktor Andrushchenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. Of NAPSU (Ukraine, Kyiv)

Fabian Andrushkevych, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Oleg Bazaluk, Doctor of Philosophical Sciences, Profess (Maoming, China)

Valentyna Bobrytska, Doctor, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Bondarenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Vashkevych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Roman Vernydub, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Valentyna Voronkova, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)

Tatiana Havrylenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Chernihiv)

Liudmyla Gavrilo, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Olha Dobrodum, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Nataliia Donii, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Chernihiv)

Olga Kyvliuk, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Yuliia Kostiuk, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Kukhar, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Iryna Lutsenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Lesia Makarenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Olena Matvienko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Tatiana Matusevych, PhD in Philosophy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Claudiu Mesaros, PhD in Philosophy, Associate Professor (Romania, Timisoara)

Iryna Mordous, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Irena Mudretska, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Roman Oleksenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Melitopol)

Taras Olefirenko, PhD in Pedagogy, Professor (Ukraine, Kyiv)

Konstantyn Prontenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Zhytomyr)

Sergii Putrov, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Nataliia Ridei, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Savenkova, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Zoreslav Samchuk, Doctor of Philosophical Sciences (Ukraine, Kyiv)

Denys Svyrydenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Volodymyr Slabko, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Sushchenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Oleksii Tymoshenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Terepyshchyi, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Vasyl Franchuk, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Olha Khyzhna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kiev)

Chenzhan Zou, PhD in Philosophy, Associate Professor (China, Maomin)

Yuri Chernomorets, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Raushan Shyndaurova, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Kazakhstan, Almaty)

Sergii Yahodzinskyi, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

The collections' concept is based on a multifaceted scientific coverage of the problems of modern education and science in terms of multicultural globalizational society. The main headings cover all educational areas (sciences about education; Philosophy of education; Educational measurements; Pre-school, primary, secondary, vocational, higher education, management of educational activities, etc.).

EDUCATIONAL DISCOURSE : COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS / Chief Editor O. P. Kyvliuk. – Kyiv : LLC “Scientific Information Agency “Science-technologies-information”, 2021. – Volume 35 (7). – 107 p.

© Editorial board, 2021

© Authors of articles, 2021

© National Pedagogical Dragomanov University, 2021

© LLC “Scientific Information Agency “Science-technologies-information”, 2021

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Бродецький О. Є.	Безпековий ресурс світоглядного знання в	7
Горохолінська І. В.	освіті: кейс релігієзнавства	
Колесніченко М. В.	Проблематика соціальної когезії у	17
	зарубіжному науковому дискурсі	
Об'єдков О. І.	Ідея трансгуманізму як складова побудови	33
	майбутнього світу. Витоки, сутність і критика	
Барабаш Р. Я.	Ксенофобія та расизм в контексті	41
	нігілістичного світогляду	

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ

Овчатова А. П.	Проблеми та перспективи впровадження	50
	STEM-освіти в Україні	
Легка Л. В.	Основи квантових технологій у закладах	61
	загальної середньої освіти: обумовленість та	
	забезпеченість	

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

Куриляк В. В.	Біографія та медична діяльність Джона Харві	73
	Келлога у сфері популяризації здорового	
	способу життя	
Marchuk O. T.	Eastern patristic tradition of interpretation	86
	“voŮσ-λόγος”:the sanogenical-therapeutic	
	potential of communicativeness (Part II.	
	Prospects of the practical implementation)	

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Дем'яненко Н. М.	Рецензія на монографію Андрущенка В.П.	98
	Феномен освіти: у 5-ти книгах. Суми:	
	Університетська книга, 2020. Кн.1. Понят-тя	
	освіти: зміст та предметне поле: монографія.	
	452 с.; Кн. 2. Структурно-функціональний	
	аналіз освіти: моногра-фія. 592 с.; Кн. 3.	
	Екзистенційний простір освіти: монографія.	
	500 с.; Кн.4. Українська освіта: історія	
	становлення, розвиток, модернізація:	
	монографія. 560 с.; Кн. 5. Статті та інтерв'ю.	
	536 с.	

CONTENT

PHILOSOPHICAL CONCEPTS: HISTORY AND MODERNITY

Oleksandr Brodetskyi	Security resource of the worldview knowledge in education: the case of religious studies	7
Iryna Horokholinska		
Maksym Kolesnichenko	The problems of social cohesion in foreign scientific discourse	17
Oleksandr Obiedkov	The idea of transhumanism as a building block for the future world. The origins, essence and criticism	33
Rostyslav Barabash	The problem of the spread of xenophobia and racism	41

INNOVATIONS IN EDUCATION

Anastasia Ovchatova	Problems and prospects of STEM education implementation in Ukraine	50
Liudmyla Lehka	The basics of quantum technologies in general secondary education institutions: conditionality and provision	61

RELIGIOUS INNOVATIVE STUDIES

Valentyna Kuryliak	Biography and medical activities of John Harvey Kellogg in the field of promoting a healthy lifestyle	73
Oleksandr Marchuk	Eastern patristic tradition of interpretation “νοῦς-λόγος”: the sanogenical-therapeutic potential of communicativeness (Part II. Prospects of the practical implementation)	86

SCIENTIFIC LIFE

Nataliia Demianenko	Review of the monograph by Andruschenko V.P. The Phenomenon of Education: In 5 Books. Sumy: University Book, 2020. Book 1. The concept of education: content and subject field: a monograph. 452 p.; Book 2. Structural and Functional Analysis of Education: a monograph. 592 p.; Book 3. The Existential Space of Education: Monograph. 500 p.; Book 4. Ukrainian Education: the history of formation, development, modernization: a monograph. 560 p.; Book 5. Articles and interviews. 536 c.	98
----------------------------	---	-----------

**ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ:
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ**

DOI 10.33930/ed.2019.5007.35(7)-1

УДК 14:21/(29)

**БЕЗПЕКОВИЙ РЕСУРС СВІТОГЛЯДНОГО ЗНАННЯ В
ОСВІТІ:
КЕЙС РЕЛІГІЄЗНАВСТВА****SECURITY RESOURCE OF THE WORLDVIEW KNOWLEDGE IN
EDUCATION:
THE CASE OF RELIGIOUS STUDIES****О. Є. Бродецький
І. В. Горохолінська**

Актуальність теми дослідження. Ментально-світоглядні й соціальні ризики та гібридні ідеологічні і геополітичні атаки, з якими стикається Україна (і в яких нерідко використовується релігійний чинник), підтверджують доцільність усвідомлення й використання безпекових функцій релігієзнавства (зокрема, й обґрунтування його ваги в освіті).

Постановка проблеми. Поступ соціуму багато в чому залежать від готовності усвідомлено ставитися до питань ідентичності, свободи, відповідальності, критичності і водночас відкритості до діалогу й комунікації ідентичностей. Це одна з передумов завбачання цілої низки небезпек. Особлива роль тут належить релігієзнавству, хоч рівень усвідомлення цього в українському суспільстві, в менеджменті освіти наразі недостатній.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізується дискурс таких авторів: В. Рубський; К. Айвз та Дж. Кідвел; Р. Іселдик, К. Метсон, Г. Анісман; А. Колодний; Р. Бічер; В. Хромець; Кирило Говорун.

Постановка завдання. Мета статті: аргументування безпекових можливостей релігієзнавчої освіти; її ролі у формуванні в особистостей надійного імунітету від ризиків соціально-ідеологічного маніпулювання та здатності реалізовувати гармонійну, гуманістичну,

Urgency of the research. The mental, ideological and social risks and hybrid ideological and geopolitical attacks that Ukraine is facing (and in which the religious factor is often used) confirm the advisability of understanding and using the security functions of religious studies (in particular, their educational importance justifying).

Target setting. The progress of society largely depends on the willingness to consciously relate to the issues of identity, freedom, responsibility, criticality and, at the same time, openness to dialogue and communication of identities. This is one of the prerequisites to anticipate a number of dangers. Religious studies play a special role here, although the level of awareness of this in Ukrainian society and in education management is still insufficient.

Actual scientific researches and issues analysis. The discourse of such authors is analyzed: V. Rubskyi; C. Ives and J. Kidwell; R. Ysseldyk, K. Matson, H. Anisman; A. Kolodnyi; R. Bicer; V. Khromets; Cyril Hovorun.

The research objective. The article purpose: argumentation of the religious studies security opportunities and their role in education and in the forming of individuals' reliable immunity against the risks of socio-ideological manipulation and the ability to implement harmonious, humanistic,

відповідальну комунікацію.

Виклад основного матеріалу.

Автори обмірковують низку ризиків, з якими стикається сучасне суспільство і на глобальному рівні, і в Україні. Здійснюється аналіз того, як пізнавально-методологічні й ціннісні можливості релігієзнавства здатні примножувати в суспільстві безпековий потенціал. Осмислюються передумови ефективної та евристичної реалізації такого потенціалу через функціонування релігієзнавства в освіті (передусім вищій).

Висновки. Якісна релігієзнавча освіта цінна тим, що дає змогу адекватніше бачити соціокультурну динаміку освячуваних релігіями цінностей, діалогічність і водночас конкурентність різних аксіологічних візій облаштування суспільства та його норм. Такий навик – важіль адекватнішого самовизначення в глобалізованому суспільному просторі. Ціннісна рентабельність і безпекова функціональність релігієзнавчої освіти (або релігієзнавчих елементів в освіті) багато в чому залежить як від оптимізації менеджерських стратегій в освіті, так і від готовності самих науковців у галузі релігієзнавства вдосконалювати методологічну й евристичну дієвість релігієзнавчого освітнього змісту.

Ключові слова: релігієзнавство, богослов'я, світоглядні науки, безпекові можливості, ідентичність, поліконфесійність, діалогічність.

responsible communication.

The statement of basic materials. The study considers a number of risks facing modern society (both globally and in Ukraine). It is analyzed the cognitive-methodological and value possibilities of religious studies and their ability to increase the security potential in society. The authors reveal the prerequisites for effective and heuristic realization of such potential through the functioning of religious studies in education (especially higher education).

Conclusions. A high-quality religious education is valuable, as it gives adequate picture of the socio-cultural dynamics of the values sanctified by religions; dialogism and, at the same time, the competition of various axiological visions of the society and its norms arrangement. Such a skill is a lever of adequate self-determination in the global public space. The value-based profitability and security functionality of religious education (or religious studies elements in education) largely depends both on the optimization of managerial strategies in education and on the religious studies willingness to improve the methodological and heuristic effectiveness of religious studies educational content.

Key words: religious studies, theology, worldview sciences, security possibilities, identity, polyconfessionality, dialogue.

Актуальність теми дослідження. Сьогодення в його соціальних та культурних вимірах демонструє: людство ХХІ ст. попри неабиякий розвиток, поступ у царині технологій, фундаментальної та прикладної науки, все ж доволі вразливе до цілої низки викликів – і природно-стихійних, і суспільно-ціннісних, зокрема, геополітичних. Диспропорції в рухові до порозуміння щодо культурних пріоритетів, світоглядно зумовлена інтолерантність (а отже, неготовність до конструктивної комунікації з носіями іншої системи переконань), політично інспірована дезінформованість чи недостатньо адекватна обізнаність щодо історичних та ціннісних джерел сучасних координат суспільства, розгубленість у потоках інформації, що продукує недовіру до соціальних інституцій, а водночас спричиняє рішення, не сперті на належну питому вагу критичного мислення, – все це доволі відчутні проблеми сучасного життя, досить інтенсивно притаманні й реаліям України. Їхня наявність має корозійний

ефект щодо безпеки осіб і спільнот, часом обмежує або й паралізує здатність протистояти викликам. Особливо підвищується градус небезпеки в суспільстві, коли вектор поглиблення цих тенденцій призводить до військових загроз (також і гібридного характеру, із широким маніпулятивним використанням інформаційних технологій та маркерів культурної ідентичності як засобів впливу й боротьби). Позначається це тло проблем і на характері реагування на стихійні природні чи непередбачувані соціальні явища (в умовах потреби особливої кооперації сил та спільнотно узгоджених дій). Тим часом експлікація безпекових можливостей світоглядного знання і його оптимізація в освіті багато в чому можуть служити вагомим важелем запобігання окресленим ризикам.

Постановка проблеми. Слід пам'ятати: війни припиняються \ виграються не лише засобами військової техніки; пандемії долаються не тільки достатнім ресурсом медичних засобів та технологій; розвиток економіки та політичної сили країни визначається не лише здобутками в царині природничо-технічних розробок і їх рентабельним впровадженням. Ці компоненти поступу залежать не меншою мірою і від здатності та готовності в суспільстві усвідомлено ставитися до питань ідентичності, свободи, відповідальності, спроможності осіб і спільнот бути і дбайливими, і (в разі потреби) критичними щодо якості свого культурного життєсвіту, плекати його як динамічне ціннісне середовище, відкрите до діалогу з іншими культурами та ідентичностями. Така світоглядно-ціннісна освіченість здатна не лише вигартовувати захист від небезпек та викликів, а й сприяти їх своєчасному завбачанню і запобіганню.

Світоглядна цілісність особистості, її розважливість та критичність, наснаженість досвідом обізнаності з культурним розмаїттям світу та самотутністю окремих культур – це інтелектуально-смісловий плацдарм оборони суспільства. І “додана вартість” зусиль в цьому напрямку здебільшого резонує в показниках й економічного поступу, й політичної стабільності.

На наш погляд, однією з ключових і засадничо вагомих підвалин всебічної культурно-ціннісної просвіти осіб і спільнот є саме світоглядні науки: філософія, етика, естетика, релігієзнавство, богослов'я. Вони формують унікальне теоретичне підґрунтя оптимізації гуманістичного потенціалу аксіосфери соціуму. Але важливо адекватно експлікувати цей потенціал, увиразнювати можливості його соціальної дієвості. Уже маючи попередній досвід осмислення соціально-ціннісних аспектів значущості філософської та культурологічної освіти, у цій своїй статті ми зупинимо дослідницький погляд на такій царині світоглядно релевантного знання, як релігієзнавство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема аксіологічної та соціальної значущості світоглядних знань й зумовлених ними навичок світоставлення та формування життєвих стратегій є доволі важливим предметом гуманітарного дискурсу як у західному світі, так і в Україні. В. Рубський [3], синтезуючи релігієзнавчу та богословську методологію, досліджує основи моделювання образу реальності у світогляді; піддає осмисленню когнітивні та ціннісно-сміслові компоненти світогляду й аспекти взаємодоповнення комунікативних можливостей альтернативних світоглядів. Розглядаючи питання сумірності релігійних норм життя і цілей сталого розвитку, К. Айвз та Дж. Кідвел [6], аналізують

резонанси соціальної функціональності релігійних цінностей, їхньої кореляції зі знаннями про закономірності розвитку світу. Цікава та продуктивна щодо вивчення теми ідентичності особи та її зв'язку із релігійністю є розвідка канадських вчених – “Релігійність як ідентичність: до розуміння релігії з погляду соціальної ідентичності” [8]. Підходи цих авторів наснажують поглиблювати вивчення й аксіологічно обґрунтовувати вагу релігійного різноманіття. Релігійне знання як феномен не суто індивідуально цінний, а загальнозначущий осмислює Р. Бічер [5]. У монографії А. Колодного “Феномен релігієзнавства” [2] аналізуються не лише когнітивні особливості цієї науки, а й низка її соціально-ціннісних ефектів. Осмислення богословської освіти в Україні (а отже, й певною мірою теми кореляції релігієзнавства й богослов'я та взаємодії їхніх соціальних і ціннісних потенціалів) – предмет дослідження В. Хромця [4]. Чинники ціннісної та соціальної ефективності релігійного лідерства лягли в основу посібника-бюлетеня з питань здоров'я та протидії небезпекам у цій царині [7]. А деструктивні вектори релігійного адміністрування, зокрема, на тлі панування ціннісно спотворених політичних структур, піддаються рефлексії у праці архімандрита Кирила Говоруна [1]. Аспект же нашого дослідження концентруватиметься на з'ясуванні саме актуальних безпекових важелів релігієзнавства як науки про один з ключових та антропологічно універсальних типів світогляду.

Постановка завдання. Тож наскрізною метою статті є аргументування безпекових можливостей релігієзнавства і його представленості в освіті; ролі релігієзнавчих знань у формуванні цілісної толерантної особистості з надійним світоглядно-ціннісним й когнітивним імунітетом проти ризиків соціально-ідеологічного маніпулювання та здатністю облаштовувати гармонійне, гуманістично релевантне, відповідальне самовизначення-комунікацію на різних рівнях індивідуального й соціального буття.

Виклад основного матеріалу дослідження. З огляду на притаманну релігієзнавству предметну сферу воно має потенціал осмислювати світоглядні платформи ставлення до цінностей і практик, пов'язаних і з ідентичністю, і з безпекою, і з освітою. Якщо обмірковувати ці три поняття – ідентичність, безпека, освіта – то виявиться, що феномен релігії (предмет релігієзнавства) багато в чому феноменологічно містить у собі їхні ключові орієнтири. Адже релігійна інтенція – це прагнення людини й до безпеки, й до освіти (або просвіти) і, зрештою, до цілісності та справжності, що символізуються термінами “ідентичність”, “самототожність”. І навіть в етимології слова “релігія” імпліцитно закладені принаймні ці три смислові кластери. Відомо, що латинське дієслово “relegere” (від якого низка дослідників виводить походження терміна “релігія”) мало значеннєвий спектр “повертатися назад”, “збирати докупи”, “перечитувати”, “переосмислювати”, тобто “тяжіти до першоджерел”. А отже, тут фігурує ідея пізнання й утвердження власної ідентичності – повернення до себе справжнього. Інша етимологічна версія (яка виводить термін “релігія” від дієслова “religare” – пов'язувати) також засвідчує настанову на сполучення людини з буттєвим центром і віднаходження нею внаслідок цього істинності свого існування.

Осягнення через релігієзнавчий мисленнєвий досвід варіацій програмування людиною власної ідентичності, зафіксованих у спектрі

релігійних учень і способів життя, – це шлях до глибиннішого усвідомлення мотивів обрання життєвих стратегій особами і спільнотами.

Ще одне з етимологічних значень терміна “релігія”, як ми вже наголошували, – “відтворення цілісності”. Тобто релігійна людина претендує бути в цілісності, у своєрідній досконалості, довершеності буття і цінностей. А отже, й бути в безпеці. Недаремно кожна релігія пропонує своїм послідовникам проєкт спасіння. Що криється в уявленні про спасіння? Іntenція на максимальну буттєву убезпеченість, максимальну безпеку. Вивчаючи засобами релігієзнавства віроповчальні традиції світу, ми, отже, чіткіше усвідомлюємо обрії таких прагнень безпеки у різних релігійно-культурних контекстах. Відповідно, релігієзнавчі інформація й дослідницький інструментарій поглиблюють розуміння мотивів поведінки віруючої людини, котра, прагнучи убезпечити себе в сотеріологічній перспективі, орієнтується на певну систему дій, які сприймаються як здатні їй цю безпеку надати, і відмова від яких означає для неї перебування в життєвих загрозах та незахищеності. В такий спосіб аналіз релігійної мотивації дає глибше усвідомлення ролі смислових, ґрунтованих на переконаності, критеріїв безпеки й захищеності. Звернімо увагу на таку тезу: “Дослідження релігійності, яке апелює до синергії її подвійної функції і як соціальної ідентичності, і як нефальсифікованої системи переконань, може полегшити розуміння того, чому релігія важлива для стількох людей, і навіть може прояснити, чому вона не важлива для інших” [8, р. 60]. До прикладу, ми знаємо, якою мірою слова релігійних лідерів були важливими та впливовими під час подій Революції Гідності, або ж як чутливо зараз реагують віряни на нарації пастирів щодо теми ставлення до перепитій Covid19, вакцинації тощо. Це стосується й України, й інших країн. Серед найновіших показових фактів можна, зокрема, вказати на видання інформаційного бюлетеня під егідою “Інституту глобальних змін” Тоні Блера (“Tony Blair Institute for Global Change”) з промовистою назвою “Covid-19: Посібник для урядових організацій, які співпрацюють з релігійними лідерами для підтримки заходів громадського здоров’я” (“Covid-19: Guide for Governments Working with Religious Leaders to Support Public-Health Measures”), де декларується усвідомлення масштабу впливовості слів й дій релігійних лідерів в руслі захисту здоров’я та безпеки громадян. Зокрема, там читаємо: “Релігійні провідники та релігійні організації мають потенціал впливати на медичну освіту, зміцнення здоров’я та позитивні результати здоров’я серед членів їхньої громади. Вони також забезпечують потенційний доступ до груп ризику,.. заохочуючи використання медичних послуг” [7, с. 2]

Цих та подібних обставин не можна не враховувати, облаштовуючи громадянську безпеку. Наприклад, зумовлена екстремними ситуаціями заборона актуального здійснення певних ритуальних дій чи таїнств, якщо вона не спирається на ретельно продуману, делікатну, інформаційну підготовку й надання альтернативних способів долучення до обрядів, може не тільки призвести до протестних настроїв, а й примножувати психологічну напругу, страх вірян за майбуття (а вони становлять значну частину суспільства); на тлі їхньої збуреності неминуче додаються ризики конфліктнішої взаємодії їх із носіями нейтрального до релігії (або безрелігійного) світобачення тощо. Уже цей приклад свідчить, що в комплексі компетенцій фахівців, відповідальних за громадську безпеку,

релігієзнавчий масив знань та навичок є доволі потрібним. Ці знання озброюють відповідні служби засобами протидії спотвореному розумінню суспільно-ціннісної сутності відповідних процесів і заходів. І отже, їх можна використовувати в соціальній рекламі, чи інших кампаніях просвіти задля захисту безпеки життя й здоров'я громадян. Релігієзнавчі експертні можливості і їхнє врахування структурами, відповідальними за безпеку суспільства, це, отже, один із ключів застереження від “вибухових” соціально-комунікативних ситуацій.

Часто релігії, несучи у світ свої ідеї, проголошують їх втіленням духовного “світла”. Цікаво, що “світло” – це саме той етимологічний корінь, який закладено й у словах “освіта”, “просвіта”. Тобто релігія позиціює себе перед вірянами як просвітлення через надання “відання”. Хоч у Новий Час на Заході зроблено чимало кроків із сепарації (окремо знання, а окремо – віра), однак кожна релігія із-середини своєї буттєвості маніфестує власний зміст саме як знання в найуніверсальнішому значенні цього слова (той досвід, який долучає людину до Буття). Тут, звичайно, доречне питання: чи належною мірою на практиці конкретні релігії, віровчення, доктрини, культові системи реалізують ці інтенції просвіти? І відповіді будуть у випадку конкретних релігійних спільнот і традицій різними (деякі – ствердними, деякі – заперечними). Але так чи інакше: саме як феноменологічний горизонт у світоглядних засадах релігій все ж неминуче закладений цей орієнтир на примноження світла відання, світла знання (інколи він може бути декларативним, утопічним, маніпулятивним, але нерідко – таки справді дієвим, практично об'єктивованим). І, звісно ж, релігія – це аж ніяк не тільки догми і не тільки обслуговування певних політичних інтересів, яким можуть служити ті чи інші конфесійні структури. Попри цей антураж соціального функціонування релігій, внутрішня життєвість релігійності таки нерідко культивує ідеї і ціннісні практики, яким властиві дивовижні (і щирі) взірці людяності, естетичності (в широкому значенні цього слова), онтологічно наснаженого творчого тону. Тож володіння навичками осягнення палітри релігійних смислів і їхньої співвіднесеності зі способом життя, з екзистенційними основами ціннісного вибору, – річ вельми продуктивна для результативнішого пошуку-формування особистістю, яка здобуває освіту, світоглядних та комунікативних важелів власного духовного зростання та етичного саморозвитку. Релігієзнавство неминуче містить у собі, зокрема, й філософський, і культурологічний струмені. Тож якісно спрограмована присутність релігієзнавства в освіті – це її збагачення завдяки благодатному синтезові любові до мудрості і любові до життєтворчого ентузіазму.

Дослідники К. Айвз та Дж. Кідвел, погоджуючись із думкою, що прогрес суспільства – це далеко не завжди лінійне поширення оптимальніших тенденцій “згори вниз”, а радше тривалий, поетапний рух до усталення цінностей і їхньої апробації досвідом соціальної взаємодії та її результатами, наголошують: “Релігія – один із ключових процесів такого ґатунку, який може забезпечити появу та поширення цінностей у різних соціальних масштабах” [6, с. 1360]. А Р. Бічер так коментує специфіку релігійно опосередкованого досвіду самоусвідомлення: “Кожна людина приймає свої власні культурні та соціальні цінності, а відповідно, й свою поведінку як щось логічне або ж принаймні, вона вірить в це” [5, с. 89]. Оскільки ж система релігійних уявлень тих чи тих спільнот багато в чому

визначає історичну й ціннісну траєкторію творення ними свого життєвого світу, то вивчення релігійних традицій – це шлях набуття знань також і в царині історії та історіософії, й етики, й естетики, й соціальної психології, і зрештою, людинознавства та суспільствознавства. Навіть спотворені знання про людину, що часом наявні у певних релігійних вченнях, – якщо вони пропущені через горнило релігієзнавчої рефлексії, – теж постають як важливий людинознавчий матеріал. Пізнання релігій – це розширення людинознавчих знань також і шляхом врахування їхніх цивілізаційно-культурних варіацій.

Діалектичне бачення суті релігії дає змогу збагнути і такий парадокс: з одного боку, релігія феноменологічно споріднена з освітою за рахунок того, що вона проголошує себе “світлом”, претендує на дарування вірянам повноти осмисленості й мудрості в житті. Але, з іншого боку, деякі з форм релігійності, релігійного життя розбудовують свій досвід і свою практику так, що це “світло”, замість долучати до осмисленого існування, навпаки, максимально засліплює, занурюючи у фанатизм, ворожнечу, в претензію релігійної спільноти лише поглинати своєю ідентичністю інші ідентичності. Але це аж ніяк не скасовує того, що інші форми релігійності справді спрямовують прожектор смисложиттєвого “світла” на досягнення яснішого бачення людьми одне одного; на шлях до порозуміння, діалогу.

Тож релігієзнавча наука, вивчаючи релігії, ставить питання про чинники ефективнішої розбудови саме такої діалогічності і між особами, і між спільнотами. Оскільки, як ми з’ясували, в релігії іманентно й діалектично закладено два вектори (вектор гуманізму і вектор спільнотно-монолітного “егоцентризму”, вектор людинотворчий і вектор пригнічення творчих сил людини), то, відповідно, саме релігієзнавство тут має досить багато можливостей, щоб один із цих ціннісних чинників ідейно актуалізувати, в доброму розумінні цього слова “популяризувати”, а щодо іншого – надавати ціннісно-смісловий та методологічний імунітет-застереження особам і громадам, які стоять перед вибором характеру облаштування власних релігійних досвіду і практики.

Релігієзнавство, до речі, не слід розглядати лише як чинник толерантності (хоч це одна з принципово важливих його іпостасей). Крім ефекту толерантизації світоставлення, релігієзнавче мислення, безперечно, розвиває й чинник критичності. Філософсько-рефлексивна природа релігієзнавства, розвиваючи здорову критичність, дає змогу особі, яка його опановує, плекати в собі (і у свого оточення) імунітет проти вразливості до маніпулятивних зусиль, які часом здійснюють деякі релігійні лідери та керовані ними авторитарні релігійні спільноти. Це включає й здатність “моніторити”, так би мовити, політичну інспірацію діяльності тих чи інших конкретних релігійних спільнот, що функціонують у суспільстві.

Мабуть, годі доводити, що це, по суті, світоглядно-безпековий комплекс навичок і компетенцій. Потреба в ньому особливо відчутна в Україні, коли ще доволі дієві постімперські ментально-ціннісні реакції багатьох громадян, зумовлені тривалим та драматичним історичним досвідом перебування України під національно-культурним і політичним пресингом. Нерідко ці деструктивні реакції підживлюються також і тими релігійними структурами, котрі через апеляцію до страху, ресентименту, необізнаності, неосвіченості, забобонності, фанатизму, беззастережної довіри до авторитарних релігійних чи політичних лідерів (та певних

ієрархічних вертикалей) фетишизують проімперські ціннісні фантоми, зодягнуті в шати “сакралізованості”, “канонічності” та проголошувані нібито “духовними підвалинами”. Хоч насправді мобілізація цих ціннісних фантомів підпорядкована тому історичному проєкту уярмлення національно-культурних та світоглядних ідентичностей, який століттями реалізовувався в Російській Імперії та її історичних іпостасях (і гібридно продовжує жити в геополітичних зусиллях сучасної кремлівської верхівки та її послідовників й ідеологічних сателітів). Звернімо в цьому контексті увагу на важливу тезу богослова архімандрита Кирила Говоруна з його праці “Політичне православ’я: доктрина, що розділяє Церкву”: “Неорадянська доктрина “руського міра” містить більшість форм політичних ортодоксій (сам автор монографії визначає поняття політичної ортодоксії як “відхилення від первинної християнської ортодоксії, що серед іншого передбачає відокремлення релігії від політики” [1, с. 16]). Вона стала насильницькою, антизахідною, антимодерністською і антидемократичною. Вона прагне реанімувати радянське минуле і запобігти демократичній модернізації суспільства. Вона відчужує тих, хто не є росіянами чи православними (зокрема українців, кримських татар, євреїв, протестантів, греко-католиків) та загрожує їм. Війна в Україні загострила всі форми політичних ортодоксій (як-от, антимодернізм, консерватизм, окциденталізм та інші -ізми) і зробила їх насильницькими. Це збудило чимало ідеологем, випестуваних політичними ортодоксіями, перетворивши їх на стратегію – плани військових кампаній” [1, с. 130]. Тож релігієзнавча критичність може служити потужним чинником імунітету від таких загрозливих впливів деструктивної риторики й корозійної практики, які заохочуються функціонерами тих релігійних структур в Україні, котрі підтримують та пропагують міфологеми-ідеологеми про “триєдиний руский народ” і нібито особливу цивілізаційну “місію” того державного утворення, яким керує кремлівська влада.

Не менше важливих безпекових ефектів дає релігієзнавча підготовленість і в аспекті запобігання іншим ризикам уярмлення свідомості та поведінки внаслідок маніпулятивних дій, реалізовуваних через релігійні канали. Зокрема, йдеться про роль релігієзнавчої освіти у формуванні соціально-психологічної опірності особистостей щодо зусиль із рекрутування adeptів до тих релігійних спільнот, які будуються за моделлю комерційно-фінансової піраміди і мають на реальній меті лише задоволення владних і майнових амбіцій їхніх авторитарних провідників.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок.

Отже, релігієзнавство як наука й освітня галузь, з огляду на світоглядно-смысловиттєву функціональність предмета його вивчення (релігії і релігійності), має особливу безпекову роль у суспільстві. Адже взірці мислення, що формується при здобутті релігієзнавчої освіти чи її елементів, відзначаються загостреною увагою до аналізу ціннісних ідеалів і їхніх антропологічних платформ; порівняння альтернативних одна щодо одної ціннісних інтенцій; співвіднесення ідейно декларованих орієнтирів із реальними соціально-комунікативними практиками спільнот, які їх культивують. Це ознака глибинної внутрішньої рефлексивності релігієзнавства. Якщо релігієзнавство висвітлює різні релігійні традиції з акцентом на їхній аксіотворчій функціональності, то це забезпечує здобувача освіти унікальною спромогою через релігію адекватніше бачити

соціокультурну динаміку освячуваних релігіями цінностей, діалогічність і водночас конкурентність різних аксіологічних візій облаштування суспільства та його норм. Такий рельєфний навик, який може бути здобутий через релігієзнавчу компоненту в освіті, доволі важливий для сучасної особистості, бо це важіль адекватнішого самовизначення в глобалізованому суспільному просторі.

Тож увага суспільства до підготовки фахівців з високою рефлексивною культурою осмислення процесів духовного життя – це одне зі свідчень його зрілості та опірності щодо ризиків вихолощення практичного гуманістичного ресурсу в соціумі та культурі. Нерідко демонстрована в Україні неувага освітнього менеджменту до місця й ролі в освіті таких світоглядних галузей, як релігієзнавство, свідчать, що рух до окресленої зрілості – це ще питання перспективи.

Підкреслимо: важливою є присутність у вищій освіті релігієзнавства і як окремої університетської спеціальності, і як дисципліни принаймні вибіркового гуманітарного блоку для різних інших спеціальностей. Це передбачає й усвідомлене створення менеджментом закладів вищої освіти реальних можливостей для фахівців-релігієзнавців популяризувати серед студентів соціокультурну і безпекову значущість цієї науки, розкривати дієвість освітніх компетенцій і результатів, які будуть здобуті здобувачами освіти в разі обрання ними релігієзнавства як однієї з вибірових дисциплін. Але значущим є не лише створення платформи функціонування релігієзнавства в освіті як спеціальності і як дисципліни. Адже релігієзнавча складова може пронизувати собою якнайрізноманітніший комплекс принаймні гуманітарних дисциплін – і психологію, і історію, і культурологію, і філософію, і соціологію, і педагогіку тощо. Тож тут евристично корисною була б міждисциплінарна координація зусиль розробників соціогуманітарних освітніх програм та авторів соціогуманітарних навчальних матеріалів із фахівцями-релігієзнавцями для оптимізації релігієзнавчого (а отже, безпекового) елементу в їхньому змісті. Важливо для освітнього менеджменту усвідомлювати, що це завдання не лише має академічні функції популяризації релігієзнавства в умовах кризи “престижності” світоглядно-гуманітарних знань, а що в його реалізації закладена справжня соціально-компетентісна та безпекова дієвість, а отже, ціннісна рентабельність. Причому принципово, щоб менеджмент освітньої сфери усвідомлював цю особливу, ціннісну рентабельність й евристичність релігієзнавчого знання, як в умовах сталого розвитку, так і в умовах долаття криз та запобігання дієвості деструктивно-ідеологічних зусиль, інспірованих або вузько-прагматичними цілями маніпулювання свідомістю спільнот заради меркантильних інтересів, або невинуватими геополітичними зазіханнями, що, серед іншого, “грають” на релігійних переконаннях і їхніх соціальних векторах. У свою чергу така ціннісна рентабельність релігієзнавчої освіти (або релігієзнавчих елементів в освіті) багато в чому залежить і від готовності представників релігієзнавчого академічного середовища до вдосконалення пропонованих ними освітніх послуг (програм, навчальних дисциплін, міждисциплінарної взаємодії тощо) і їхньої відповідності справді евристичним методологічним та креативним методичним зразкам освітнього змісту.

Перспективи подальших досліджень в окресленій тематичній сфері можуть бути пов'язані з поглибленим з'ясуванням потенцій

релігієзнавчого знання щодо сприяння конструктивнішому облаштуванню “комунікації ідентичностей” в конкретних суспільствах та культурних ареалах.

Список використаних джерел:

1. Говорун, К 2019. Політичне православ'я: доктрина, що розділяє Церкву, Київ: *Дух і літера*, 152 с.
2. Колодний, А 2020. Феномен релігієзнавства, Київ: *Інтерсервіс*, 248 с.
3. Рубський, ВМ 2019. Світогляд як модель реальності: функціонально-субститутивний підхід, Одеса: *КУПРІЄНКО СВ*, 427 с.
4. Хромець, В 2019. Богословська освіта в Україні: релігійний і світський контекст, Київ: *Дух і літера*, 312 с.
5. Bicer, R 2010. The Value of the Religious Knowledge in the Formation of Faith', *Kelam Araştırmaları*, 8 (1), pp. 77-92.
6. Ives, CD & Kidwell, J 2019. 'Religion and Social Values for Sustainability', *Sustain Sci*, 14, pp. 1355–1362.
7. Ysseldyk, R, Matheson, K & Anisman, H 2010. 'Religiosity as Identity: Toward an Understanding of Religion From a Social Identity Perspective', *Personality and Social Psychology Review*, 14 (1), pp. 60-71.
8. Tony Blair Institute for Global Change 2020. *Covid-19: Guide for Governments Working with Religious Leaders to Support Public-Health Measures*. 15 p. Available at: <https://institute.global/sites/default/files/inline-files/Tony%20Blair%20Institute%2C%20Working%20With%20Religious%20Leaders%20to%20Support%20Public%20Health%20Measures.pdf> [19 July 2021].

References:

1. Hovorun, K 2019. Politichne pravoslav'ya: doktrina, sho rozdilyaye Cerkvu (Political Orthodoxies: the doctrine that separate the Church), Kiyiv: *Duh i litera*, 152 s.
2. Kolodnij, A 2020. Fenomen religiyeznastva (The phenomenon of religious studies), Kiyiv: *Interservis*, 248 s.
3. Rubskij, BM 2019. Svitoglyad yak model realnosti: funkcionalno-substitutivnij pidhid (Worldview as a model of reality: the functional-substantival approach), Odesa: *KUPRIYeNKO SV*, 427 s.
4. Khromec, V 2019. Bogoslovska osvita v Ukrayini: religijnij i svitskij kontekst (Theological education in Ukraine: secular and religious context), Kiyiv: *Duh i litera*, 312 s.
5. Bicer, R 2010. The Value of the Religious Knowledge in the Formation of Faith', *Kelam Araştırmaları*, 8 (1), pp. 77-92.
6. Ives, CD & Kidwell, J 2019. 'Religion and Social Values for Sustainability', *Sustain Sci*, 14, pp. 1355–1362.
7. Ysseldyk, R, Matheson, K & Anisman, H 2010. 'Religiosity as Identity: Toward an Understanding of Religion From a Social Identity Perspective', *Personality and Social Psychology Review*, 14 (1), pp. 60-71.
8. Tony Blair Institute for Global Change 2020. *Covid-19: Guide for Governments Working with Religious Leaders to Support Public-Health Measures*. 15 p. Available at: <https://institute.global/sites/default/files/inline-files/Tony%20Blair%20Institute%2C%20Working%20With%20Religious%20Leaders%20to%20Support%20Public%20Health%20Measures.pdf> [19 July 2021].

DOI 10.33930/ed.2019.5007.35(7)-2

УДК 316.454.4-027.63-028.42

**ПРОБЛЕМАТИКА СОЦІАЛЬНОЇ КОГЕЗІЇ У ЗАРУБІЖНОМУ
НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ****THE PROBLEMS OF SOCIAL COHESION IN FOREIGN SCIENTIFIC
DISCOURSE****М. В. Колесніченко**

Актуальність теми дослідження. Динамічні процеси соціальної диференціації як у середині країн, так і на міжнародній арені (між країнами) спонукають теоретиків і практиків до більш інтенсивних пошуків компромісів у взаємодії різних структурних компонентів суспільств з метою безконфліктного їхнього розвитку, досягнення певної згуртованості у суспільстві. За цих умов науковий дискурс з проблема-тики виявляється ефективним інструментом формування моделей соціальної когезії.

Постановка проблеми.

Соціальна когезія виступає як важливий фактор суспільного розвитку усіх країн сучасного світу, тому такі питання, як з'ясування її природи, її контенту та особливостей її функціонування у різноманітних соціально-політичних та соціо-культурних контекстах лежать в основі зарубіжного наукового дискурсу. У статті відтворюється його траєкторія та бачення акторів зарубіжного наукового дискурсу впливу цього феномена на суспільні процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основна увага відомих дослідників проблематики із США, Канади, Німеччини, Франції, Австралії (Чарльз Кулі, Вільям МакДугалл, Леон Фестінгер, Курт Бек, Стенлі Шахтер, Джон Френч, Бертрам Рейвен, Ірвінг Яніс, Шарон Жоннот, Джозеф Стоукс, Юдіт Максвелл, Каролін Бове, Крістіан Ларсен, Курт Левін, Дорвін Картрайт, Джейн Дженсон, Альберт Лотт, Берніс Лотт, Марк Грановеттер, Лайф Браатен, Ксав'єр Фонсека, Штефан Лукош, Френсіс Бразієр та інші) концентрується на таких питаннях: визначення контенту поняття "соціальна

Urgency of the research.

Dynamics of the processes of social differentiation both within countries and in the international arena (between countries) encourages theorists and practitioners to more intensively seeking of compromises in the interaction of various structural components of societies in order to conflict-free development, to achieve a certain cohesion in society. Under these conditions, the scientific discourse on the issue is an effective tool for forming models of social cohesion.

Target setting. Social cohesion is an important factor in the social development of all countries of the contemporary world, so issues such as elucidating its nature, its content and the peculiarities of its functioning in various socio-political and socio-cultural contexts are in the focus of foreign scientific discourse. The article reproduces its trajectory and vision of the actors of foreign scientific discourse of the influence of this phenomenon on social processes.

Actual scientific researches and issues analysis. The of well-known researchers from the United States, Canada, Germany, France, Australia (Charles Cooley, William McDougall, Leon Festinger, Kurt Back, Stanley Schakhtar, John French, Bertram Raven, Irving Janis, Sharon Jeannot, Joseph Stokes, Caroline Beauvais, Christian Larsen, Judith Maxwell, Kurt Levin, Dorwin Cartwright, Jane Jenson, Albert Lott, Bernice Lott, Mark Granovetter, Life Braaten, Xavier Fonseca, Stefan Lukosch, Francis Brasier and others) focus on the following issues: defining the content of the concept of social cohesion; mutual loyalty and solidarity;

когезія”; взаємна лояльність та солідарність; міцність суспільних відносин та спільних цінностей; почуття належності до групи (спільноти); довіра між окремими людьми суспільства (спільноти); зменшення нерівності та відчуженості у суспільстві; методологія вимірювання рівнів соціальної когезії та взаємодія різного роду чинників впливу на її динаміку тощо.

Постановка завдання. Головною метою є з’ясування витоків дискурсу стосовно соціальної когезії у зарубіжному науковому просторі, відтворення його динаміки у сучасних умовах, визначення його ключової тематики та певною мірою окреслення його перспектив, як також аналіз внеску тих чи тих зарубіжних авторів у його розвиток.

Виклад основного матеріалу. Пропонується зарубіжний науковий дискурс розглядати у двох історичних періодах – від 1890-х років до 90-х років минулого століття та від 1990-х років минулого століття і до нинішнього часу. Виокремлюються важливі характерні риси кожного із періодів дискурсу: початок дискурсу поклали праці французьких вчених Еміля Дюркгайма та Густава Ле Бона; активними дослідниками проблематики стали філософи, соціальні психологи, соціологи із США та із європейських країн; увага дослідників зосереджується передусім на соціальній суті суспільних і громадських зв’язків між членами невеликих груп, що, зрештою, сформувало значну частину дослідницького поля; проаналізовані дослідження заклали базу визначення змісту як самого феномена, так і терміну, яким він означений; у ході дискурсу визначилися критерії впливу на динаміку контенту соціальної когезії та на роль цього феномена у безконфліктному суспільному розвитку.

Висновки. Дискурс стосовно феномена соціальної когезії у зарубіжному науковому просторі розпочався наприкінці XIX-го століття. До нього активно долучилися дослідники із різних країн

strength of social relations and common values; sense of belonging to a group (community); trust between individuals of society (community); reduction of inequality and alienation in society; methodology for measuring its levels and the interaction of various factors influencing its dynamics, etc.

The research objective. The main goal is to clarify the origins of the discourse on social cohesion in foreign scientific space, to reproduce its dynamics in modern conditions, to identify its key topics and to some extent to outline its prospects, as well as to analyze the contribution of foreign authors to its development.

The statement of basic materials. It is proposed to consider foreign scientific discourse in two historical periods - from the 1890s to the 90s of the last century and from the 1990s to the present. Important features of each of the periods of the discourse are distinguished: the beginning of the discourse was laid by the works of French scientists Émile Durkheim and Gustave Le Bon; philosophers, social psychologists, sociologists from the USA and European countries became active researchers of the problem; the attention of researchers is focused primarily on the social essence of social and public relations between members of small groups, which, in the end, formed a significant part of the research field; the analyzed researches laid the basis for determining the content of both the phenomenon itself and the term by which it is defined; in the course of the discourse the criteria of influence on the dynamics of the content of social cohesion and on the role of this phenomenon in the conflict-free social development were determined.

Conclusions. The discourse on the phenomenon of social cohesion in foreign scientific space began at the end of the 19th century. Later, researchers from different countries (USA, Canada,

(США, Канади, Австралії, Франції, Німеччини та інших європейських країн). Останнім часом зарубіжний науковий дискурс інтенсифікується навколо таких проблем: характерні особливості функціонування феномена у тих чи тих соціальних умовах; чинники впливу на формування його контенту; у дослідницьке поле активно включаються такі теми, як методологія, технологія та техніки дослідження; соціальна когезія в етнічно диверсифікованих суспільствах; роль соціального і культурного капіталу у соціальній когезії; вплив взаємодії громадянства і національної (етнічної) ідентичності у поліетнічних країнах, з особливим наголосом на носіях так званої іммігрантської ідентичності.

Ключові слова: соціальна когезія, зарубіжний науковий дискурс, періоди наукового дискурсу, вимірювання соціальної когезії, чинники впливу на динаміку соціальної когезії.

Australia, France, Germany and other European countries) actively joined him. Recently, foreign scientific discourse has intensified around the following problems: characteristic features of the functioning of the phenomenon in certain social conditions; factors influencing the formation of its content; topics such as methodology, technology and research techniques are actively included in the research field; social cohesion in ethnically diversified societies; the role of social and cultural capital in social cohesion; the impact of the interaction of citizenship and national (ethnic) identity in polyethnic countries, with special emphasis on the bearers of the so-called immigrant identity.

Keywords: social cohesion, foreign scientific discourse, periods of scientific discourse, measurement of social cohesion, factors influencing the dynamics of social cohesion.

Актуальність теми дослідження. Питання соціальної когезії (соціальної згуртованості, соціального згуртування) сьогодні є однією з найбільш актуальних проблем суспільного розвитку для усіх країн сучасного світу. За Девідом Шіфером (David Schiefer – Німецький центр інтеграції та міграційних досліджень) та Йоландою ван дер Нолль (Jolanda van der Noll – Університет Гааги, Нідерланди), за останні 20 років питання соціальної когезії привернули до себе надзвичайну увагу як в академічних колах, так і у політичній сфері [26, с. 579]. Таке твердження на нашу думку, пов'язується з динамічними процесами соціальної диференціації як у середині країн, так і на міжнародній арені – між країнами. Про актуалізацію проблеми соціальної когезії свідчить та увага, яку їй надають управлінські органи світових, континентальних, регіональних та місцевих територіально-адміністративних об'єднань. Йдеться про ООН, Європейський Союз, Раду Європи, Організацію економічного співробітництва та розвитку, Світовий банк, асоціації місцевих громад тощо [3; 16; 22]. Їхня зацікавленість проблемою у 1960-х – 1970-х рр. і у наступні роки дала могутній поштовх до розгортання наукового дискурсу. Попереджуючи аналіз трендів сучасного зарубіжного дискурсу варто з'ясувати кілька моментів, пов'язаних з етимологією самого терміну “соціальна когезія”, з узагальненим (найбільш вживаним) визначенням змісту однойменного поняття, історичної динаміки досліджень проблеми.

Постановка проблеми. Оскільки, за твердженнями зарубіжних дослідників (з чим ми погоджуємося), соціальна когезія виступає як важливий фактор суспільного розвитку усіх країн сучасного світу, тому її проблематика поступово привертала увагу усе більшої кількості науковців у різних країнах. У центрі їхньої уваги перебувають такі питання, як

з'ясування природи соціальної когезії, її контенту та особливостей її функціонування у різноманітних соціально-політичних та соціокультурних контекстах. Вони складають основу зарубіжного наукового дискурсу, у ході якого долучаються й інші, дотичні до неї проблеми. У запропонованій статті автор прагнучим певною мірою показати шлях дискурсу у науковому просторі зарубіжних країн, де цей дискурс відбувається інтенсивно, та відтворити його траєкторію й бачення акторами дискурсу впливу цього феномена на суспільні процеси.

Аналіз останніх досліджень. На початковому етапі дослідження феномена “соціальна когезія” визначальними стали праці Еміля Дюркгайма та Ле Бона, у яких були закладені принципові підходи до його вивчення. В основу своїх розмірковувань про соціальну когезію учені поклали взаємодію між індивідами та суспільством, ступінь сили соціальних зв'язків та наявність/відсутність соціальних конфліктів. В останніх дослідженнях (скажімо, Ксав'єр Фонсека, Штефан Лукош, Френсіс Бразієр) подається позитивна оцінка результатам наукових пошуків Е. Дюркгайма і Л. Бона і їхньому внеску у розгортання дискурсу, зокрема і визначенню поняття “соціальна когезія”. Низка зарубіжних науковців (крім названих вище, це – Каролін Бове, Джейн Дженсон, Девід Шіфер) здійснили ґрунтовний аналіз перебігу наукового дискурсу сучасних умов з акцентуацією на ключових його моментах, передусім пов'язаних з соціальними процесами у тій чи тій країні (переважно США та країн Європи). Велика кількість праць зарубіжних дослідників звертається до конкретних проблем функціонування соціальної когезії, тим самим розвиваючи дискурс й визначаючи його перспективи (наприклад, Чарльз Кулі, Джон Френсіс, Бертрам Рейвен, Марк Грановеттер, Шарон Жоннот, Бенджамін Річардс, Юдіт Максвелл). Характерним трендом досліджень й самого дискурсу нинішнього етапу є посилення уваги до міждисциплінарності. Це прослідковується у працях Леона Фестінгера, Крістіана Ларсена, Курта Левіна, Альберта Лотта і Берніс Лотт, Лайфа Браатена, Девіда Локвуда, Талкотта Парсонса.

Постановка завдання. Для осмислення змісту й перебігу наукового дискурсу стосовно соціальної когезії ставляться такі завдання: з'ясування його витоків, його активних акторів, відтворення його динаміки, уточнення ключових тем, основних результатів досліджень із проблематики, включення останніх у дискурс, можливостей імплементації його вислідів у практику, окреслення перспектив його розвитку у контексті тих чи тих соціокультурних ситуацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Етимологія терміну та контент поняття “соціальна когезія”.* На нашу думку, етимологію (у сенсі науково-дослідної процедури, спрямовану на розкриття походження слова, а також сам результат цієї процедури [1]) будь-якого терміну раціонально шукати у словниках, які у стислій формі передають його значення. Оскільки наш термін має дві складові “соціальне” і “когезія”, то доречно з'ясувати значення обох, щоб зрозуміти якою мірою (органічно чи неорганічно) вони поєднуються. Згідно з поважними Merriam Webster Dictionary, “когезія” - це “акт чи стан міцного з'єднання” [9], Dictionary.com, “акт або стан узгодження, об'єднання чи то з'єднання” [8]. Інші словниково-довідкові видання подають практично синонімічні визначення. Для нашого дослідження ключовим видається дія (процес) з'єднання, що дає змогу

вести мову про когезію.

Щодо терміну “соціальний”, то його розуміння зводиться до пов’язаності “із життям і стосунками людей у суспільстві” [4]. За тим же Merriam Webster Dictionary, при вживанні терміна “соціальний” увага акцентується на спільності дій у тому чи тому товаристві, на взаємодії особистості та групи задля добробуту членів суспільства [27], а Thesaurus.com веде мову про особистостей, які “живуть або мають намір жити в товаристві з іншими або в спільноті, а не в ізоляції” [28].

Отже, соціальна когезія, за словниковими виданнями, це “взаємозалежність між членами суспільства, спільна лояльність та солідарність” [29], “зв’язки” або “клей”, які підтримують стабільність у суспільстві” [3].

Щодо визначення змісту поняття “соціальна когезія”, то у цьому сюжетові ми зупинимося на найбільш поширеному і, вочевидь, найбільш вживаному у сучасному зарубіжному науковому дискурсі, а у подальшому відтворимо динаміку його трансформації. При цьому ми візьмемо до уваги три чи не найважливіші ознаки, які дають можливість відтворити сутність феномена й які можна покласти в основу пошуків у визначенні змісту терміна: 1) соціальна когезія фокусується на адаптації нових груп – членів великих колективів, інакше кажучи, соціальна когезія охоплює своєю увагою усі групи – членів цих колективів; 2) соціальна когезія – це процес, який не завершується досягненням результату; 3) соціальна когезія охоплює різні сфери суспільного життя, скажімо, економічну, політичну та соціокультурну [31]. У виокремленні згаданих ознак ми йшли за результатами наукових інтерпретацій Дослідницького інституту Фундації Скенлона (The Scanlon Foundation Research Institute) [25], який у 2019 році у Мельбурні (Австралія) був створений спеціально для досліджень соціальної когезії. До цього додамо ще два (власне, описи характеристик), які, на думку деяких дослідників, мають складати сутність соціальної когезії: 1) “соціальна когезія передбачає побудову спільних цінностей та спільності у тлумаченні, зменшення розбіжностей у статках та доходах і, зазвичай, формування у людей відчуття, що вони залучені до спільного підприємництва, що вони стикаються із спільними викликами, і що вони є членами однієї спільноти” (Юдіт Максвелл – Judith Maxwell) [21]; “готовність членів суспільства співпрацювати один з одним, щоб вижити та процвітати” (Дік Стенлі – Dick Stanley) [31]. Отже, зв’язуючи структуроутворюючі характеристики соціальної когезії (деякі наводилися вище), ми на цьому етапі нашого аналізу пропонуємо зупинитися на визначенні, яким нині послуговується Рада Європи: здатність суспільства забезпечувати добробут усіх своїх членів, мінімізувати диспропорції та уникати маргіналізації з такими індексами: 1) взаємна лояльність та солідарність; 2) міцність суспільних відносин та спільних цінностей; 3) почуття належності до групи (спільноти); 4) довіра між окремими людьми суспільства (спільноти); 5) зменшення нерівності та відчуженості [12].

Вважаємо за необхідне звернути увагу на вибір використання в українській мові терміна “соціальна когезія” (саме “когезія”). Ми пропонуємо використовувати у наукових дослідженнях термін “когезія” без перекладу українською мовою, аргументуючи це наступним: феномен соціальної когезії в українському науковому просторі до цього часу практично не вивчався і введення терміну зі складовою “когезія” відкриває

можливості безперешкодної інтеграції вітчизняних дослідників у міжнародний науковий простір, у якому цей термін інтенсивно циркулює і є зрозумілим для кожного із учасників цього простору; при спробах перекладу з української мови ми зіштовхуємося з проблемою існування двох термінів – “згуртування” (відтворення процесу, дії) і “згуртованість” (фіксація завершення процесу, дії; визначення результатів), що англійською мовою передається одним терміном – “когезія” (“cohesion”), який включає як процес, та і ступінь його завершення.

Попереджуючи власне аналіз наукового дискурсу, ми дозволимо собі виокремити два його історичні періоди: 1) від 90-х років XIX-го століття і до 90-х років минулого століття; 2) від кінця XX-го ст. і до нинішнього часу. Такий поділ ми пов’язуємо з певними особливостями дискурсу, притаманними кожному із періодів, на що ми будемо звертати увагу у процесі викладу матеріалу з врахуванням думок зарубіжних дослідників проблематики.

Витоки наукового дискурсу проблеми та його розгортання. У з’ясуванні витоків наукового дискурсу стосовно соціальної когезії зарубіжні дослідники звертаються до ідей французького соціолога і фундатора теорії соціальних наук Еміля Дюркгайма (Émile Durkheim, 1858-1917 pp.), оприлюднених у його праці “Самогубство: дослідження в соціології” (1897 p.) [11]. Основними покликами стосовно соціальної когезії були такі: соціальна когезія відтворює взаємозалежність між індивідами та суспільством, при якій відсутні латентні соціальні конфлікти, що базуються на рівні достатків, на етнічності, расі, гендері тощо, й наявні міцні соціальні зв’язки (наприклад, громадянське суспільство, чутлива демократія та неупереджений правопорядок).

У пошуках витоків й відслідковування динаміки досліджень проблематики соціальної когезії, які формують основу зарубіжного наукового дискурсу, ми будемо спиратися на думки дослідників із Делфтського технічного університету (Нідерланди) Ксав’єра Фонсеки (Fonseca Xavier), Штефана Лукоша (Stephan Lukosch) та Френсіс Бразієр (Frances Brasier), сформульовані у їхній спільній роботі “Переглянута соціальна когезія: нова дефініція і як її характеризувати” (2018 p.). Такий наш вибір обумовлюється тим, що вони запропонували, на наш погляд, конструктивну модель аналізу доробку фахівців у сфері дослідження проблематики, яка базується на прогресивному методі: “Метод, використаний у цій роботі для огляду літератури з питань соціальної когезії, є двоетапним підходом. Перший крок - перегляд найпопулярніших книг про соціальну когезію на момент огляду, щоб дати уявлення про сучасний стан досліджень у цій галузі. Другий крок доповнив перший крок, переглянувши науково - дослідницькі статті, що стосуються даної галузі, за допомогою фіксованого запиту” [12]. У другому випадку йдеться про застосування пошукових баз типу “Google”. Названий метод дозволив авторам вибудувати трьохрівневу структуру характеристики історіографії з соціальної когезії, яка включає аналіз теоретичного доробку, аналіз результатів емпіричних і експериментальних пошуків та аналіз матеріалів соціальних мереж. Ми не будемо зупинятися детально на змістові моделі названих авторів (з нею можна ознайомитися у їхній публікації – див. розділ “Джерела”), а скористаємося можливістю визначити витoki, динаміку й, можливо, перспектив наукового дискурсу з проблематики

соціальної когезії. Щоправда, у нашому аналізові ми не будемо обмежуватися згаданою працею, але залучатимемо й інші роботи, які визначають траєкторію дискурсу.

У аналізові К. Фонсеки, Ш. Лукоша і Ф. Бразієр виявляються найбільш вагомими теоретичні, емпіричні й експериментальні здобутки зарубіжних дослідників, які, на їхню думку, заклали фундамент вивчення проблеми й зробили помітний внесок у визначення контенту феномена “соціальна когезія” та його ролі у суспільному розвитку. Наведемо їхній перелік таким чином, як він поданий у названій праці: Густав Ле Бон (Gustave Le Bon), Чарльз Кулі (Charles Cooley), Вільям МакДугалл (William McDougall), Леон Фестінгер (Leon Festinger), Курт Бек (Kurt Back), Стенлі Шахтер (Stanley Schachter), Джон Френч (John French), Бертрам Рейвен (Bertram Raven), Ірвінг Яніс (Irving Janis), Шарон Жоннот (Sharon Jeannotte), Джозеф Стоукс (Joseph Stokes), Юдіт Максвелл (Judith Maxwell), Матео Алалуф (Mateo Alaluf), Каролін Бове (Caroline Beauvais), Крістіан Ларсен (Christian Larsen), Курт Левін (Lewin Kurt), Дорвін Картрайт (Dorwin Cartwright), Георг Хоманс (George Homans), Альберт Лотт (Alber Lott), Берніс Лотт (Bernice Lott), Марк Грановеттер (Mark Granovetter), Лайф Браатен (Leif Braaten), Девід Локвуд (David Lockwood), Талкотт Парсонс (Talcott Parsons).

Кожен із названих дослідників (представляли і представляють різні соціогуманітарні, технічні, природничі науки і медицину та різні країни) тією чи іншою мірою розвивав (і продовжує розвивати) засади вивчення соціальної когезії. Ми у нашому контексті основну увагу будемо звертати на теоретичний бік справи, оскільки основною темою нашого аналізу є внесок авторів саме у науковий дискурс.

Аргументи, наведені у згаданій вище праці, дають підстави погоджуватися з тим, що початки дослідження соціальної когезії великою мірою пов’язуються з іменем французького психолога, соціолога й антрополога Гюстава Ле Бона (1841-1931 рр.), котрий у своїх роботах аналізував поведінку осіб у колективі [колективами у нього виступали натовп чи то громада – *М.В. Колесніченко*] і на цій основі, власне, розробив теорію колективної поведінки. Основним покликом і, зрештою, висновком його досліджень був такий – множинність характерів, думок і вірувань впливають на людину (її поведінку) у натовпові [12]. До речі, пізніше (1921 р.) Зігмунд Фройд підтримав думку Г. Ле Бона про неусвідомлену ідентифікацію індивідів і “визначив соціальну когезію як ідентифікацію однієї особи з іншими, які мають ті ж характеристики та забезпечують інтенсивні емоційні зв’язки” [12]. Зазначимо, що питання про поведінкові зразки у контексті емоційних зв’язків на індивідуальному рівні завжди привертали увагу дослідників, передусім філософів і психологів.

Помітним внеском у становлення наукового дискурсу стали праці американського соціолога Чарльза Кулі (1864-1929 рр.), зокрема його робота “Первинні групи” (1909 р.) [10], групи, які об’єднують персональні стосунки, групи, утворені завдяки сімейним зв’язкам та зв’язкам з довколишніми. Такі групи, зазвичай, розглядаються як основа суспільного життя. У цьому контексті варто зауважити, що автор концентрує увагу на чинниках внутрішніх пов’язаностей людей між собою. Важливо тримати у полі зору ту обставину, що науковий дискурс стосовно соціальної когезії (принаймні на відтинку його першого періоду) чітко прив’язується до

соціальних характеристик груп та взаємозв'язків у їхньому середовищі. Така особливість – не випадковість: в окремих групах (досить часто нечисельних) можна більш предметно і глибоко дослідити динаміку соціальної когезії, зокрема рівень колективної ментальності, яка, за американським філософом Хербертом Шнайдером (Herbert Schneider, 1892-1984 pp.) та британським психологом Вільямом МакДугаллом (1871-1938 pp.), складає основу соціальної когезії групи. Йдеться про “внутрішню колективну ментальність із різними рівнями взаємності та загальним способом почуття та мислення” [12]. Певною мірою можна погодитися з конструктивністю такого твердження, принаймні, для першого періоду наукового дискурсу. Однак можна припустити, що у процесі виходу на більш широке коло комунікацій (скажімо, групи чи то спільноти регіонального рівня, рівня загальносуспільного) сила колективної ментальності може розмиватися і у дію більш очевидно будуть вступати інші чинники (наприклад, міжетнічна солідарність у поліетнічному довіллі [18]).

Розвиваючи ідею групи як конструктивної компоненти феномена соціальної когезії, німецько-американський психолог Курт Левін (1890-1947 pp.) визначив її таким чином (1946 р.): динамічне ціле з її власним розміром, організацією та близькістю зв'язків її членів; індивідуальна поведінка є продуктом як особистості, так і соціального середовища, що пов'язано з діяльністю індивіда з тим, передусім з тим, що йому дає довколишній соціальний контекст [12]. Пізніше (1950 р.) американський соціальний психолог Л. Фестінгер (1919-1989 pp.), американський соціолог і психолог К. Бек та американський соціальний психолог С. Шахтер, продовжуючи розмірковування про внутрішні процеси у групі у контексті соціальної когезії, звертають увагу на значення групової свідомості, яка відіграє важливу роль у прагненні індивідів зберегти свою приналежність до групи, а саме прагнення вимірюється впливом та ініціативою, компетентністю виконання завдань, а особливо співвідношенням приязні-неприязні [12]. Такий підхід у трактуванні змісту соціальної когезії був у першому періоді наукового дискурсу чи не визначальним для багатьох дослідників. Скажімо, американські соціальні психологи Дорвін Картрайт (1915-2008 pp.) та Алвін Зандер (1913-1998 pp.), підтримуючи теорію поля влади К. Левіна, стверджують, що влада - це не риса окремо окремої людини, а двосторонні відносини, які опосередковують офіційний чи неформальний контроль. Заглиблюючись у спостереження функціонування тверджень К. Левіна про дію силового поля, американські соціальні психологи Джон Френч та Бертрам Рейвен (Bertram Raven) (1959 р.) [14] визначають п'ять видів базових основ соціальної влади (соціального впливу): *законність* випливає з переконання, що людина має формальне право висувати вимоги та очікувати від інших поступливості та слухняності; *винагорода* - результат здатності однієї особи компенсувати іншій за дотримання зобов'язань; *експертний вплив* базується на високому рівні майстерності та знань людини; *референтність* - результат сприйняття людиною привабливості, гідності та права на повагу інших; *примус* випливає з переконання, що людина може карати інших за недотримання зобов'язань. Згодом Б. Рейвен додав ще одну базову основу владного впливу властивостей: *інформаційну*, яка є результатом здатності людини контролювати інформацію, необхідну іншим для досягнення мети [13].

Цікавим, на наш погляд, є висновок американських соціальних

психологів Альберта Лотта і Берніс Лотт (Albert Lott, Bernice Lott, 1966 р.) про те, що ступінь симпатії є показником когезії (згуртованості) групи; вони висували нове визначення соціальної згуртованості як групової властивості, яке обумовлене кількістю та силою взаємного позитивного ставлення між людьми групи [20]. Очевидно, враховуючи таке визначення соціальної когезії, американський соціолог із Стенфордського університету Марк Грановеттер певною мірою корегує свою теорію первинних груп з огляду на ступінь сили внутрішніх зв'язків. На соціальну когезію, згідно з дослідником, впливає те, наскільки мережі дружби людей різних груп перетинаються [15], ми би додали, співпадають.

У подібному ключі ступінь групової когезії трактують помітні представники першого періоду дискурсу: ірландський дослідник із Дублінського університету Джозеф Стокс (Joseph Stokes, 1983 р.), підкреслюючи, що якість інформації, яка розкривається іншим членам, посилює згуртованість групи тоді, коли люди в групі діляться інтимними темами, і коли люди дотримуються збалансованої ризикованої поведінки; норвезький професор психології Лайф Браатен (Leif Braaten, 1928-2018 рр.) визначав згуртованість групи як еквівалент добрих стосунків для окремої людини, які, за наявності, можуть допомогти індивідууму стати тією людиною, якою віна/вона прагне бути. До речі, Л. Браатен з врахуванням позитивних стосунків у середині групи створив багатовимірну модель, яка підтримує встановлення, розвиток та досягнення високого рівня когезії (згуртованості) [7].

Базуючись на викладеному матеріалові, можна виокремити кілька важливих характерних рис першого періоду зарубіжного наукового дискурсу стосовно проблематики з соціальної когезії: 1) початок дискурсу поклали праці Еміля Дюркгайма та Густава Ле Бона ще наприкінці ХІХ-го століття; 2) активними дослідниками стали філософи, соціальні психологи, соціологи із США та із європейських країн; 3) увага дослідників концентрувалася на соціальній суті суспільних і громадських зв'язків між членами невеликих груп, що, зрештою, сформувало значну частину дослідницького поля – міські утворення як колективне (групове) середовище вивчення феномена соціальної когезії; 4) проаналізовані дослідження заклали базу визначення змісту як самого феномена, так і терміну, яким він означений; 5) у ході дискурсу кінця ХІХ-го – 90-х років ХХ-го століття практично сформувалися критерії, які впливають на динаміку контенту соціальної когезії та на суспільну роль цього феномена.

Основні тренди сучасного дискурсу. Аналіз другого періоду зарубіжного наукового дискурсу ми пропонуємо розпочати з доробку канадської дослідниці і практика у сфері соціальної когезії Юдіт Максвелл, яка, працюючи президентом Канадських мереж дослідження політики, сформулювала нове на той час (1996 р.) визначення змісту соціальної когезії: соціальна когезія передбачає побудову спільних цінностей та спільність інтерпретацій, зменшення розбіжностей у статках та доходах і, зазвичай, надання людям відчуття, що вони залучені до спільного підприємництва, стикаються із спільними викликами, і є членами однієї спільноти [21]. Новелами у визначенні, запропонованому Ю. Максвелл, стали наголоси на творенні членами груп спільних цінностей та спільних інтерпретацій соціальних явищ. Пізніші розмірковування навколо наведеного визначення дослідників, зокрема бельгійського соціолога

Матео Алалуфа, канадських дослідниць Каролін Бове та Джейн Дженсон, Шарон Жоннет, американського соціолога Талкота Парсонса (1902-1979 рр.), додали динаміки у дискусію стосовно ролі соціальної когезії у суспільному розвитку.

Звернемо увагу на ті положення згаданих дослідників, які відзначаються певною новизною у порівнянні з дослідниками першого періоду дискурсу: М. Алалуф, наприклад, вважає, що соціальна когезія є сенсом ідентичності нації, яка складається із різноманітних (відмінних між собою) традицій, культур, мов [12]. На наш погляд, це твердження вимагає більш детального опрацювання, зокрема із огляду на новітній тренд у дослідженнях соціальних явищ у сучасних західних суспільствах. Мається на увазі думка канадійського політичного філософа, знаного дослідника мультикультуралізму з Університету “Квінз” Вільяма Кімліки (Will Kymlicka) про те, що у багатонаціональних державах люди сповідують передусім громадянство, а не національну ідентичність [19, с. 256]. Соціологічні опитування українських дослідників певною мірою підтверджують висунуту В. Кімлікою тезу: у багатьох випадках кількість тих, хто визначає себе передусім громадянином тієї чи тієї держави значно перевершує кількість тих, хто ідентифікує себе через національну ідентичність [2, с. 350].

У розвитку наукового дискурсу продуктивною може виявитися ідея Девіда Локвуда, яка обертається навколо ролі соціальних мереж у динаміці соціальної когезії. Позитивна взаємодія, дослідником первинних групи, нагадаємо, ним був Чарльз Кулі (групи, утворені на основі сімейних зв'язків та зв'язків з довколишніми), і вторинних мереж (добровільні асоціації, сімейні організації, активні об'єднання громадянського суспільства), посилює ступінь соціальної когезії [12].

Каролін Бове і Джейн Дженсон пропонують розглядати соціальну когезію як постійний процес, що, на нашу думку, цілком логічно, у середовищі визначених груп, враховуючи рівень внутрішньої солідарності й цінності, які поділяють члени груп, механізми вирішення конфліктів. Зрештою, дослідниці підкреслюють, що такий процес є своєрідним компромісом взаємодії п'яти чинників – належності до групи, включення у групу, участь в активностях групи, визнання іншими членами групи, легітимність дій стосовно перебігу процесу [5]. Перераховуючи чинники, названі автори, як і багато інших, притягують увагу до того, що феномен соціальної когезії, насправді, є складним і на його зміст і його функціонування впливає ціла низка факторів, які необхідно враховувати при його аналізові.

Зауважимо, що динаміка наукового дискурсу забезпечується виявленням нових властивостей того чи того феномена, або ж, принаймні, новими його інтерпретаціями, що базуються на накопиченому матеріалі, й технік їхнього аналізу. Прикладом такого підходу може бути продовження пошуків інтерпретації знакового для другого періоду визначення соціальної когезії Юдіт Максвелл дослідницею Шарон Жонетт. Вона, з'ясовуючи функціонування феномена у канадійських умовах, виокремлює такі особливості: невинний процес розвитку спільноти зі спільними цінностями, спільними викликами та рівними можливостями у Канаді ґрунтується на почутті довіри, надії та взаємності між усіма канадцами [17]. Останні характеристики є дійсно важливим фундаментом формування й

функціонування соціальної когезії, особливо у психологічному вимірові. Підтвердження цієї нашої тези ми знаходимо у працях активних учасників наукового дискурсу Крістіана Ларсена і Талкотта Парсонса. Перший наголошує на тому, що одним із важливих компонентів соціальної когезії є довіра громадян до своєї нації. Другий розглядає соціальну когезію як рівні порядку та стабільності, об'єднані спільними нормами та цінностями у суспільстві, зважаючи на те, що політика, релігія, сім'я, освіта та економіка мають функціонувати на благо суспільства. Вони дають людям змогу виявляти спільні цілі та сприяти їхнім досягненням, а також ділитися моральними та поведінковими нормами, які є базою для міжособистісних відносин [12].

Як бачимо, у цьому періодові дискурсу особлива увага надається ролі соціально-психологічних чинників у формуванні соціальної когезії, зокрема міжособистісній взаємодії членів груп, спільнот, суспільств. У цей час викристалізуються й нові об'єкти дослідження. Серед них – методологія вимірювання соціальної когезії та функціонування соціальної когезії; соціальна когезія у етнічно диверсифікованих суспільствах. Якщо останнє тим чи тим чином потрапляло у поле зору дослідників попереднього періоду [11; 21; 24], то питання вимірювання дійсно стали новелою сьогоdnішніх досліджень [6; 23]. У цій статті ми більш детально зупинимося на моделі вимірювання, оскільки тему про соціальну когезію в етнічно диверсифікованих суспільствах ми визначили як предмет наших окремих досліджень.

Розробка моделі вимірювання соціальної когезії має надзвичайне значення для дослідження її контенту і особливо її динаміки. Найперше, що зробили згадані науковці, це те, що вони акцентували увагу на багатовимірності і багаторівневості феномена. А канадійські дослідники Фернандо Раджултон (Fernando Rajulton), Раванера Зенаїда (Ravanera Zenaida), Родерік Божот (Roderic Beaujot) запропонували, на наш погляд, ефективну модель виміру рівня соціальної когезії на основі шести компонентів, які свого часу виявила професор Монреальського університету (Канада) Джейн Дженсон. Такими компонентами є: включеність/виключеність, рівність/нерівність, законність/незаконність, участь/пасивність, визнання/відторгнення, належність/ізоляція [16]. Сама ж модель включає три сфери суспільного життя і має такий вигляд: економічна сфера (включеність, рівність), політична сфера (законність, участь), соціокультурна сфера (визнання, належність); кожна із означених сфер має свій набір показників (індексів) і свою вагу у загальному комплексі вимірювання: економічна – 40 %, політична – 30 %, соціокультурна – 30 % [23, с. 464].

Зауважимо, що запропонована модель дослідження соціальної когезії досить конструктивно операціоналізується у контексті взаємодії трьох рівнів функціонування феномена соціальної когезії: *індивідуальний рівень, рівень громади (спільноти) й інституалізаційний рівень*. До речі, у зарубіжному науковому дискурсі все більше дискутується питання про ефективність дослідження соціальної когезії на перетині трьох рівнів, оскільки це дозволяє враховувати значно більшу кількість факторів, які впливають на формування і функціонування феномена. Ця обставина вимагає від нас розкриття, бодай стисло, змісту згаданих рівнів. Щодо *індивідуального рівня*, то він включає такі індекси: безпосереднє

спілкування, компетентність при виконанні завдань, ступінь приязні/неприязні, ініціативність, індивідуальна поведінка, якість змісту тем, які поділяють учасники спілкування (учасники групи), почуття належності (до групи), відчуття включеності у групове середовище, особиста участь в активностях групи, визнання та законність дій і процедур, властивих групі. Базовими чинниками *рівня громади (спільноти)* є такі: спільна лояльність, взаємна моральна підтримка, соціальний капітал, міцні соціальні зв'язки, довіра, соціальне довікля, ступінь турботи, офіційний/неофіційний контроль, мережі дружби та їхнє перетинання, взаємна лояльність та солідарність, міцність суспільних відносин, спільні цінності, спільні цілі, моральність поведінки, цінність винагород, результативність активностей. *Інституалізаційний рівень (рівень інституцій)* складається із соціальної дезорганізації, відсутності конфліктів, ступеню задоволеності життям, участі у голосуванні за прийняття рішень, зразків соціальної поведінки, рівня самогубств, якості громадянського суспільства, довіри, мультикультуралізму, зменшення ступеня нерівності та відчуженості [12].

Висновки. Дискурс стосовно феномена соціальної когезії у зарубіжному науковому просторі розпочався наприкінці XIX-го століття. Його мобілізаторами стали Еміль Дюркгайм та Ле Бон. Пізніше до нього активно долучилися дослідники із різних країн (США, Канади, Австралії, Франції, Німеччини та інших європейських країн). Серед них - представники різних соціогуманітарних наук (філософії, психології, соціології тощо), а також природничих, технічних наук та медицини.

Тематику зарубіжного наукового дискурсу стосовно феномена "соціальна когезія" на основі проаналізованого вище матеріалу і запропонованої Ксав'єром Фонсекою, Штефаном Лукошом і Франсез Бразієр схеми певною мірою умовно можна розділити на три частини: 1) це ті дослідження і праці, предметом яких безпосередньо виступає зміст і функціонування феномена в конкретних соціальних умовах, включно з теоретичними моделями його конструювання й визначенням шляхів їхньої імплементації; 2) праці, думки, твердження, які дотичні до основного предмета й тим чи тим чином допомагають обґрунтувати легітимність контенту феномена та його функцій у сучасному суспільному розвитку; 3) праці, у яких предметом аналізу були як безпосередньо соціальна когезія, так і дотичні до неї теми.

До першої частини можна зарахувати праці Курта Бека і Стенлі Шахтера, МкДугалла, Леона Фестінгера, Юдіт Максвелл, Матео Алалуфа, Каролін Бове, Шарон Жоннетт, Крістіана Ларсена, Курта Левіна, Георга Хоманса, Альберта Лотта і Берніс Лотт, Лайфа Браатена, Девіда Локвуда, Талкотта Парсонса і, безумовно, Еміля Дюркгайма і Зігмунда Фрейда. Значну увагу чинникам другої частини приділяли Ле Бон, Чарльз Кулі, Джон Френч і Бертрам Рейвен, Ірвінг Яніс, Джозеф Стоукс, Дорвін Картрайт, Марк Грановеттер. У третій частині групуються праці Леона Фестінгера, Каролін Бове, Крістіана Ларсена, Курта Левіна, Альберта Лотта і Берніс Лотт, Лайфа Браатена, Девіда Локвуда, Талкотта Парсонса.

За часовим критерієм і пов'язаною з ним динамікою дискурс пропонується розділити на два періоди: від кінця XIX-го століття до 1990-х років та від 90-х років минулого століття до сьогодення.

Зарубіжний науковий дискурс інтенсифікувався навколо таких

проблем: з'ясування змісту феномена соціальна когезія, визначення терміну "соціальна когезія", характерні особливості функціонування феномена у тих чи тих соціальних умовах, чинники впливу на формування його контенту. Останнім часом у дослідницьке поле активно включаються такі теми, як методологія, технологія та техніки дослідження; соціальна когезія в етнічно диверсифікованих суспільствах; роль соціального і культурного капіталу у соціальній когезії. Перспективними напрямками дискурсу можуть виявитися: а) вплив взаємодії громадянства і національної (етнічної) ідентичності у поліетнічних країнах, з особливим наголосом на носіях так званої іммігрантської ідентичності; б) вплив процесів формування соціального і культурного капіталу на рівні групи (спільноти, громади), ареалу розселення, регіону та суспільства в цілому на соціальну когезію, особливо у плані її функціонування у конкретних соціополітичних та соціокультурних контекстах.

Список використаних джерел:

1. *Етимологія* (n.d). Матеріал з Вікіпедії - вільної енциклопедії. Доступно: <<https://www.uk.wikipedia.org/wiki/Етимологія>> [26 Липень 2021].
2. Жуленьова, О 2020. 'Особливості зміни громадсько-територіальної ідентичності населення України під час пандемії COVID-19', *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, Випуск 7 (21), Київ: Інститут соціології НАН України, 546 с.
3. Оржель, ОЮ 2012. *Концептуальні підходи до визначення соціального згуртування*. Доступно: <[https://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2012-01\(7\)/1200yvsz.pdf](https://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2012-01(7)/1200yvsz.pdf)> [26 Липень 2021].
4. 'Соціальний' 1978. Словник української мови, в 11 томах. Том 9, с. 476.
5. Beauvais, Caroline & Jenson, Jane 2002. 'Social cohesion: Updating the state of the research', *Canadian Policy Research Networks*, 62 p. Available from: <https://www.socialcohesion.info/fileadmin/user_upload/Beauvais_Jenson_02.pdf> [20 July 2021].
6. Berger-Schmidt, R 2000. 'Social cohesion as an aspect of the quality of societies: Concept and measurement' European Union Reporting Working Paper. № 14. Mannheim: Center for Survey Research and Methodology, 31 p. Available from: <https://www.gesis.org/fileadmin/upload/dienstleistung/daten/soz_indikatoren/eusi/paper14.pdf> [20 July 2021].
7. Braaten, Leif 1991. 'Group cohesion: A new multidimensional model', *Group* 15, p. 39–55. Available from: <<https://doi.org/10.1007/BF01419845>> [15 July 2021].
8. 'Cohesion Definition & Meaning' 2021. Dictionary.com, LLC. Available from: <<https://www.dictionary.com/browse/cohesion>> [20 July 2021].
9. 'Cohesion noun' 2021. Merriam-webster.com, Incorporated. Available from: <<https://www.merriam-webster.com/dictionary/cohesion>> [20 July 2021].
10. Cooley, Charles 1909. Primary groups. Social organization: A study of the larger mind, New York, NY: Charles Scribner's Sons, p. 23–31. Available from: <https://brocku.ca/MeadProject/Cooley/Cooley_1909/Cooley_1909_03.html> [07 July 2021].
11. Durkheim, Émile 1966. Suicide: a study in sociology, New York: The Free Press, 405 p.
12. Fonseca, Xavier, Lukosch, Stephan & Brazier, Frances 2018. 'Social cohesion revisited: a new definition and how to characterize it'. Available from: <<https://doi.org/10.1080/13511610.2018.1497480>> [07 July 2021].
13. French and Raven's five forms of power "Understanding where power comes from in the workplace". Available from: <https://www.mindtools.com/pages/article/newLDR_56.htm> [29 July 2021].
14. French, John & Raven, Bertram 1959. *The bases of social power*. Available from:

- <https://www.ResearchGate/215915730_The_bases_of_social_power> [29 July 2021].
15. Granovetter, Mark S 1973. 'The strength of weak ties', *American Journal of Sociology*, Vol. 78, № 6, p. 1360–1380. Available from: <<http://snap.stanford.edu/class/cs224w-readings/granovetter73weakties.pdf>> [28 July 2021].
 16. Jenson, Jane 2010. 'Defining and measuring social cohesion', *Commonwealth Secretariat and United Nations Research Institute for Social Development*, 44 p.
 17. Jeannotte, Sharon 2003. 'Singing alone? The contribution of cultural capital to social cohesion and sustainable communities', *International Journal of Cultural Policy*, Vol. 9, № 1, p. 35–49. Available from: <https://www.researchgate.net/publication/228499276_Singing_Alone_The_Contribution_of_Cultural_Capital_to_Social_Cohesion_and_Sustainable_Communities> [29 July 2021]
 18. Jewtuch, Wolodymyr 1989. 'Ethnischer Antagonismus und ethnische Solidarität in den Ländern Nordamerikas', *Migrationsforschung*, Heft 22, s. 29–33.
 19. Kymlicka, Will 2001. 'Territorial boundaries: A liberal egalitarian perspective. Boundaries and justice: Diverse ethical perspective', eds. David Miller, Sohail Hashmi, *Princeton University Press*, p. 249–275.
 20. Lott, Albert & Lott, Bernice 1961. 'Group cohesiveness, communication level, and conformity', *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, Vol. 62, № 2, p. 408–412. Available from: <<http://dx.doi.org/10.1037/h0041109>> [29 July 2021].
 21. Maxwell, Judith 1996. 'Social dimensions in economic growth', *Department of Economics, University of Alberta*, 36 p.
 22. OECD 2021. *Perspectives on global development: From protest to progress?*, OECD Publishing, Paris. Available from: <<https://doi.org/10.1787/405e4c32-en>> [29 July 2021].
 23. Rajulton, Fernando, Ravanera, Zenaida & Roderic Beaujot 2007. 'Measuring social cohesion: An experiment using the Canadian National Survey of giving, volunteering and participating', *Social Indicator Research*, p. 461–492. Available from: <https://www.researchgate.net/publication/40763388_Measuring_Social_Cohesion_An_Experiment_using_the_Canadian_National_Survey_of_Giving_Volunteering_and_Participating> [29 July 2021].
 24. Richards, Benjamin 2013. *National identity and social cohesion: theory and evidence for British social policy*. Available from: <https://www.etheses.lse.ac.uk/Richards_National-identity-and-social-cohesion_2013> [15 July 2021].
 25. Scanlon Foundation Research Institute. Available from: <<https://www.scanloninstitute.org.au/about-institute>> [29 July 2021].
 26. Schiefer, David & van der Noll, Jolanda 2017. 'The essentials of social cohesion: A literature review. Social Indicators Research', *An International and Interdisciplinary Journal for Quality-of-Life Measurement*, Vol. 132 (20), p. 579–603. Available from: <<https://link.springer.com/article/10.1007/s11205-016-1314-5>> [29 July 2021].
 27. 'Social' 2021. Merriam-webster.com, Incorporated. Available from: <<https://www.merriam-webster.com/dictionary/social>> [29 July 2021].
 28. 'Social' 2021. Dictionary.com, LLC. Available from: <<https://www.dictionary.com/browse/social>> [29 July 2021].
 29. 'Social cohesion' (n/d). A Dictionary of Geography, *Oxford Reference*. Available from: <<https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803100515609>> [28 July 2021].
 30. 'Social-cohesion meaning' 1996–2021. Best 1 definitions of social-cohesion, yourdictionary.com, LoveToKnow, Corp. Available from: <www.yourdictionary.com/social-cohesion> [29 July 2021].
 31. What is social cohesion? (n.d). Available from: <<https://scanloninstitute.org.au/what-social-cohesion>> [25 July 2021].

References:

1. *Etimologiya (Etymology)* (n.d). Material z Vikipediyi - vilnoyi enciklopediyi. Dostupno: <<https://www.uk.wikipedia.org/wiki/Etimologiya>> [26 Lipen 2021].
2. Zhulnova, O 2020. 'Osoblivosti zmini gromadsko-teritorialnoyi identichnosti naselennya Ukrayini pid chas pandemiyi COVID-19 (Peculiarities of change of public-territorial identity of the population of Ukraine during the COVID-19 pandemic)', *Ukrayinske suspilstvo: monitoring socialnih zmin*, Vipusk 7 (21), Kiyiv: Institut sociologiyi NAN Ukrayini, 546 s.
3. Orzhel, OYu 2012. Konceptualni pidhodi do viznachennya socialnogo zgurtuvannya (Conceptual approaches to the definition of social cohesion). Dostupno: <[https://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2012-01\(7\)/1200yvsz.pdf](https://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2012-01(7)/1200yvsz.pdf)> [26 Lipen 2021].
4. 'Sotsial'nyi (Social)' 1978. Slovník ukrayinskoyi movi, v 11 tomah. Tom 9, s. 476.
5. Beauvais, Caroline & Jenson, Jane 2002. 'Social cohesion: Updating the state of the research', *Canadian Policy Research Networks*, 62 p. Available from: <https://www.socialcohesion.info/fileadmin/user_upload/Beauvais_Jenson_02.pdf> [20 July 2021].
6. Berger-Schmidt, R 2000. 'Social cohesion as an aspect of the quality of societies: Concept and measurement' European Union Reporting Working Paper. № 14. Mannheim: Center for Survey Research and Methodology, 31 p. Available from: <https://www.gesis.org/fileadmin/upload/dienstleistung/daten/soz_indikatoren/eusi/paper14.pdf> [20 July 2021].
7. Braaten, Leif 1991. 'Group cohesion: A new multidimensional model', *Group* 15, p. 39–55. Available from: <<https://doi.org/10.1007/BF01419845>> [15 July 2021].
8. 'Cohesion Definition & Meaning' 2021. Dictionary.com, LLC. Available from: <<https://www.dictionary.com/browse/cohesion>> [20 July 2021].
9. 'Cohesion noun' 2021. Merriam-webster.com, Incorporated. Available from: <<https://www.merriam-webster.com/dictionary/cohesion>> [20 July 2021].
10. Cooley, Charles 1909. Primary groups. Social organization: A study of the larger mind, New York, NY: Charles Scribner's Sons, p. 23–31. Available from: <https://brocku.ca/MeadProject/Cooley/Cooley_1909/Cooley_1909_03.html> [07 July 2021].
11. Durkheim, Émile 1966. Suicide: a study in sociology, New York: The Free Press, 405 p.
12. Fonseca, Xavier, Lukosch, Stephan & Brazier, Frances 2018. 'Social cohesion revisited: a new definition and how to characterize it'. Available from: <<https://doi.org/10.1080/13511610.2018.1497480>> [07 July 2021].
13. French and Raven's five forms of power "Understanding where power comes from in the workplace". Available from: <https://www.mindtools.com/pages/article/newLDR_56.htm> [29 July 2021].
14. French, John & Raven, Bertram 1959. *The bases of social power*. Available from: <https://www.ResearchGate/215915730_The_bases_of_social_power> [29 July 2021].
15. Granovetter, Mark S 1973. 'The strength of weak ties', *American Journal of Sociology*, Vol. 78, № 6, p. 1360–1380. Available from: <<http://snap.stanford.edu/class/cs224w-readings/granovetter73weakties.pdf>> [28 July 2021].
16. Jenson, Jane 2010. 'Defining and measuring social cohesion', *Commonwealth Secretariat and United Nations Research Institute for Social Development*, 44 p.
17. Jeannotte, Sharon 2003. 'Singing alone? The contribution of cultural capital to social cohesion and sustainable communities', *International Journal of Cultural Policy*, Vol. 9, № 1, p. 35–49. Available from: <https://www.researchgate.net/publication/228499276_Singing_Alone_The_Contribution_of_Cultural_Capital_to_Social_Cohesion_and_Sustainable_Communities> [29 July 2021].
18. Jewtuch, Wolodymyr 1989. 'Ethischer Antagonismus und ethnische Solidarität in

- den Ländern Nordamerikas', *Migrationsforschung*, Heft 22, s. 29-33.
19. Kymlicka, Will 2001. 'Territorial boundaries: A liberal egalitarian perspective. Boundaries and justice: Diverse ethical perspective', eds. David Miller, Sohail Hashmi, *Princeton University Press*, p. 249-275.
 20. Lott, Albert & Lott, Bernice 1961. 'Group cohesiveness, communication level, and conformity', *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, Vol. 62, № 2, p. 408-412. Available from: <<http://dx.doi.org/10.1037/h0041109>> [29 July 2021].
 21. Maxwell, Judith 1996. 'Social dimensions in economic growth', *Department of Economics, University of Alberta*, 36 p.
 22. OECD 2021. *Perspectives on global development: From protest to progress?*, OECD Publishing, Paris. Available from: <<https://doi.org/10.1787/405e4c32-en>> [29 July 2021].
 23. Rajulton, Fernando, Ravanera, Zenaida & Roderic Beaujot 2007. 'Measuring social cohesion: An experiment using the Canadian National Survey of giving, volunteering and participating', *Social Indicator Research*, p. 461-492. Available from: <https://www.researchgate.net/publication/40763388_Measuring_Social_Cohesion_An_Experiment_using_the_Canadian_National_Survey_of_Giving_Volunteering_and_Participating> [29 July 2021].
 24. Richards, Benjamin 2013. *National identity and social cohesion: theory and evidence for British social policy*. Available from: <https://www.etheses.lse.ac.uk/Richards_National-identity-and-social-cohesion_2013> [15 July 2021].
 25. Scanlon Foundation Research Institute. Available from: <<https://www.scanloninstitute.org.au/about-institute>> [29 July 2021].
 26. Schiefer, David & van der Noll, Jolanda 2017. 'The essentials of social cohesion: A literature review. Social Indicators Research', *An International and Interdisciplinary Journal for Quality-of-Life Measurement*, Vol. 132 (20), p. 579-603. Available from: <<https://link.springer.com/article/10.1007/s11205-016-1314-5>> [29 July 2021].
 27. 'Social' 2021. Merriam-webster.com, Incorporated. Available from: <<https://www.merriam-webster.com/dictionary/social>> [29 July 2021].
 28. 'Social' 2021. Dictionary.com, LLC. Available from: <<https://www.dictionary.com/browse/social>> [29 July 2021].
 29. 'Social cohesion' (n/d). A Dictionary of Geography, *Oxford Reference*. Available from: <<https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803100515609>> [28 July 2021].
 30. 'Social-cohesion meaning' 1996-2021. Best 1 definitions of social-cohesion, yourdictionary.com, LoveToKnow, Corp. Available from: <www.yourdictionary.com/social-cohesion> [29 July 2021].
 31. *What is social cohesion?* (n.d). Available from: <<https://scanloninstitute.org.au/what-social-cohesion>> [25 July 2021].

DOI 10.33930/ed.2019.5007.35(7)-3

УДК 140.8:17:004.8

**ІДЕЯ ТРАНСГУМАНІЗМУ ЯК СКЛАДОВА ПОБУДОВИ
МАЙБУТНЬОГО СВІТУ. ВИТОКИ, СУТНІСТЬ І КРИТИКА***THE IDEA OF TRANSHUMANISM AS A BUILDING BLOCK FOR THE
FUTURE WORLD. THE ORIGINS, ESSENCE AND CRITICISM***О. І. Об'єдков**

Актуальність теми дослідження. Трансгуманізм є достатньо новим напрямком для ряду наукових дисциплін. Враховуючи умови, в яких знаходиться світ у XXI ст., вищеазначена ідея є ледь не основною характеристикою, яка детально описує становлення нового типу людства. Трансгуманізм відіграє значну роль в розумінні явищ соціального життя, допомагає визначити реальне місце людини в системі сучасних світоглядних парадигм. На додачу до цього, глобалізація, стрімкий розвиток науки та вплив четвертої промислової революції, також відомої як "Індустрія 4.0", наклали серйозний відбиток на саму сутність людини, її характер і ціннісні орієнтири.

Трансгуманізм поступово все більше просувається в життя індивіда, однак його основні постулати сприймаються зовсім неоднозначно.

Постановка проблеми. Зазначена тема залишається актуальною протягом останніх десятиліть. Дослідження в філософії, соціології та ряді інших дисциплін часто сходяться в точці, де кожна з них змушена звернутися до питання про долю людини, в формуванні якої – і розумовому, і фізичному – стали відігравати велику роль різного роду технології. Саме на ці питання як відповідь з'явився новий напрямок наукової думки, а саме трансгуманізм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ряд відомих вітчизняних та закордонних вчених намагалися розкрити сутність трансгуманізму, проаналізувати його користь або ж навпаки визначити потенційну небезпеку. Особливої уваги заслуговують роботи Н. Бострома, Г. Мора-века, Р. Курцвейла, Дж. Гакслі,

Urgency of research. Transhumanism is a fairly new direction for a number of scientific disciplines. Given the conditions in which the world finds itself in the XXI century, the above-mentioned idea is almost the main characteristic that describes in detail the formation of a new type of humanity. Transhumanism plays a significant role in understanding the phenomena of social life, helps to determine the real place of man in the system of modern worldview paradigms. In addition, globalization, the rapid development of science and the impact of the fourth industrial revolution, also known as "Industry 4.0", have left a serious mark on the essence of man, his character and values.

Transhumanism is gradually advancing in the life of the individual, but its basic postulates are perceived quite ambiguously.

Target setting. This topic has remained urgent in recent decades. Research in philosophy, sociology and number of other disciplines often converge at the point where each of them is forced to address the question of the fate of man, in the formation of which, both mental and physical, began to play a major role the various technologies. New direction of scientific thought, namely transhumanism, has emerged as the answer to these questions.

Actual scientific researches and issues analysis. Number of well-known domestic and foreign scientists have tried to reveal the essence of transhumanism, to analyze its benefits or to identify its potential dangers. To understand the philosophical and ethical aspects of this issue, a considerable set of scientific works was written. The works

М. Мора, С. Фуллера, Дж. Харріса, А. Бьюкенена, Р. Сперроу. Також необхідно завдячити українським науковим дослідженням. Мова йде саме про наукові статті М. А. Ожевана, В. В. Огорокової, М. Л. Шумка, Н. Б. Капустіної та Л. О. Попсуєнко, а також про дисертацію С. С. Денежнікова. Окремої уваги слід приділити поглядам філософа Ф. Фукуяма, який є одним із найвідоміших критиків ідеї трансгуманізму.

Постановка завдання. Щоб відповісти на питання що саме є трансгуманізмом, треба розпочати з передумов його появи і докладно дослідити який шлях дана парадигма пройшла та визначити її сучасний стан. Також, варто звернути увагу на погляди прихильників і критиків, які досліджували дане явище. І у підсумку визначити чи є трансгуманізм вірним шляхом до справжнього покращення життя людства чи це чергове складне випробування для нашої планети.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальні ідеї трансгуманізму були вперше запропоновані британським біохіміком Дж. Холдейном. У своєму есе 1923 р. "Дедал: наука і майбутнє" він описує як наукові і технологічні відкриття можуть змінити суспільство та поліпшити становище людини. В цій праці він передбачав, що застосування передових наук до біології людини принесуть великі вигоди.

Ці погляди надихнули ще одного дослідника, з яким все ж таки пов'язують зародження трансгуманізму, а саме Дж. Гакслі, який вперше у своїх працях використовував термін "Трансгуманізм". Під ним Гакслі розумів усвідомлення людством необхідності самовдосконалення, або спрямованої революції.

Висновки. Ідея трансгуманізму невпинно буде реалізовуватися в кожній сфері життя сучасного суспільства. В найближчі десятиліття завдяки технологічному прогресу, новітнім науковим сферам, які утворюватимуться через NBIC-

of N. Bostrom, G. Moravec, R. Kurzweil, J. Huxley, M. More, S. Fuller, J. Harris, A. Buchanan, and R. Sparrow deserve special attention. It is also necessary to thank Ukrainian scientific research. We are talking about the scientific articles of M. A. Ozhevan, V. V. Okorokova, M. L. Shumka, N. B. Kapustina, and L. O. Popsuenko, as well as the thesis of S. S. Denezhnikov. Particular attention should be paid to the views of the philosopher F. Fukuyama, who is one of the most famous critics of the idea of transhumanism.

The research objective. To answer the question of what exactly is transhumanism, we must begin with the preconditions for its emergence and explore in detail what path this paradigm has taken and determine its current state. Also, it is worth paying attention to the views of adherents and critics who have studied this phenomenon. And in the end, to determine whether transhumanism is the right way to truly improve the lives of humanity or another difficult test for our planet.

The statement of basic materials. The fundamental ideas of transhumanism were first proposed by a British biochemist J. Haldane. In his 1923 essay "Daedalus; or Science and the Future" he describes how scientific and technological discoveries can change society and improve the human condition. In this work, he predicted that the implementation of advanced sciences to human biology would bring great benefits.

These views inspired another researcher, who is still associated with the birth of transhumanism, namely J. Huxley, who first used the term "Transhumanism" in his work. Under it, Huxley understood humanity's awareness of the need for self-improvement, or directed revolution.

Conclusions. The idea of transhumanism will be constantly implemented in each sphere of modern society. In the coming decades, thanks to technological progress, the latest scientific fields that will be formed through NBIC-convergence, man will

конвергенції, людина буде відходити від своєї стандартної природи, зміниться її розумовий потенціал, біхевіоральна складова, система цінностей. З точки зору еволюції, напевно, це є шляхом вперед. Проте слід не забувати, що людина сама по собі істота емоційна, ірраціональна, а тотальне впровадження витворів технологічного світу почне спустошувати її, перетворюючи на механізм, нездатний любити та жертвувати, мати і нести в життя морально-естетичні цінності. Так чи інакше, впровадження ідеї трансгуманізму вимагає досягнення компромісу між його прибічниками і прихильниками консервативних поглядів щодо соціальної сутності індивіда.

Ключові слова: трансгуманізм, четверта промислова революція, штучний інтелект, індивід, Н. Бостром, Humanity+, NBIC-конвергенції, Ф. Фукуяма

move away from his standard nature, change his mental potential, behavioral component, value system. In terms of evolution, this is probably the way forward. However, we should not forget that man himself is an emotional, irrational being, and the total implementation of the works of the technological world will devastate him, turning it into a mechanism incapable of loving and sacrificing, having and carrying moral and aesthetic values. One way or another, the introduction of the idea of transhumanism requires a compromise between its adherents and supporters of conservative views on the social essence of the individual.

Keywords: transhumanism, the fourth industrial revolution, artificial intelligence, individual, N. Bostrom, Humanity+, NBIC-convergence, F. Fukuyama

Актуальність теми дослідження. Трансгуманізм є достатньо новим напрямком як для філософії, так і для інших наукових дисциплін, що торкаються даної проблематики. Проте з іншого боку, враховуючи умови, в яких знаходиться світ у XXI ст., вищезазначена ідея є ледь не основною характеристикою, яка детально описує становлення нового типу людства. Трансгуманізм відіграє значну роль в розумінні явищ соціального життя, допомагає визначити реальне місце людини в системі сучасних світоглядних парадигм. На додачу до цього, глобалізація, стрімкий розвиток науки та вплив четвертої промислової революції, також відомої як “Індустрія 4.0”, яка подарувала нам Інтернет, штучний інтелект, віртуальну реальність та інші витвори науково-технічної революції, наклали серйозний відбиток на саму сутність людини, її характер і ціннісні орієнтири.

Трансгуманізм поступово все більше просувається в життя індивіда, однак його основні постулати сприймаються зовсім неоднозначно. Наприклад, в наприкінці XX ст. цей напрям сприймався здебільшого позитивно, завойовуючи прихильників, як з боку представників академічного кола, так і в широких масах. На противагу цьому існує і відверта критика.

Метою ж цієї статті є дослідження витоків трансгуманізму, визначення його реальної природи, переваг та недоліків, аналіз позицій тих, хто вважає цю ідею ключем до майбутнього розвитку людства, а також тих, хто визначає це явище як загрозу планетарного масштабу.

Постановка проблеми. Зазначена тема залишається актуальною протягом останніх десятиліть й активно обговорюється науковцями різних областей знань. Дослідження в філософії, соціології та ряді інших дисциплін часто сходяться в точці, де кожна з них змушена звернутися до питання про долю людини, в формуванні якої – і розумовому, і фізичному

– стали відігравати велику роль різного роду технології. Останні досягнення “Індустрії 4.0”, особливо в генній інженерії й інформаційних технологіях, пропонують використати ці досягнення для покращення умов життєдіяльності людини, включаючи біологічні умови. Сучасна людина стала здатною реагувати на це перетворенням своєї власної тілесної та ментальної природи. На цей виклик філософія знайшла відповідь у започаткуванні нового вектору думки, а саме трансгуманізму. Ідеї цього явища пропонують чимало варіантів розв’язання антропологічних та соціальних питань. Наприклад, створення нового типу людини з широкими фізичними і розумовими можливостями, продовження її життя. І все це завдяки впровадженню досягнень науково-технічного прогресу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ряд відомих вітчизняних та закордонних вчених намагалися розкрити сутність трансгуманізму, проаналізувати його користь або ж навпаки визначити потенційну небезпеку. Для розуміння філософських і етичних аспектів вказаної проблематики був написаний чималий комплекс наукових праць. Особливої уваги заслуговують роботи головного ідеолога трансгуманізму Н. Бострома, футурологів Г. Моравця, Р. Курцвейла, біолога Дж. Гакслі, а також таких філософів як М. Мора, С. Фуллера, Дж. Харріса, А. Бьюкенена, Р. Сперроу. Також необхідно завдячити українським науковим дослідженням, яких на сьогоднішній день можна налічити лише кілька десятків. Мова йде саме про наукові статті М. А. Ожевана, В. В. Огорокова, М. Л. Шумка, Н. Б. Капустіної та Л. О. Попсуєнко, а також про дисертацію С. С. Денежнікова. Окремої уваги слід приділити поглядам філософа Ф. Фукуями, який є одним із найвідоміших критиків ідеї трансгуманізму.

Постановка завдання. Щоб відповісти на питання що саме є трансгуманізмом, треба розпочати з передумов його появи і докладно дослідити який шлях дана парадигма пройшла та визначити її сучасний стан. Також, як було зазначено вище, даний напрямок має своїх прихильників і критиків, тож варто звернути увагу на погляди дослідників, які переймалися даною проблематикою. І як підсумок треба визначити чи є трансгуманізм вірним шляхом до справжнього покращення життя людства чи це чергове складне випробування для нашої планети.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальні ідеї трансгуманізму були вперше запропоновані британським біохіміком Д. Холдейном. У своєму есе 1923 р. “Дедал: наука і майбутнє” він описує як наукові і технологічні відкриття можуть змінити суспільство та поліпшити становище людини. В цій праці він передбачав, що застосування передових наук до біології людини принесуть великі вигоди. Також автор висував доволі серйозну тезу стосовно винаходів у світі, де певним чином панує релігія і як неоднозначно можуть сприйматися результати наукових досліджень: “Немає великого винаходу, від вогню до польоту, який не сприймався б як образа будь-якого Бога. Але якщо кожен фізичний та хімічний винахід – це богохульство, то кожен біологічний – збочення” [6].

Ці погляди надихнули ще одного дослідника, з яким все ж таки пов’язують зародження трансгуманізму, а саме Дж. Гакслі, який вперше у своїх працях використовував термін “Трансгуманізм”. Під ним Гакслі вбачав пряму вказівку на триваючу еволюцію людини як біологічного виду (“Релігія без апокаліпсису” 1927 р.), а пізніше у своїй книзі “Нові пляшки для нового вина” 1957 р. вчений зазначав, що трансгуманізм – це також

усвідомлення людством необхідності самовдосконалення, або спрямованої революції. Спираючись на думки Т. Гоббса, Дж. Гакслі описував людське життя як “неприємне, грубе, коротке”. Більшість індивідів були пригнічені стражданнями в тій, чи іншій формі – убогістю, хворобами, поганим станом здоров’я, перепрацюванням, жорсткістю. Вони намагалися полегшити свої страждання шляхом пошуку надії та власних ідеалів [2, с. 66-67].

На його думку людський вид може, якщо він захоче, подолати себе – не тільки спорадично, один тут в одну сторону, один там в іншу, а в цілому, як людство. Тому необхідно ім’я для цієї віри і ним має бути саме трансгуманізм. Гакслі стверджує, що людина залишилась людиною, але змогла подолати себе, завдяки реалізації та заради втіленню нових можливостей людської природи. Вищезазначений дослідник вірить в трансгуманізм і запевняє, що одного разу набереться достатня кількість індивідів, які дійсно зможуть це сказати і тоді людський вид буде на порозі нового стану буття. Це буде виконанням справжньої долі людства [8, с. 17]. З цього можна зробити висновок, що вже тоді, в середині ХХ ст., Дж. Гакслі говорить про майбутній перехід до нової форми людського існування якщо не з повною, то з великою часткою впевненості.

Ідеї трансгуманізму поступово продовжували розвиватися впродовж другої половини минулого сторіччя іншими науковцями. І таким чином вже в 1990 р. філософ та футуролог М. Мор створив свою власну трансгуманістичну доктрину, яка заклала основу сучасного розуміння цієї течії. Мор давав наступне визначення: “Трансгуманізм – це клас філософії, який намагається довести нас до постлюдського стану. Трансгуманізм розділяє чимало елементів гуманізму, включаючи повагу до розуму та науки, прихильність прогресу та оцінці людського (або ж транслюдського) існування в цьому житті. Трансгуманізм відрізняється від гуманізму тим, що він визнає та передбачує радикальні зміни в природі і можливостях нашого життя, що викликані різними науками та технологіями” [9].

Так чи інакше 90-ті роки ХХ ст. були найважливішим етапом для трансгуманізму. Це явище є не лише філософським світоглядом, а й міжнародним рухом, який розпочав свою історію саме 1998 р., коли була заснована Всесвітня асоціація трансгуманістів. В першу чергу це неурядова організація, яка виступає за використання нових технологій з метою підвищення людського потенціалу. З 2008 р. її назва змінилась на “Humanity+”, а її логотипом став відповідно “Н+”, який часто використовується як синонім “зміненого й поліпшеного людства”. Одним із засновників асоціації є Н. Бостром, думка якого щодо самого трансгуманізму є не менш важливою для цього дослідження. Бостром зазначає: “Трансгуманізм – це спосіб мислення про майбутнє, який базується на передумові, що людський вид у своєму нинішньому вигляді не означає кінець нашого розвитку, а швидше порівняно ранній етап. Ми формально визначаємо це таким чином:

1) Інтелектуальний і культурний рух, який підтверджує можливість і бажаність фундаментального покращення стану людини за допомогою прикладного розуму, особливо шляхом розробки та створення широко доступних технологій для усунення старіння й значного покращення інтелектуальних, фізичних та психологічних можливостей.

2) Вивчення відгалужень, обіцянок і потенційних небезпек технології, які дозволять нам подолати основні людські обмеження, і

відповідне вивчення етичних питань, пов'язаних із розробкою та використанням таких технологій” [4].

Основні позиції по трансгуманізму Н. Бостром виклав у своїй праці “Трансгуманістичні цінності”, де ядром останніх є можливість досліджувати надлюдські і постлюдські сфери в умовах глобальної безпеки, технологічного прогресу та широкого доступу. Похідними ж цінностями на думку Бострома є такі: 1) відсутність вагань щодо втручання у природні процеси; 2) індивідуальний вибір у використанні технологій вдосконалення; 3) мир, міжнародна співпраця та боротьба з розповсюдженням зброї масового знищення; 4) покращене розуміння, тобто заохочення досліджень і публічних дебатів; критичне мислення; відкритість, наукові дослідження; відкрите обговорення майбутнього; 5) збереження життя (продовження життя, дослідження проти старіння та кріоніка) [5, с. 100].

Виходячи з усього вищевикладеного, доходимо до висновку, що новітні досягнення в галузі науки дозволили людині отримати доступ не лише до незліченних енергетичних, речовинних та інформаційних багатств, але і проникнути у фундаментальні першооснови усього живого на планеті.

Джерелом більшості очікуваних в найближчому майбутньому досягнень сучасних технологій багато прибічників ідей трансгуманізму вважають комплекс NBIC-конвергенції (Nano-bio-info-cogno). Це поєднання технологій в супертехнології, які в корені змінять біосоціальну суть людини.

Стало зрозуміло, що ера більш дивовижних перетворень фундаментальних першооснов людського життя дозволила побачити, що колишні метафізичні уявлення про вічну суть людини, про її божественне походження, поступаються місцем трансгуманістичним уявленням, які породжуються високими технологіями, серед яких штучний інтелект, нейрофізіологія, когнітивна наука і створення надрозуму. Як наслідок людина стає свого роду соціо-біо-техноінженером, перетворювачем усіх форм життя на Землі. Практика застосування супертехнологій з метою перетворення біосоціоприродного буття людини детермінує формування нового типу людини [3, с. 14-16].

Подібні перетворення людської істоти і сам філософський світогляд трансгуманізму не викликає тотального погодження та піддавався чимало разів критиці. Вже загаданий Ф. Фукуяма є одним із поважних філософів сучасності, тому його позиція є однією з найважливіших у розкритті вищезазначеної проблематики. Фукуяма сприйняв трансгуманізм як найбезпечнішу в світі ідею: “це незвичайний визвольний рух, учасники якого ставлять перед собою високі цілі, ніж борці за громадянські права, феміністки або ж захисники прав сексуальних меншин. Цей рух намагається не менш, ніж вивільнити людство від накладених на нього біологічних обмежень” [7]. Також Ф. Фукуяма висунув тезу про те, що трансгуманісти виступають за фінансування досліджень щодо продовження життя та запинки старіння, захищають застосування медичних і технологічних засобів для покращення пам'яті, інтелекту, уваги та інших людських характеристик. Представники цього руху впевнені, що кожен індивід має можливість покращити усі сторони свого існування – фізичні, розумові, емоційні.

Головне заперечення Фукуями проти трансгуманізму полягає у тому, що ідея рівності прав – це впевненість у тому, що в кожному із нас присутня людська сутність, яка робить неважливою різницю у кольорі шкіри, привабливості і навіть розумових здібностях. Ідея про цю сутність, а також віра в те, що завдяки їй окремі особи мають цінність, лежить в основі лібералізму. А трансгуманізм намагається цю сутність змінити [7].

Трансгуманістичний рух також цікавий тим, що критикує власне вчення з метою передбачення можливих небезпек і загроз трансгуманістичного майбутнього. З цього приводу існує навіть розділення критики на формалізовані контраргументи і мова йде про наступне:

“Аргумент Пітера Пена” вказує на те, що небезпека трансгуманістичних технологій (ТГ) може завести людство в глухий кут за відсутності потреби до подальшого розвитку і “дорослішання”;

“Аргумент Франкенштейна” (обезлюднення) передбачає, що ТГ-технології здатні розмити межу між людиною і артефактом. За рахунок дарованих ТГ-технологіями можливостей надлюдина не потребуватиме норм моралі і не матиме звичних психологічних якостей;

“Аргумент достатнього” полягає в тому, що екзистенційно неправильно позбавлятися обмежень, накладених природою. Наприклад: межі тривалості життя або інтелектуальні здібності.

“Аргумент Гаттаки” (назва запозичена з антиутопічного твору): критики вважають, що при безконтрольному розвитку ТГ-технологій людство абсолютно (аж до абсурдності) стратифікується на уберменшів (надлюдей), у яких є все, і унтерменшів (недолудей), у яких немає нічого;

“Аргумент Термінатора” (екзистенціальний ризик) наголошує, що при нерозумному застосуванні ТГ-технологій існування людства опиниться під загрозою. До таких технологій належать, перш за все, штучний інтелект і нанотехнології;

“Аргумент гри в Бога” (гординя) – це релігійний аргумент, який в першу чергу висувається християнами і полягає в тому, що людина, знайшовши сили, близька до божественних та в свідомості своїй замінить собою Бога” [1, с. 122-123].

Висновки. Проаналізувавши вищевикладене слід зазначити, що ідея трансгуманізму невпинно буде реалізовуватися в кожній сфері життя сучасного суспільства. В найближчі десятиліття завдяки технологічному прогресу, новітнім науковим сферам, які утворюватимуться через NBIC-конвергенції, людина буде відходити від своєї стандартної природи, зміниться її розумовий потенціал, біхевіоральна складова, система цінностей. З точки зору еволюції, напевно, це є шляхом вперед, враховуючи з якою швидкістю все розвивається у ХХІ ст., і саме цей процес не буде викликати критику у майбутніх поколіннях. Проте слід не забувати, що людина сама по собі істота емоційна, ірраціональна, а тотальне впровадження витворів технологічного світу почне спустошувати її, перетворюючи на механізм, нездатний любити та жертвувати, мати і нести в життя морально-естетичні цінності. Людина – істота тілесно-духовна. Всі сучасні кризи і ризики, в тому числі глобального характеру, вирішуються на рівні людини в її статусі бути здатною нести відповідальність за скоєне, за створений світ техніки, машин та роботів. Так чи інакше, впровадження ідеї трансгуманізму вимагає досягнення компромісу між його прибічниками і прихильниками консервативних поглядів щодо соціальної сутності

індивіда. Окрім цього, виражаючи останню тезу більш звеличено, у людства постане потреба в діалозі із самою природою, яка вміє відповідати йому глобальними катастрофами, що переживає світове суспільство саме в цей час.

Список використаних джерел:

1. Долбня, МР & Гончарова, ОО 2020. 'Трансгуманізм як напрямок філософських досліджень', *Філософські та культурологічні проблеми людства очима студентства: зб. матеріалів III Всеукр. студ. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 17 квітня 2020 р.)*. Миколаїв, с. 119-123. Доступно: <<http://www.nuos.edu.ua/upload/iblock/25c/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%972020.pdf>> [25 Липень 2021].
2. Огорокова, ВВ 2019. 'Футурологічні засади концепції трансгуманізму', *Гілея: науковий вісник*, Вип. 140 (2), с. 66-69. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2019_140%282%29_16>. [25 Липень 2021].
3. Шумка, М & Шандрук, І 2014. 'Трансформація гуманістичних ідей в сучасності', *Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації: щоріч. наук. пр.*, відп. за вип. ТВ, Гончарук, Тернопіль: *THEY*, 25 с.
4. Bostrom, N 2003. 'Transhumanist FAQ: A General Introduction', *Version 2.1. Faculty of philosophy, Oxford University*, 56 p. Available from: <<https://www.nickbostrom.com/views/transhumanist.pdf>>. [22 July 2021].
5. Bostrom, N 2005. 'Transhumanist values', *In Review of contemporary philosophy*, Vol. 4, № 1-2, p. 87-101. Available from: <<https://www.nickbostrom.com/ethics/values.html>>. [25 July 2021].
6. *Daedalus; or, Science and the Future* 1924. E. P. Dutton and Company, Inc., a paper read to the Heretics, Cambridge, on 4 February 1923 by J. B. S. Haldane. Available from: <<http://bactra.org/Daedalus.html>>. [22 July 2021].
7. Fukuyama, F 2004. 'Transhumanism – The world's most dangerous idea', *Special report. Foreign policy*. Available from: <<https://foreignpolicy.com/2009/10/23/transhumanism/>>. [25 July 2021].
8. Huxley, J 1957. 'New Bottles for New Wine', London: *Chatto & Windus*, 600 p. Available from: <<https://archive.org/details/NewBottlesForNewWine/page/n333/mode/2up>>. [25 July 2021].
9. More, M 1990. *Transhumanism. Towards a Futurist Philosophy*. Available from: <<http://web.archive.org/web/20130806172107/http://www.maxmore.com:80/transhum.htm>>. [22 July 2021].

References:

1. Dolbnya, MR & Goncharova, OO 2020. 'Transgumanizm yak napryamok filosofskih doslidzhen (Transhumanism as a direction of philosophical research)', *Filosofski ta kulturologichni problemi lyudstva ochima studentstva: zb. materialiv III Vseukr. stud. nauk.-prakt. konf. (m. Mikolayiv, 17 kvitnya 2020 r.)*, Mikolayiv, s. 119-123. Dostupno: <<http://www.nuos.edu.ua/upload/iblock/25c/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%972020.pdf>> [25 Lipen 2021].
2. Okorokova, VV 2019. 'Futurologichni zasadi koncepciyi transgumanizmu (Futurological principles of the concept of transhumanism)', *Gileya: naukovij visnik*, Vip. 140 (2), s. 66-69. Dostupno: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2019_140%282%29_16>. [25 Lipen 2021].

3. Shumka, M & Shandruk, I 2014. 'Transformaciya gumanistichnih idej v suchasnosti (Transformation of humanistic ideas in the present)', *Svitoglyadni ta sociokulturni zasadi formuvannya modernoyi ukrayinskoj nacyi: shorich. nauk. pr., vidp. za vip. TV, Goncharuk, Ternopil : TNEU*, 25 s.
4. Bostrom, N 2003. 'Transhumanist FAQ: A General Introduction', *Version 2.1. Faculty of philosophy, Oxford University*, 56 p. Available from: <<https://www.nickbostrom.com/views/transhumanist.pdf>>. [22 July 2021].
5. Bostrom, N 2005. 'Transhumanist values', *In Review of contemporary philosophy*, Vol. 4, № 1-2, p. 87-101. Available from: <<https://www.nickbostrom.com/ethics/values.html>>. [25 July 2021].
6. *Daedalus; or, Science and the Future* 1924. E. P. Dutton and Company, Inc., a paper read to the Heretics, Cambridge, on 4 February 1923 by J. B. S. Haldane. Available from: <<http://bactra.org/Daedalus.html>>. [22 July 2021].
7. Fukuyama, F 2004. 'Transhumanism – The world's most dangerous idea', *Special report. Foreign policy*. Available from: <<https://foreignpolicy.com/2009/10/23/transhumanism/>>. [25 July 2021].
8. Huxley, J 1957. 'New Bottles for New Wine', London: *Chatto & Windus*, 600 p. Available from: <<https://archive.org/details/NewBottlesForNewWine/page/n333/mode/2up>>. [25 July 2021].
9. More, M 1990. *Transhumanism. Towards a Futurist Philosophy*. Available from: <<http://web.archive.org/web/20130806172107/http://www.maxmore.com:80/transhum.htm>>. [22 July 2021].

DOI 10.33930/ed.2019.5007.35(7)-4

УДК 1.14.141

КСЕНОФОБИЯ ТА РАСИЗМ В КОНТЕКСТІ НІГІЛІСТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ

THE PROBLEM OF THE SPREAD OF XENOPHOBIA AND RACISM

Р. Я. Барабаш

Актуальність теми дослідження. У статті обґрунтовується, що ксенофобія та расизм мають свій виток у філософії нігілізму. Остання характеризується домінуванням монологічної суб'єкто-центричної парадигми мислення, де Інший постає завжди як Чужий. Відповідно деструктивна енергія нігілізму спрямована на анігіляцію Чужого. Ці та подібні ним негативні явища, які відбуваються у сучасному суспільстві, завжди знаходять соціальний ґрунт для свого розвитку. Тенденції злочинності на підставі дискримінації стрімко зростають, тому ксенофобія та расизм постають однією із найважливіших та

Urgency of the research. The article argues that xenophobia and racism have their origins in the philosophy of nihilism. The latter is characterized by the dominance of a monologue subject-centric paradigm of thinking, where the Other always appears as an Alien. Accordingly, the destructive energy of nihilism is aimed at the annihilation of the Alien. These and similar negative phenomena that occur in modern society always find a social basis for their development. The tendency of crime on the basis of discrimination is growing rapidly, so xenophobia and racism are one of the most important and acute problems not only at the applied political but also at the theoretical and

найгостріших проблем не лише на прикладному політичному, але й на теоретично-філософському рівні.

Постановка проблеми. Сьогодні проблема ксенофобії та расизму є не лише соціально-політичною, але й світоглядною проблемою відносин Я-Інший. Із кожним роком все більше зростає кількість проживання іноземців у різних країнах. Причини цих явищ полягають у збільшенні економічних та соціальних проблем у суспільстві, неефективній політиці стосовно профілактики подібного роду явищ у молодіжному середовищі, яке схильне до нігілістичних тенденцій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Феномен нігілізму, який зачіпає різноманітні сфери життя людини, розглядається у роботах А. Пігалева, Т. Лютого, А. Михайлова, Е. Северіно, В. Савчука, М. Сірука, П. Смирнова. Дослідженням проблеми розповсюдження расизму та ксенофобії займалися такі вчені, як О. М. Бандурка, М. В. Кроз, А. А. Габіані, Н. А. Ратінова, Я. І. Гілінський, О. М. Джуржа, П. Слотердайк, А. П. Закалюк, Д. О. Кобзін та інші.

Постановка завдання. Метою даної статті є комплексний теоретичний аналіз питання ксенофобії та расизму у світлі філософії нігілізму, дослідження проблематики у контексті пошуку ефективних та реальних шляхів попередження та запобігання даного явища.

Виклад основного матеріалу. У центрі нігілізму - проблема взаємовідносин Я-Інший, монологічність автономного, замкненого в собі, нарцистичного Я-суб'єкта, який об'єктивізує світ та інших людей навколо себе, не сприймає відмінність, "інакшість" у будь-яких її проявах. Нігілістична установка налаштована на сприйняття Іншого як ворожого Чужого, знищення всього, що несхоже на Я.

Висновки. Викладені у статті положення щодо культурно-психологічних причин расизму та ксенофобії лише частково окреслюють широкий і глибинний пласт девіантогенних соціальних проблем.

philosophical level.

Target setting. Today, the problem of xenophobia and racism is not only a socio-political, but also a worldview problem of the I-Other relationship. With each passing year, the number of foreigners living in different countries is growing. The reasons for these phenomena are the increase in economic and social problems in society, the ineffective policy on the prevention of such phenomena in the youth trend, which is declining.

Actual scientific researches and issues analysis. The phenomenon of nihilism, which affects various spheres of human life, is considered in the works of A. Pigalev, T. Liutyi, A. Mikhailov, E. Severino, V. Savchuk, M. Siruk, P. Smirnov. Such scientists as O. Bandurka, M. Kroz, A. Gabiani, N. Ratinova, Y. Gilinsky, O. Dzhuzha, P. Sloterdijk, A. Zakalyuk, D. Kobzin and others were engaged in research of a problem of distribution of racism and xenophobia.

The research objective. The purpose of this article is a comprehensive theoretical analysis of xenophobia and racism in the light of the philosophy of nihilism, the study of issues in the context of finding effective and realistic ways to prevent and prevent this phenomenon.

The statement of basic material. At the heart of nihilism is the problem of the Self-Other relationship, the monologue of the autonomous, self-contained, narcissistic self-subject who objectifies the world and other people around him, does not perceive the difference, "otherness" in all its manifestations. The nihilistic attitude is set up for the perception of the Other as an enemy of the Alien, the destruction of everything that is not like the Self.

Conclusions. The provisions set out in the article on the cultural and psychological causes of racism and xenophobia only partially outline the broad and deep layer of deviantogenic social problems. Further areas of research

Подальші напрями досліджень вбачаються у розширенні розуміння про криміногенно детермінаційну роль різних форм суспільної свідомості, їх станів і конфігурацій, співвідношення з культурними, політико-правовими змінами, змінами в дискурсі тощо.

Ключові слова. Ксенофобія, расизм, Інший, Чужий, нігілізм, монологічність, діалогічність.

are seen in expanding the understanding of the criminogenic determinative role of various forms of social consciousness, their states and configurations, the relationship with cultural, political and legal changes, changes in discourse and more.

Keywords. Xenophobia, racism, Other, Alien, nihilism, monologue, dialogicity.

Актуальність теми. Проблема нігілізму зараз досить гостро постає в світі, бо ж відмова від культурних традицій свого народу, заперечення правил, законів, канонів у різноманітних галузях людської діяльності є тим пріоритетним напрямом, який заповнює світогляд сучасної людини. Суспільство починає розколюватися, адже кожен з його суб'єктів вважає свою думку єдино правильною. Настає епоха “пост-правди”, в якій все суб'єктивізується та релятивізується, в той час як об'єктивність істини заперечується. Нігілізм постає як розумова конструкція, яка пов'язана з переконаннями, що заперечують загальноприйняті універсальні моральні норми, цінності, ідеали та, якщо узагальнити, культуру в цілому.

Сьогодні, однією із актуальних проблем сучасного світу виступає боротьба із ксенофобією та расизмом, які є наслідками нігілістичної установки людської свідомості. Ці явища значно підсилюють соціальну напругу у суспільстві та є потужним чинником збільшення деструктивної агресії, насильницької злочинності, так званих “злочинів ненависті”. Дуже гостро дана проблема відчутна у місцевостях із полі-етнічним складом населення, де характер міжнаціональних відносин обіймає ключову роль у системі соціальної комунікації та політичних взаєминах.

Постановка проблеми. Сьогодні перед світом гостро стоїть питання не тільки мирного та гармонійного співіснування різних етнічних спільнот, що проживають на одній території, що не завжди можливо навіть при високому рівні розвитку політичної культури та демократії, але й успішного вирішення міграційних питань та нової інтеграції міграційних спільнот на засадах мультикультурізму і толерантності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питань та проблем розповсюдження ксенофобії та расизму в Україні займалися та присвятили свої праці такі вчені як О. Бандурка, Н. Ратинова, Я. Гілінський, Є. Онацький, А. Закалюк, Д. Кобзін ін. Серед класичних авторів слід назвати М. Бубера (“Я і Ти”), Ю. Габермаса (“Моральна свідомість і комунікативна дія”), Р. Рорті (“Здобуваючи нашу країну”), М. Бахтіна (“Філософія вчинку”), Е. Левінаса (“Тотальність і Безкінечне”). Серед більш сучасних дослідників – Б. Вальденфельса (“Своя культура і чужа культура. Парадокс науки про чуже”), П. Слотердайка (“Критика цинічного розуму”), Ю. Крістеву (“Самі собі чужі”), С. Жижека (“Як крадіжка при денному світлі: сила в часи постгуманності”), Р. Кірні (“Незнайомці, боги й монстри: інтерпретуючи іншість”), Д. Захаві (“Самість та Інший: досліджуючи суб'єктивність, емпатію та сором”). Серед останніх публікацій слід відзначити роботу українського філософа Т. Лютого “Двійник. Про природу дублювання і множинності”, в якій він рефлексує над поняттям “іншості” та Чужого.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення теоретичного аналізу проблеми ксенофобії та расизму як наслідків нігілізму, дослідити їх проблематику та знайти можливі шляхи попередження і запобігання даного явища в Україні та світі.

Виклад основного матеріалу. Перші згадки про термін “нігілізм” вперше було знайдено ще в середньовічній літературі у XII ст. Одна із церковних єресей, що виступала із позиції заперечення догмату людської природи, що присутня у природі Бога, мала назву “нігілізм”. В подальшому це питання гостро постає вже в XVIII – XIX ст. у роботах таких відомих мислителів як Ф. Г. Якобі, С. К’єркегорі, Ф. Ніцше, А. Шопенгауера, О. Шпенглера, М. Хайдеггера.

Дуже багато часу проблемі нігілізму присвятив Ф. Ніцше, який часто роздумував над питанням, чому нігілізм так актуальний для Заходу. Вчений відповідає так: “Усі наші цінності, які існували до сьогодні, самі знаходять в ньому свій останній висновок; тому що нігілізм є до кінця продумана логіка наших великих цінностей і ідеалів; тому що нам потрібно спочатку пережити нігілізм, щоб переконатися в тому, яка по суті була цінність цих “цінностей”... Нам потрібно коли-небудь знайти нові цінності...” [5, с. 503].

М. Хайдеггер, аналізуючи феномен європейського нігілізму, відзначав три його форми [15]. По-перше, це панування безсенсовості, знецінення всього суцього. Відсутність ієрархії цінностей приводить до рівнозначності всіх цінностей, до уявлення про те, що всі вони відносні, а отже, в цілому загальнозначущого сенсу в них немає. По-друге, нігілізм відстежується в переконанні, що людський світ, соціум витканий лише з “психологічних потреб” і являє собою мережу пересічних приватних інтересів. Звідси, по-третє, - це уявлення про те, що в світі, в суспільстві, в людині відсутня будь-яка організація, єдиний порядок і цілісність системи життєвих стосунків.

У філософському словнику можна знайти таке визначення: “нігілізм – це точка зору абсолютного заперечення, що не пов’язане із жодними позитивними ідеалами” [14, с. 51]. У свою чергу, соціальний нігілізм – це не визнання загальноприйнятих ідеалів, цінностей, моральних норм, культури тощо. Іноді, заперечення цих норм відбувалось із ціллю затвердження та піднесення інших цінностей. Сьогодні, нігілізм постає як розумова конструкція, що тісно пов’язана із переконаннями, які заперечують загальноприйняті моральні цінності, норми, ідеали та культуру. Значну загрозу сучасного світу сьогодні становлять наслідки нігілізму, а саме: ксенофобія та расизм. Вони ґрунтуються на негативних явищах, які відбуваються в суспільстві. Основною та особливою групою ризику є молодь в силу власного психічно-емоційного стану, особливостей світосприйняття оточуючих, адже у них дуже яскраво виражена потреба у самореалізації. Усвідомлення та чітке розуміння сутності, провідної ідеї ксенофобії та расизму дасть можливість розглянути дані поняття більш всебічно, що є важливим при попередженні та безпосередньо боротьбі із цими явищами в сучасному суспільстві.

Основними характеристиками нігілізму можна визначити, згідно М. Бердяєва, такі: “втрата етично-ціннісного підходу до світу і перш за все до людей, “нейтральність”, що припускає одночасно і погане, і хороше, і добро, і зло; знущально-холодне ставлення до самого себе; самі сильні посилюють, що представлені як хибні (наприклад, самогубство як останній

обман у нескінченній низці обманів); утрачена мета (не знає, до чого докласти свої сили), яка є суттю нігілістичної свідомості; утрата не тільки орієнтира, але і стимулу” [3, с. 412]. Саме тому нігілізм постає як певна характеристика і сучасного філософського мислення, коли річ іде про питання європейської культури та світогляду, а головним постає заперечення всіх законів, норм, ідеалів, цілей, принципів, тих, які були с свій час сформовані релігією, суспільством та владою.

Аналіз філософських концепцій нігілізму показав, що є щонайменше два підходи до вивчення цього феномену. Перший полягає в презентації нігілізму як “онто-історичного” явища. У цьому випадку відбувається занурення в історичний контекст феномену як знецінення найвищих цінностей, смерті Бога чи забуття буття (торжество нігілізму) або знівелювання нігілізму у філософії постмодерну. Другий підхід – коли нігілізм розглядається як властивість мислення або специфічна спрямованість, що є характерною для всіх епох і може стосуватися різних поглядів на світ. Онто-історичний підхід до вивчення сутності нігілізму властивий передусім Ф. Ніцше, М. Хайдеггеру, Ж. Бодріару.

Факт існування “Іншого”, сприйняття цього Іншого як “Чужого” породжує нігілістичну установку, і людина підсвідомо відкидає все те, що не схоже із нею, що є протилежним її поглядам та баченням. Спочатку людина відкидає та заперечує існування Бога. Так відбувається “метафізичний бунт”. Далі цілком природно цей метафізичний бунт переростає у моральний і політичний бунт. Адже, “якщо Бога немає, то все дозволено”. Людина із нігілістичною установкою бачить та сприймає лише своє Я, вона намагається знищити всю інакшість навколо себе. Тут постає проблема Я-Інший, яка може переростати у дискримінацію, ксенофобію, расизм, адже у монологічній культурі мислення, все має бути однакове, та підвладне Я. Все, що відмінне від нього завжди буде породжувати відчуження, заперечення та дискримінацію, яка переростатиме у шовінізм, ксенофобію та расизм. Досить часто, на цьому підґрунті відбувається цькування, приниження інших, “чужих” осіб, і навіть кримінальні правопорушення. Нігілізм вказує, що знецінилися ключові цінності, включаючи саме поняття істини.

Кримінологічні дослідження проблематики таких наслідків нігілізму як ксенофобії та расизму почали проводитися відносно нещодавно. Поштовхом для цього постали події ХХ століття, тоді коли людям довелося пережити наслідки насильства та нетерпимості, безпрецедентні за масштабами та своїми формами, до того ж й підкріплені квазінауковими догматами. У контексті нових глобалізаційних проблем та викликів нині можна спостерігати своєрідний “ренесанс” даної проблематики не тільки на пострадянському просторі, але й у загальному світовому масштабі. Незважаючи на загальносвітову актуальність явища “ксенофобія”, означених проблем та широку вживаність цього терміна, станом на сьогодні не існує його загальноприйнятого визначення в міжнародних та вітчизняних нормативних документах. Дослідники не безпідставно наголошують, що категорія “ксенофобія” все ж продовжує лишатися розмитою та має доволі обмежені аналітичні можливості. Ксенофобія – це емоційно насичене, негативне відношення суб’єкта до своєрідних людських спільнот і їх окремих представників – “інших”, “чужинців”, “не наших”. Вона проявляється у певних соціальних установках суб’єкта, упередженнях та забобонах, соціальних стереотипах та у його світогляді в загальному [5, с.

378].

Расизм – це світогляд, а також політичні практики та теорії, які базуються на ньому, що були засновані на баченні про розподіл людей на біологічно різні групи на підставі видимих особливостей зовнішності (колір шкіри, колір та структура волосся, будова тіла, риси обличчя, тощо), тобто на різному відношенні до людей та їх спільностей у залежності від їх належності до цих груп (рас). Як різновид ксенофобії расизм є “іраціональною реакцією людей на невідоме та чуже” [14, с. 136].

Спираючись на думку Р. Рорті про те, що в основі расизму та ксенофобії як на індивідуальному рівні, так і на рівні групових асоціальних практик лежить феномен страху, то потрібно звертати увагу саме на їх культурно-психологічні чинники. Останні, знаходячись у єдності із соціально-економічними, “значно загострюють деформаційні процеси в різних формах суспільної свідомості, першочергово в моральній, політичній та правосвідомості” [12, с. 127]. У структурі суспільства культурно-психологічна підсистема має характерне функціональне навантаження. Як зазначав ж Ф. Бродель: “ця підсистема містить в собі абсолютно всі прояви духовного життя – норми, цінності, знаково-комунікаційні системи, що забезпечують взаємодію людей” [1, с. 412]. Саме тому на ідеологічні й інституційні складові культурно-психологічної підсистеми суспільства лягає фундаментальне функціональне навантаження стосовно збереження власне соціальних підстав співіснування тієї чи іншої групи осіб у рамках певних кордонів та забезпечення прогресивного розвитку суспільства через відповідальне розкриття конструктивного потенціалу кожної людини. Завдяки життєздатності неформальних (релігійних, моральних та інших) норм, естетичних уподобань, культурних традицій, духовних засад загальносоціального дискурсу та колективно-несвідомих, архетипічних переживань гарантується та забезпечується поступовість у розвитку суспільства та взаємозв'язок між поколіннями.

Проте, не вдаючись до змістовного аналізу вельми широкого спектру питань, що пов'язані із видами, змістом, моральністю, причинами деформацій суспільної свідомості, вадами освіченості, акцентуємо увагу тільки на тих із них, які, на нашу думку, мають найбільш виражений вплив на поширення нігілізму, расизму та ксенофобії. Причини виникнення нігілізму обумовлюються, перш за все, тим, що сьогоденне суспільне життя є нестабільним і негомогенним. На цьому фоні можуть виникати протиріччя між загальноприйнятими цінностями, нормами та встановленим правом, через нігілізм людина проявляє свій протест та обурення.

Серед цілого ряду культурно-психологічних чинників поширення нігілізму, як наслідок – расизму та ксенофобії привертає особливу увагу на себе чинник поглибленого морального, правового та політичного нігілізму. Не менш значимим є закріплення стереотипів масовій свідомості суспільства, часто підкріплені безвідповідальними засобами масової інформації (зокрема, міфи про можливе захоплення робочих місць іноземцями та подальше зростання конкуренції на ринку праці); пасивна, а частіше і негативна роль засобів масової інформації у процесі формування громадської думки щодо іноземних громадян, які перебувають на території України; загальне падіння рівня культури та утворення негативної

стереотипізації свідомості основної маси населення країни; недостатня включеність іноземців у місцеві громади, що спричиняє побоювання та ізоляцію з боку корінного населення; політичний фактор (вплив із-за кордону та внутрішні політичні проблеми); дедалі більша політизація проблем етнічних груп, які дуже активно використовуються під час виборчих перегонів; активізація діяльності різного роду радикальних організацій; відсутність чіткої державної позиції щодо визнання факту існування проблеми ксенофобних та расистських настроїв, які мають потенціал перерости в організовані форми насильницьких дій та ін.

Варто зауважити, що основним структурним елементом поширення ксенофобії та расизму є негативна соціальна установка, яку можна уявити як переважно стійку у часі систему уявлень та поглядів про соціальний об'єкт або ж подію (когнітивний блок), сукупність взаємопов'язаних із ними емоційних станів (емоційний блок), які схиляють до відповідних дій (поведінковий блок). За словами Р. Берона, "основною та ключовою негативною установкою у механізмі ксенофобії є упередження, іншими словами негативне відношення до представників будь-якої соціальної групи, зумовлене тільки їх належністю до цієї групи" [2, с. 217].

На думку М. В. Кроз та Н. О. Ратиної агресивні прояви ксенофобії є наслідком саме ворожої агресії (автори користуються класифікацією С. Фішбаха стосовно поділу агресії на ворожу та інструментальну) – прояву негативного відношення до жертви та бажання завдати їй шкоди чи спричинити страждання [6, с. 11]. Водночас, Д. Річардсон та Р. Берон акцентують, що безпосереднє відношення до агресії має схильність особи до упередженої атрибуції ворожості, тобто приписування недоброзичливості, ворожих намірів іншим, коли насправді цього просто не існує [2, с. 198].

Невирішені проблеми посттоталітарної трансформації призводять до збільшення соціальної дистанції в середині українського суспільства. Якщо держава та кожен громадянин буде робити все можливе від нього для протидії расизму, ксенофобії та нігілізму, приймати активну участь у їх запобіганні та боротьбі, то дана проблема буде поступово мінімізуватись. Перш за все потрібно підвищувати рівень загальної і правової культури громадян, їх правової і моральної свідомості, вдосконалювати законодавство та проводити профілактику правопорушень. Самосвідомість, правова обізнаність та моральність – запорука успіху у боротьбі із нігілізмом.

Яскравим зразком ламання старого ладу та зміни існуючих правил є Рух за громадянські права чорношкірих в США. За час ненасильницької боротьби Рух за громадянські права домогся припинення расової дискримінації в різних сферах. Цей рух пробудив в чорношкірих американців почуття самоповаги, гордості і впевненості в своїх силах, сприяв досягненню взаєморозуміння між білими і чорношкірими громадянами США.

Сьогодні цей рух за соціальну справедливість отримав "нове дихання" в організації "Black Lives Matter". Згадуючи їх, відразу на думку спадає поняття "бунт", чи радше "повстання". Повстання проти несправедливого консервативного укладу суспільства, проти правил, які більше не діють, бо не відповідають суспільному прогресу. Однак, якщо детальніше дослідити методи боротьби прихильників BLM, то можна прослідкувати в них два згадані раніше взаємопов'язані між собою явища: політичний нігілізм і

правовий нігілізм. Тобто ця організація, декларуючи принцип рівності, насправді в своїх конкретних проявах виступає з позицій зворотного, чорного расизму та дискримінації “білої” раси. Із одного боку, “Black Lives Matter”, борються за свої права та намагаються зупинити дискримінацію стосовно своєї раси, а з іншого боку, їх боротьба є проявом нігілізму та дискримінації Інших. І саме наявність обох видів нігілізму підтверджує тезу про те, що заперечення загальноприйнятих правил може призводити як до позитивних, так і до негативних наслідків.

Наведені у статті риси та форми вияву нігілізму (ксенофобія та расизм) в суспільстві можуть призвести до надзвичайно тяжких кризових станів у державі, такі як підвищення рівня злочинності, сепаратизм, дискримінацію осіб. Вважається, що абсолютно повністю подолати нігілізм та його наслідки неможливо, але можна мінімізувати його рівень шляхом застосування низки комплексних заходів, консолідації суспільства, забезпечення принципу верховенства права, здійснення правового виховання громадян у напрямі патріотизму та відповідальності за свою країну, гідного морально-етичного виховання дітей та молоді, пропаганду встановлених загальноприйнятих морально-ціннісних норм.

Висновки. Підсумовуючи, варто зауважити, що наведені положення стосовно культурно-психологічних чинників нігілізму: расизму та ксенофобії тільки пунктирно окреслюють той широкий та глибинний пласт девіантогенних соціальних проблем, які відтворюються на рівні персональних та колективних практик. Саме тому запропоновані в даній роботі позиції слід розуміти як запрошення до міждисциплінарної наукової дискусії, бо ж культурно-психологічні чинники ксенофобії та расизму, знаходячись у єдності із соціально-економічними, формуються в надрах трансформації суспільної свідомості і, перш за все, політичної, моральної та правової її форм.

Список використаних джерел:

1. Бродель, Ф 2006. ‘Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV-XVIII’, в 3 т., Т.1. “Структуры повседневности: возможное и невозможное”, 2-е изд., Москва: *Весь Мир*, 592 с.
2. Бэрон, Р & Ричардсон, Д 2001. *Агрессия*, Питер, 352 с.
3. Бердяев, Н 1989. *Философия свободы. Смысл Творчества*, Москва: *Правда*, 690 с.
4. Вальдентфельс, Б 1995. ‘Своя культура и чужая культура. Парадокс науки о “Чужом”’, пер. с нем. О. Кубановой, *Логос: филос.-лит. Журнал*, № 6, 109 с.
5. *Історія філософії. Словник* 2012. Київ: *Знання України*, 2-ге вид., перероб., за заг. ред. д. ф. н., проф. В. І. Ярошовця, 1087 с.
6. Кроз, МВ & Ратинова, НА 2005. ‘Социально-психологические и правовые аспекты ксенофобии’, *Academia*, 52 с.
7. Лютий, ТВ 2002. Нігілізм: анатомія Ніщо, Київ: *Парапан*, 296 с.
8. Лютий, ТВ 2021. “Двійник”. Про природу дублювання і множинності, *Віхола*, 272 с.
9. Левинас, Э 2000. *Избранное: Тотальность и бесконечное*, пер. Вдовина, ИС & Дубин, БВ, Москва; СПб.: *Культурная инициатива: Университетская книга*, 344 с.
10. Мартин Бубер 2012. Я і ти. Шлях людини за хасидським вченням, пер. з нім., Київ: *Дух і літера*, 272 с.

11. Новиков, АИ 1972. Нигилизм и нигилисты. Опыт критической характеристики, Ленинград: Лениздат, 296 с.
12. Рорти, Р 1998. *Обретая нашу страну: политика левых в Америке XX века*, пер. с англ. Хестанова, ИВ & Хестанов, РЗ, Москва: Дом интеллектуальной книги, 354 с.
13. Слотердайк, П 2002. *Критика цинічного розуму*, переклад з німецької Андрія Богачова, Київ: Тандем, 544с.
14. *Філософський енциклопедичний словник* 2002. Київ: Абрис, 742 с.
15. Хайдеггер, М 1993. 'Европейский нигилизм', в кн. *Хайдеггер М. Время и бытие*, Москва: Республика, с. 63-176.
16. Хабермас, Ю 2000. *Моральное сознание и коммуникативное действие*, пер. с нем. под ред. Д. В. Скляднева, послесл. Б. В. Маркова, Москва: Наука, 380 с.

References:

1. Brodel, F 2006. 'Materialnaya civilizaciya, ekonomika i kapitalizm, XV-XVIII (Material civilization, economics and capitalism, XV-XVIII)', v 3 t., T.1. "Struktury povsednevnosti: vozmozhnoe i nevozmozhnoe", 2-e izd., Moskva: Ves Mir, 592 s.
2. Beron, R & Richardson, D 2001. *Agressiya (Aggression)*, Piter, 352 s.
3. Berdyayev, N 1989. *Filosofiya svobody. Smysl Tvorchestva (Philosophy of freedom. The meaning of creativity)*, Moskva: Pravda, 690 s.
4. Valdentfels, B 1995. 'Svoya kultura i chuzhaya kultura. Paradoks nauki o "Chuzhom" (Your own culture and someone else's culture. The paradox of the science of "Alien")', per. s nem. O. Kubanovoj, Logos: filos.-lit. Zhurnal, № 6, 109 s.
5. *Istoriya filosofiyi. Slovník (History of philosophy. Dictionary)* 2012. Kiyiv: Znannya Ukraini, 2-ge vid., pererob., za zag. red. d. f. n., prof. V. I. Yaroshovcya, 1087 s.
6. Kroz, MV & Ratinova, NA 2005. 'Socialno-psihologicheskie i pravovye aspekty ksenofobii (Socio-psychological and legal aspects of xenophobia)', *Asademia*, 52 s.
7. Lyutij, TV 2002. *Nigilizm: anatomiya Nisho (Nihilism: anatomy Nothing)*, Kiyiv: Parapan, 296 s.
8. Lyutij, TV 2021. "Dvijnik". Pro prirodu dublyuvannya i mnozhinnosti ("Double". On the nature of duplication and multiplicity), *Vihola*, 272 s.
9. Levinas, E 2000. *Izbrannoe: Totalnost i beskonechnoe (Selected: Totality and infinity)*, per. Vdovina, IS & Dubin, BV, Moskva; SPb.: Kulturnaya iniciativa: Universitetskaya kniga, 344 s.
10. Martin, Buber 2012. *Ya i ti. Shlyah lyudini za hasidskim vchennyam (Me and you. The way of man according to the Hasidic teachings)*, per. z nim., Kiyiv: Duh i litera, 272 s.
11. Novikov, AI 1972. *Nigilizm i nigilisty. Opyt kriticheskoy harakteristiki (Nihilism and nihilists. Experience of critical characteristics)*, Leningrad: Lenizdat, 296 s.
12. Rorti, R 1998. *Obretaya nashu stranu: politika levyyh v Amerike XX veka (Finding our country: the policy of the left in America in the XX century)*, per. s angl. Hestanov, IV & Hestanov, RZ, Moskva: Dom intellektualnoj knigi, 354 s.
13. Sloterdajk, P 2002. *Kritika cinichnogo rozumu (Critique of the cynical mind)*, pereklad z nimeckoyi Andriya Bogachova, Kiyiv: Tandem, 544s.
14. *Filosofskij enciklopedichnij slovník (Philosophical encyclopedic dictionary)* 2002. Kiyiv: Abris, 742 s.
15. Hajdegger, M 1993. 'Evropejskij nigilizm (European nihilism)', v kn. *Hajdegger M. Vremya i bytie*, Moskva: Respublika, s. 63-176.
16. Habermas, Yu 2000. *Moralnoe soznanie i kommunikativnoe dejstvie (Moral consciousness and communicative action)*, per. s nem. pod red. D. V. Sklyadneva, poslesl. B. V. Markova, Moskva: Nauka, 380 s.

ОСВІТНІ ІННОВАЦІЇ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.35(7)-5

УДК 373.5

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ STEM-ОСВІТИ В УКРАЇНІ

PROBLEMS AND PROSPECTS OF STEM EDUCATION IMPLEMENTATION IN UKRAINE

А. П. Овчатова

Актуальність теми дослідження. У статті проаналізовано стан та рівень впровадження STEM-освіти в Україні. Визначені ключові переваги інтеграції STEM-освіти в концепції Нової української школи, які полягають у набутті конкретних компетенцій та розвитку знань учнів у певних та міждисциплінарних галузях пов'язаних із інноваційністю та технологіями.

Постановка проблеми. При встановленні ступеню готовності навчальних закладів до впровадження основних вимог STEM-освіти. А саме визначено, що ключовими проблемами впровадження нової системи освіти є: ментальність, неготовність вчителів, половинчастість, процес навчання, віддільність предметів одне від одного, відсутність належної матеріальної бази тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями STEM-освіти в Україні як правило займаються вчені, котрі розробляють концепцію впровадження Нової української школи. Акценти при дослідженні цього питання науковці роблять в контексті адаптації нової системи освіти до українських освітніх реалій, однак в цих роботах оминається увагою питання морального та етичного виховання школярів, яким й пропонуються принципи STEM-освіти.

Постановка завдання. Окреслити проблеми та перспективи впровадження STEM-освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу.

Urgency of the research. The article analyzes the state and level of STEM education implementation in Ukraine. The key advantages of STEM education integration in the concept of the New Ukrainian School are identified, which are the acquisition of specific competencies and the development of students' knowledge in certain and interdisciplinary fields related to innovation and technology.

Target setting. When establishing the degree of readiness of educational institutions to implement the basic requirements of STEM education. Namely, it is determined that the key problems of the implementation of the new education system are: mentality, the unpreparedness of teachers, half-heartedness, the learning process, the separation of subjects from each other, the lack of adequate facilities and so on.

Actual scientific researches and issues analysis. The issues of STEM education in Ukraine are usually dealt with by scientists who are developing the concept of implementing the New Ukrainian School. Researchers emphasize this issue in the context of adapting the new education system to Ukrainian educational realities, but in these works, the issue of moral and ethical education of schoolchildren, who are offered the principles of STEM education, is overlooked.

The research objective. Outline the problems and prospects for the implementation of STEM education in Ukraine.

The statement of basic

Встановлено, що незважаючи на значні перешкоди та стереотипи щодо впровадження STEAM-освіти в Україні цей процес є невідворотним, оскільки як стверджують провідні українські педагоги попередня радянська концепція освіти є утопічною та неефективною. Визначено наступне, якщо Україна прагне стати провідною європейською державою, то зміна системи освіти є головним фактором успіху. Констатовано, що в умовах переходу до Нової осучасненої української школи впровадження STEM-освіти залишається найбільш пріоритетним напрямком освітньої системи України. Визначено, що завдяки консолідації зусиль впровадження STEAM-освіти стає однією з реальних цілей Нової української школи. Лише за останні декілька років було створено нормативно-правову базу по впровадженню STEAM в Україні, працює Web-STEAM-школа, виданий збірник матеріалів "STEM-тиждень", систематично проводяться наукові конференції, відкрито віртуальний STEM-центр, що є величезним кроком вперед.

Висновки. Розробниками Нової української школи запропоновано шляхи розв'язання проблем, що заважають впровадженню нових методів освіти. Визначено вектори подальшого розвитку даного напрямку та результати, які вони зможуть забезпечити, однак доки не будуть вирішені ключові проблеми, які стоять на перешкоді повноцінного впровадження STEM-освіти – це питання буде залишатися відкритим в концепції Нової української школи.

Ключові слова: STEM-освіта, Нова українська школа, радянська модель, педагогічний потенціал.

materials. It has been established that despite significant obstacles and stereotypes regarding the introduction of STEAM education in Ukraine, this process is inevitable, as leading Ukrainian educators claim that the previous Soviet concept of education is utopian and ineffective. It is determined that if Ukraine aspires to become a leading European state, then changing the education system is the main factor of success. It is stated that in the conditions of transition to the New modernized Ukrainian school the introduction of STEM education remains the most priority direction of the educational system of Ukraine. It is determined that due to the consolidation of efforts the introduction of STEAM education is becoming one of the real goals of the New Ukrainian School. Only in the last few years, the legal framework for the implementation of STEAM in Ukraine has been created, the Web-STEAM-school is working, the collection of materials "STEM-week" is published, scientific conferences are systematically held, a virtual STEM-center is opened, which is a huge step forward.

Conclusions. The developers of the New Ukrainian School have proposed ways to solve problems that hinder the introduction of new methods of education. The vectors of further development of this area and the results they will be able to provide have been identified, but until the key issues that hinder the full implementation of STEM education are resolved, this issue will remain open in the concept of the New Ukrainian School.

Key words: STEM-education, New Ukrainian school, Soviet model, pedagogical potential.

Актуальність теми. У закладах загальної середньої освіти України при здійсненні освітнього процесу реалізується предметно-центричний підхід. Суть підходу полягає в тому, що навчальні предмети викладаються "ізолювано" один від одного, однак це не відповідає вимогам сучасної освіти. Часто знання, які отримують учні відірвані від реального життя, існує велика потреба у практиці та наочності, немає єдності у формуванні знань і умінь, необхідних для життя в глобалізованому та мінливому світі.

Педагогами зі всього світу активно розробляються нові й ефективні методи для формування компетенцій, необхідних молодому поколінню для успішного життя. За останні роки особливої популярності набуває STEAM-освіта, впровадження якої ми розглянемо у даному дослідженні. Тому ключовою **метою** статті визначаємо огляд перспектив та проблем, які супроводжують процес впровадження системи STEAM-освіти в Україні.

Виклад основних матеріалів дослідження. Термін “STEAM-освіта” вперше з’явився в Сполучених Штатах. Подібна система освіти базується на інтеграції п’яти областей: науки, технології, інженерії, мистецтва та математики. Вони об’єднуються в цілісну систему навчання, засновану на реальних проблемах сучасного світу. Концепція STEAM-освіти широко використовується багатьма країнами, створюються STEAM-центри та мережеві спільноти педагогів, проводяться міжнародні конференції та форуми з актуальних питань. Французький філософ Рене Декарт у своїй праці з методології науки – “Правила для керівництва розуму”, ще в XVII ст. зазначив: “всі науки пов’язані між собою настільки, що набагато легше вивчати їх всі разом, ніж розмежовувати одна від одної”. Тож основна ідея STEAM-освіти виникла задовго до свого офіційного оформлення [9].

Розподіл наук, пошук ними свого окремого предмета та методів розпочався в кінці XVII ст., при цьому ідеї єдності втратили актуальність та відійшли на другий план. Представники епохи Просвітництва наголошували на єдності наук та важливості міждисциплінарних підходів. На основі цього у XIX ст. було здійснено ряд важливих відкриттів, що змінили світ та призвели до науково-технічної революції. Науковці доходять до розуміння того, що найголовніше – практичне застосування науки, яке значно полегшує життя людей. У 70-х рр. XX ст. ще активніше почала проявлятися тенденція інтеграції наук, що призвело до появи та розвитку ряду синтетичних дисциплін. З плином часу цілі освіти змінюються відповідно до потреб суспільства. На сьогодні застаріла система освіти вже не актуальна. Педагоги розробляють освітню програму в контексті екологічних, соціальних та економічних процесів. Програмою, що активно розвивається та розширює свою географію вже понад 20 років є STEAM [8].

STEAM-освіта спрямована на формування необхідних компетенцій за допомогою інтегративної педагогічної технології, що передбачає пошук нових імпульсів для конкурентоспроможності економіки і лідерства в інноваціях на рівні держав, нові вимоги ринку праці до системи освіти, вирішення низки актуальних соціальних проблем. Довгий час існували різні варіанти аббревіатури, однак у 2001 році американський біолог Д. Ромалі запровадив позначення “STEM”. Відтоді STEM-освіта стала широко розповсюджена у провідних країнах світу. Пізніше даний підхід отримав сильну критику, адже містив лише вивчення точних наук, тож було вирішено додати букву “A”, що означає “Art” – мистецтво. Позначення STEAM-освіта вперше було застосовано у школі дизайну Род-Айленда. Ми вважаємо дану аббревіатуру найбільш оптимальною, адже здатність до креативності та мистецтва є обов’язковою частиною підготовки фахівців XXI ст., однак вітчизняні науковці досі повсюдно користуються застарілим терміном “STEM”.

STEAM-дисципліни вивчають світ як об’єкт для задоволення матеріальних та духовних потреб людства. Це не просто об’єднання

дисциплін, але система освіти, яка передбачає викладання через моделювання реального життя. Вона надає учням можливість цілісно зрозуміти світ, створює зв'язки між школою, суспільством та роботою. STEM-освіта – це міст, який з'єднує знання і кар'єру, навчальна концепція заснована на практичному застосуванні отриманих знань для розв'язання справжніх проблем. Таким чином впровадження STEM-освіти є незворотнім процесом для будь-якої країни, якщо вона прагне стати провідною державою [5].

Від моменту проголошення незалежності України було здійснено багато спроб з метою зміни та покращення української системи освіти. Зокрема, 2001 року МОН запровадило 12-бальну систему оцінювання у школах. Наступного року було прийнято рішення створити 12-річну школу, проте реалізовано цей проєкт було лише у 2018 році. 2005 року було запроваджено Болонський процес, що наблизило українську освіту до європейських стандартів. 2008 року було введено зовнішнє незалежне оцінювання обов'язкове для всіх вступників. 2014 року був прийнятий закон “Про вищу освіту”, який надав академічну та фінансову автономію вищим навчальним закладам, внутрішні, вільні вибори ректорів та деканів, також було зменшене навантаження на студентів та викладачів. 2017 року була спроба прийняття закону “Про освіту”, відповідно до якого остаточно була закріплена 12-річна школа, передбачалася академічна автономія шкіл, створення опорних шкіл та конкурсний відбір директора.

На початку 2018 року Кабміном було затверджено Державний стандарт початкової освіти, що отримав назву “Нової української школи”. Ця реформа розрахована на багато років, адже складно повністю змінити традицію, що існувала десятиліттями. По всій Україні у ста школах вже застосована нова програма для учнів перших класів. У таких умовах протягом 2018-2019 рр. відбувалася перекваліфікація вчителів. У 2019 році стартувала програма з добровільної сертифікації вчителів з високим рівнем майстерності з метою стимулу та розвитку [1].

Концепція Нової української школи включає корінні зміни для учнів, вчителів та батьків. Будуть застосовані інші підходи до навчання і змісту освіти. Буде більше практики, замість заучування голих фактів, учні набуватимуть практичних навичок та компетентностей. Таких як підприємливість та фінансова грамотність, екологічна, математична, інформаційно-комунікаційна, культурна компетентність, здатність спілкуватися рідною та іноземними мовами, інноваційність, навчання впродовж життя, громадянські та соціальні компетентності тощо. Такий підхід передбачає комбінацію отриманих умінь, критичного мислення, здатності до комунікації, що визначає здатність дитини провадити успішну навчальну та професійну діяльність [6].

З метою набуття попередніх якостей та навичок передбачається, що учні більше будуть займатися практичною діяльністю, ніж слухати лекції. Впроваджується проєктне навчання, відповідно до якого практичні заняття будуть наближені до реальних ситуацій та проблем, які існують у світі. Також застосовується нова модель оцінювання заснована на результатах досягнень учнів та аналізі навчального процесу. Також реформа передбачає зміну освітнього середовища, стимулювання дитини до власних маленьких досліджень, спостережень та висновків.

Педагогічний склад є тією ланкою, на якій тримається вся реформа.

Вмотивований вчитель є запорукою успіху та зацікавленості учнів у процесі навчання. Передбачається збільшення зарплати та стимулювання особистого і професійного зростання вчителів. Вони отримують повну свободу у виборі навчальних матеріалів та способах проведення занять. Директор школи також отримує більшу автономію, тепер він може сам звільняти вчителів та брати на роботу, призначати своїх заступників при цьому несучи повну відповідальність за свої дії. Директор призначатиметься шляхом конкурсу на 6 років, після чого буде переобрання.

Батьки також зможуть впливати на процес навчання, головним правилом є взаємодопомога та партнерство між вчителями та батьками. Адміністрація школи повинна буде офіційно оприлюднювати звіти про витрати, тож батьки зможуть слідкувати за тим, куди школа фінансує отримані кошти. Батьки матимуть можливість надавати благодійні внески безпосередньо на рахунок школи. Якісна співпраця між батьками, вчителями та адміністрацією допоможе впровадити навчання корисне для життя та модернізувати освітнє середовище.

Виходячи з вищенаведеного, головною метою реформ є створення школи, що дає практичні знання та навички необхідні для життя у глобалізованому світі й забезпечує співпрацю між батьками та педагогічним колективом. Необхідність реформування шкільної освіти є невідворотнім процесом в умовах нових викликів та вимог суспільства. Проте слід пам'ятати, що розробка законодавчої бази є лише якісним фундаментом для майбутньої модернізованої системи.

Незважаючи на всі позитивні починання, на сьогодні система української шкільної освіти залишається недостатньо ефективною, про що свідчать результати міжнародних досліджень PISA. В Україні було опитано близько 6 тисяч учнів з 250 шкіл, дослідження перевіряло чи вміють учні застосовувати здобуті знання та навички на практиці. Серед 79 країн станом на 2018 рік, Україна зайняла четверте місце з кінця. 36% школярів віком 15 років не володіють елементарним рівнем математичних знань. 26% не мають базового рівня читання та вміння тлумачити тексти. Подібні показники і серед природничих наук. Таким чином, кожен четвертий школяр не освоїв програму навіть на елементарному рівні.

Дітей змушують вивчати купу інформації та здавати тести, а де можна застосувати отримані знання ніхто не розказує, це забирає будь-який інтерес до навчання та призводить до низьких показників. У сучасному інформатизованому світі загальна інформація втрачає цінність, має значення лише вміння швидко її знайти та правильно застосувати. Міністерство освіти кожного року здійснює спроби реорганізації шкільної освіти, однак результатів поки що не видно. У чому ж проблема, можливо ми рухаємось не в тому напрямку?

Основними причинами невдач освітніх реформ в Україні є:

Половинчастість. Незавершені реформи у всіх сферах залишаються головною проблемою України. Часто вони приймаються лише на паперах, але не доходять до застосування на практиці. Реформа освіти не є виключенням. Наприклад, система ЗНО введена 2008 року зрівняла шанси учнів з будь-яких шкіл та унеможливила корупцію під час вступу до ВНЗ. Проте, вже у 2010 році новий міністр освіти підвищив вагу атестата. До оцінки у шкільному атестаті немає довіри, адже часто відмінники здають

ЗНО на значно менший бал ніж претендують. Також МОН не раз намагалося ввести 12-річну школу, однак кожного разу скасовувало або вистрочувало своє рішення.

Втрата престижу роботи вчителя. До числа найбільш дефіцитних професій в Україні входять вчителі середніх шкіл. Кожен десятий вчитель змушений поєднувати викладання двох і більше предметів, а третина педагогічного колективу вже пенсійного віку. Вчителі математики у 15% шкіл взагалі відсутні. Відповідно до останнього європейського дослідження “Монітор освіти і навчання 2020” вчитель та медик – це найважливіші професії, які забезпечують духовне та фізичне здоров’я населення, тож стратегічним завданням є підвищення їх престижу. Зарплата вчителів в Україні мінімальна, а навантаження надзвичайно велике.

Небажання змін. Міністерство освіти прийняло дві програми по яких будуть навчатися учні “Нової української школи”. Перша з них майже не відрізняється від старої, а друга більш прогресивна, розроблена директором Інституту модернізації змісту освіти. Співвідношення між застосуванням програм 80/20 на користь “застарілої”. До того ж вчителі на місцях не готові до змін, вони надають перевагу йти старими методами, що ускладнює реалізацію нової більш ефективної методики.

Дефіцит бюджету, корупція та бідність. Окремою проблемою є нерегулярність та неефективність державних вкладень в освіту. Велика частина економіки України знаходиться в тіні, а корупція стає звичайною справою, тож кошти на освіту часто ідуть не за призначенням. Минулого року влада на місцях “не встигла” застосувати біля п’яти мільярдів гривень, які повинні були піти на закупівлю спеціального обладнання та підвищення зарплат вчителям. В середньому європейські країни витрачають 50 тисяч доларів за всі роки навчання у школі одного учня, в той час як Україна майже в два рази менше. Ця сума включає обслуговування інфраструктури, зарплату педагогічного складу, закупівлю підручників тощо.

Нерівність. Ця проблема тісно пов’язана з попередньою. Відповідно до результатів дослідження PISA, діти з родин з високими доходами мають більше шансів досягти високих результатів у навчанні, ніж малозабезпечені. Цю тенденцію відображають результати ЗНО, випускники сільських шкіл здають гірше, ніж міських та спеціалізованих ліцеїв. В одному регіоні учні з периферії відстають від обласних центрів в середньому на 8-17 балів. Причинами такої тенденції є нижчий рівень вчителів (70% із середньою освітою працюють в селах), гірша ситуація з обладнанням кабінетів, технічним станом, мотивацією учнів.

Відсутність практики та багатогодинні лекції. Доведено, що людина не може втримати увагу більше ніж 15 хвилин, а дитина ще менше. Дітям потрібно постійно змінювати діяльність, робити щось своїми руками, вони не можуть довгий час слухати. Але на даному етапі система освіти зведена до вчитки сухого матеріалу та його контролю шляхом самостійних робіт та тестів у яких учні просто відображають те саме. Метод лекційного навчання вже застарів, тим паче для дітей шкільного віку. Майже повна відсутність практики продиктована небажанням вчителів та відсутністю достатньої кількості необхідного обладнання [4].

На початку 2016 року МОН був виданий наказ “Про утворення робочої групи з питань впровадження STEAM-освіти в Україні”. Це був перший крок на шляху модернізації застарілої системи. Вітчизняні

педагоги почали активно досліджувати суть та методи STEAM-освіти, досвід її впровадження в інших країнах, переваги та недоліки. Аналіз STEAM дав зрозуміти, що сучасна українська система освіти є повною її протилежністю, тож при впровадженні зміни повинні бути кардинальними як і результати. Пізніше програма розроблена відповідно до стандартів STEAM отримала назву “Нової української школи”, що передбачає реалізацію сучасних підходів та методів у навчанні до 2027 року [10].

Важливою складовою впровадження STEAM-освіти в Україні стало відкриття відповідних центрів у Києві при Малій академії наук, у Дніпрі, Запоріжжі, Миколаєві, Тернополі, Херсоні та інших областях. У них учні мають можливість після школи знайомитися з різними сучасними технологіями, розвивати інтерес до моделювання та конструювання, набувати дивергентного мислення та реалізовувати власні проекти. Також STEAM-освіта концентрує увагу на творчому розвитку дитини, надаючи можливість творити. Зокрема, діти замислюються над проблемами, які існують в побуті та намагаються їх вирішувати.

На сьогодні найбільш ефективними діючими формами реалізації STEAM-освіти в Україні виступають позашкільні гуртки, STEAM-уроки та проекти. Все перераховане відбувається на спеціальних майданчиках, ІТ-лабораторіях, STEM-центрах, класах з робототехніки тощо. На жаль при багатьох школах ще немає потрібних приміщень, обладнання та фахівців [7].

STEAM-освіта під час впровадження в Україні зіштовхнулася з наступними основними проблемами. Насамперед, ментальність українських освітян, коріння якої сягають норм радянської типу освіти. Педагоги виявилися невідповідними до широких змін. Педагогічні колективи багатьох шкіл складаються із педагогів-пенсіонерів, які все життя навчали дітей радянськими методами. В таких умовах будь-які зміни сприймаються вороже, вчителі не хочуть застосовувати нові підходи. Легше читати лекцію, ніж відповідати на питання дітей та робити з ними щось практичне. Все це призводить до зникнення мотивації до навчання у школярів та нарікань на систему освіти з боку батьків. В умовах старої системи не існує взаєморозуміння між учнями, вчителями, адміністрацією та батьками, що дезорієнтує навчальний процес та не дає бажаного результату.

Також існує проблема з визначенням суті STEAM-освіти та її методів. Аналіз вітчизняних публікацій дає зрозуміти, що єдиного її визначення не існує. До того ж кожна країна визначає суть та мету STEAM по своєму. Проте єдність наявна у трьох підходах: організації навчання на основі 5 дисциплін, що складають аббревіатуру, залученні школярів до практичної діяльності, формуванні навичок дослідницької діяльності. Підтримка пізнавальної діяльності та організація практичних досліджень є основою для створення системи освіти, метою якої є виховання повноцінної особистості та молодого науковця. Вона переслідує мету виховати в дітей зацікавленість у науці та вміння реалізувати свої ідеї.

У 2015 році була створена робоча група для розробки плану впровадження STEAM-освіти в Україні [11]. Цілі, які повинна реалізувати STEAM передбачають підтримку наукової, технічної та інженерної складових у позашкільній діяльності школярів, проектно-орієнтоване навчання, створення умов для адаптації та впровадження інноваційних

програм, збільшення кількості школярів, що виявляють інтерес до нових технологій. 2020 року у рамках фестивалю STEAM-тиждень був виданий збірник матеріалів, у якому структурований досвід різних педагогів у практичному застосуванні методів STEAM [2].

Наступним проблемним аспектом є процес навчання. В умовах інноваційності STEAM-підходів відчувається гострий дефіцит у кадрах. Через низьку заробітню платню та відсутність престижу молоді люди не хочуть іти працювати вчителем у школі, а старі не хочуть освоювати нове, тож утворюється своєрідний вакуум з якого потрібно знайти вихід. В Україні не вистачає фахівців у галузі інженерних та точних наук. Це зумовлено низькою мотивацією випускників, щодо вибору подібних професій та низьким загальним рівнем математичних знань. Доказом цьому є результати ЗНО 2021 року, відповідно до яких, 31% випускників не подолали навіть пороговий бал Рис. 1.

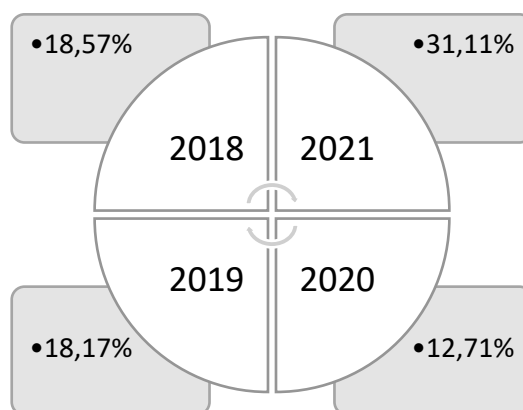

Рисунок 1. Кількість учасників, що не подолали пороговий бал з математики за 2018-2021 рр.

У порівнянні з попередніми роками, кількість учнів, які не подолали пороговий бал збільшилася у два рази. Причиною є введення математики, як обов'язкового предмета. Подібні результати виявили справжній стан речей, багато школярів не знають цього предмета навіть на елементарному рівні. У багатьох школах не вистачає вчителів з математики і дисципліна фактично не викладається [3].

Україна потребує висококваліфікованих спеціалістів задля розвитку інноваційних сфер, які стануть інструментом конкурентоспроможності у майбутньому. Однак, починати потрібно з модернізації методів освоєння математичних знань школярами, адже саме вони є майбутніми спеціалістами. Низький рівень природничо-математичних знань є значною перешкодою перед впровадженням STEAM-освіти, предметом вивчення якої є технології, інженерія, математика, робототехніка – інноваційні галузі, що комбінують знання точних та природничих наук.

Матеріальні питання та проблеми які, які пов'язані із ними. Впровадження STEAM-освіти передбачає оновлення матеріально-технічної бази. Для закупівлі необхідного новітнього обладнання необхідна величезна кількість коштів, які державний бюджет поки що не може виділити. Планується поступово оновлювати STEAM-обладнання за рахунок громадського бюджету, громадських організацій, за рахунок грантової допомоги тощо. У 2020 році МОН затвердило наказ №574, у

якому наявний стандартний перелік обладнання для шкільних кабінетів біології, географії, математики, фізики, хімії та STEAM-лабораторій.

Передбачається закупівля нового вимірювального та мультимедійного обладнання, 3D-принтерів, 3D-ручок, 3D-сканерів, токарних верстатів, електронних модулів, тощо. Дані предмети забезпечать проведення конструкторської, дослідно-експериментальної та винахідницької діяльності на практичних заняттях. Вони виконують креативну, візуальну, інформаційну, практичну та контрольну функції, надаючи можливість школярам проводити експерименти та реалізовувати власне бачення тих чи інших процесів.

Засоби необхідні для STEAM-освіти можна розділити на три категорії: методичні, такі як електронні підручники, картки-завдання, навчальні алгоритми, навчальні інструкції та посібники; наочне приладдя: репродукції картин художників, необхідні схеми, графіки, таблиці, плакати; технічні засоби навчання: відеоапаратура, проекційні екрани, проектори, копії-дошки, тренажери та прилади для діагностики процесу. Існує проблема у закупівлі необхідного обладнання, а також у освоєнні роботи з ним вчителями [5].

Таким чином, впровадження STEAM-освіти в Україні зіштовхнулося з багатьма перешкодами, однак МОН, вітчизняні науковці та педагоги поступово вирішують наявні проблеми та набувають досвіду запроваджуючи методи STEAM на практиці. Ми підсумували деякі переваги STEAM над традиційною освітою. До них належать: інноваційні підходи до проектування, навички командної роботи, інтегроване навчання по "темах", а не по предметах, розвиток навичок критичного мислення, застосування науково-технічних знань для вирішення реальних проблем, підготовка до технологічних інновацій, підсилення впевненості у своїх силах, розвиток інтересу до технічних дисциплін, підвищення рівня математичних знань та побудова мосту між навчанням і успішною кар'єрою. На даний момент, більшою мірою STEAM виступає доповненням до шкільної програми, однак у найближче десятиліття планується її введення у всіх школах.

В Україні вже реалізовані перші кроки на шляху впровадження методів STEAM-навчання, які виявляються у проекті Нової української школи, що має бути повністю впровадженом до 2027 року. З 2018 року введено 12-річну школу, де з першого класу учні вивчають комп'ютерні технології та отримують не атестати з оцінками, а результати власної дослідницької діяльності. Поступово закладаються основи обов'язковості математичних знань (введення ЗНО з математики обов'язковим), формуються навички елементарної дослідницької діяльності та зацікавленість у STEAM-предметах [6].

Впровадження в Україні STEAM-навчання сприятиме підвищенню загального середнього рівня математичних знань серед школярів, а в результаті і серед студентів, збільшенню інтересу випускників до інженерних та технічних професій, переходу до системи освіти, що передбачає всебічний розвиток особистості. Методи STEAM сприятимуть підготовці та перекваліфікації вчителів, стимулюванню їх особистісного розвитку та дослідницької діяльності, адже запорукою успішного навчання та виховання дітей є вчителі, які є наставниками, що ведуть за собою та розширюють кругозір школярів. Також обов'язково має бути налагоджене виробництво інноваційного вітчизняного обладнання, його закупівля в

достатній кількості, налагодження видавництва довідкової літератури та спеціальних посібників.

Висновок. Отже, незважаючи на значні перешкоди та стереотипи, впровадження STEAM-освіти в Україні є невідворотнім процесом. Провідні українські педагоги стверджують, що стара, радянська концепція освіти є утопічною та неефективною. Якщо Україна прагне стати провідною європейською державою, то зміна системи освіти є головним фактором успіху. В умовах переходу до Нової осучасненої української школи впровадження STEM-освіти залишається найбільш пріоритетним напрямком. Завдяки консолідації зусиль впровадження STEAM-освіти стає однією з реальних цілей. За останні декілька років була створена нормативно-правова база по впровадженню STEAM в Україні, працює Web-STEAM-школа, виданий збірник матеріалів “STEM-тиждень”, систематично проводяться наукові конференції, відкрито віртуальний STEM-центр, що є величезним кроком вперед.

Список використаних джерел:

1. Василяшко, ІП, Горбенко, СЛ, Лозова, ОВ & Патрикеева, ОО 2017. ‘Методичні рекомендації щодо впровадження STEM-освіти у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах України на 2017 / 2018 навчальний рік’, *Методист*, № 8, с. 37–43.
2. Василяшко, ІП, Патрикеева, ОО & Булавська, ЛГ 2020. *Збірник матеріалів ‘STEM-тиждень – 2020’*, Видавничий дім ‘Освіта’, Київ.
3. Іванюк, ТГ & Мартинюк, ОМ 2018. ‘Проблеми шкільної математичної освіти тернопільської області та шляхи їх вирішення’, *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи*, № 2, с. 193–196.
4. Кузин, НП & Колмакова, МН (eds) 1986. *Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР*, Педагогика, Москва.
5. Морзе, Н n.d. *Презентація STEAM-освіта, STEM-school*. Доступно: <<https://www.stemschool.com/>> [14 Червень 2021].
6. *Нова українська школа* 2016. Міністерство освіти і науки України, Київ.
7. *Новые направления в дисциплинах STEM (естественные науки, технологии, инженерия и математика)* 2014. Доступно: <<http://iipdigital.usembassy.gov/st/russian/publication/2014/01/20140109290208.html#ixzz4MHxzXHSz>> [18 Червень 2021].
8. *Обучение в области естественных, технических, инженерных и математических наук в США: программа STEM (Перевод доклада)* 2011. Московский городской психолого-педагогический университет, Портал психологических изданий PsyJournals.ru, с. 32–38.
9. *Презентація ‘STEAM-освіта: інноваційна науково-технічна система навчання* 2016. Інститут післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка. Доступно: <<http://ippro.kubg.edu.ua/content/11373>> [15 Червень 2021].
10. *Про створення робочої групи з питань провадження STEM-освіти в Україні* 2016. Наказ МОН України № 188 від 29.02.2016 р. Доступно: <<https://imzo.gov.ua/2016/02/29/nakaz-mon-vid-29-02-2016-188-pro-utvorennnya-robochoyi-grupi-z-pitan-vprovadzhennya-stem-osviti-v-ukrayini/>> [16 Червень 2021].
11. *Щодо впровадження STEM-освіти в загальноосвітніх навчальних закладах* 2015. Лист № 869-16/02.2 МОІППО від 05.10.2015. Доступно: <<http://osvita-krda.mk.ua.>> [15 Червень 2021].

References:

1. Vasilashko, IP, Gorbenko, SL, Lozova, OV & Patrikeyeva, OO 2017. 'Metodichni rekomendaciyi shodo vprovadzhennya STEM-osviti u zagalnoosvitnih ta pozashkilnih navchalnih zakladah Ukrayini na 2017 / 2018 navchalnij rik (Methodical recommendations on the implementation of STEM-education in secondary and out-of-school educational institutions of Ukraine for the 2017/2018 academic year)', *Metodist*, № 8, s. 37–43.
2. Vasilashko, IP, Patrikeyeva, OO & Bulavska, LG 2020. Zbirnik materialiv 'STEM-tizhden – 2020' (Collection of materials 'STEM-week - 2020'), *Vidavnicij dim 'Osvita'*, Kiyiv.
3. Ivanyuk, TG & Martinyuk, OM 2018. 'Problemi shkilnoyi matematichnoyi osviti ternopil'skoyi oblasti ta shlyahi yih virishennya (Problems of school mathematical education of Ternopil region and ways to solve them)', *Suchasni informacijni tehnologiyi ta innovacijni metodiki navchannya: dosvid, tendenciyi, perspektivi*, № 2, s. 193–196.
4. Kuzin, NP & Kolmakova, MN (eds) 1986. Ocherki istorii shkoly i pedagogicheskoy mysli narodov SSSR (Essays on the history of schools and pedagogical thought of the peoples of the USSR), *Pedagogika*, Moskva.
5. Morze, N n.d. *Prezentaciya STEAM-osviti (STEAM education presentation)*, STEM-school. Dostupno: <<https://www.stemschool.com/>> [14 Cherven 2021].
6. *Nova ukrayinska shkola (New Ukrainian school)* 2016. Ministerstvo osviti i nauki Ukrayini, Kiyiv.
7. *Novye napravleniya v disciplinah STEM (estestvennye nauki, tehnologii, inzheneriya i matematika) (New directions in STEM disciplines (science, technology, engineering and mathematics))* 2014. Dostupno: <<http://iipdigital.usembassy.gov/st/russian/publication/2014/01/20140109290208.html#ixzz4MHxzXHSz>> [18 Cherven 2021].
8. *Obuchenie v oblasti estestvennyh, tehnikeskikh, inzhenernyh i matematicheskikh nauk v SShA: programma STEM (Perevod doklada) (Teaching Science, Technology, Engineering, and Mathematics in the USA: STEM Program (Translation of the Presentation))* 2011. Moskovskij gorodskoj psihologo-pedagogicheskij universitet, Portal psihologicheskikh izdanij *PsyJournals.ru*, s. 32–38.
9. *Prezentaciya 'STEAM-osviti: innovacijna naukovu-tehniczna sistema navchannya (Presentation 'STEAM-education: innovative scientific and technical education system)* 2016. Institut pislyadiplomnoyi pedagogichnoyi osviti Kiyivskogo universitetu imeni Borisa Grinchenka. Dostupno: <<http://ippo.kubg.edu.ua/content/11373>> [15 Cherven 2021].
10. *Pro stvorenniya robochoyi grupi z pitan provadzhennya STEM-osviti v Ukrayini (On the establishment of a working group on the implementation of STEM education in Ukraine)* 2016. Nakaz MON Ukrayini № 188 vid 29.02.2016 r. Dostupno: <<https://imzo.gov.ua/2016/02/29/nakaz-mon-vid-29-02-2016-188-pro-utvorenniya-robochoyi-grupi-z-pitan-vprovadzhennya-stem-osviti-v-ukrayini/>> [16 Cherven 2021].
11. *Shodo vprovadzhennya STEM-osviti v zagalnoosvitnih navchalnih zakladah (On the implementation of STEM-education in secondary schools)* 2015. List № 869-16/02.2 MOIPPO vid 05.10.2015. Dostupno: <<http://osvita-krda.mk.ua.>> [15 Cherven 2021].

DOI 10.33930/ed.2019.5007.35(7)-6

УДК 373.5.016:[004.4+530.145]

**ОСНОВИ КВАНТОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ЗАКЛАДАХ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: ОБУМОВЛЕНІСТЬ ТА
ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ****THE BASICS OF QUANTUM TECHNOLOGIES IN GENERAL
SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS: CONDITIONALITY AND
PROVISION****Л. В. Легка**

Актуальність теми дослідження. Актуальність роботи визначається необхідністю вивчення в закладах загальної середньої освіти основ квантової інформатики як перспективного технологічного напрямку, що визначається одним з пріоритетних у багатьох країнах.

Ідеться про управління квантовими комп'ютерами, що у майбутньому зможуть значно пришвидшити виконання алгоритмів для розв'язання складних задач оптимізації, моделювання, криптографії тощо.

Постановка проблеми. Значущими складовими мети освіти є всебічний розвиток людини, формування цінностей і компетентностей, необхідних для її успішної самореалізації. Це зумовлює випереджальний і інноваційний характер освіти та необхідність її модернізації на основі системного, методично обґрунтованого упровадження основ квантової інформатики у інформатичну освітню галузь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У той час коли розвиток класичних комп'ютерів не припиняється, темпи розвитку квантових технологій набирають обертів, а квантові комп'ютери, що ні в якому разі не усунуть класичні, є реальністю.

У багатьох державах світу (США, Китай, країни Євросоюзу та ін.) розвиток квантових технологій підтримується законодавчо та фінансово.

Постановка завдання. Мета дослідження – проаналізувати перспективи, можливості та

Urgency of the research is determined by the need to study the basics of quantum informatics in general secondary education institutions as a promising technological direction, defined as one of the priorities in many countries.

It is about controlling quantum computers, which in the future will be able to significantly speed up the execution of algorithms to solve complex optimization, simulation, cryptography and similar problems.

Target setting. Significant components of the goal of education are all-around human development, formation of values and competencies necessary for its successful self-realization. This leads to the advanced and innovative nature of education and the necessity of its modernization on the basis of the systematic, methodologically grounded introduction of quantum informatics foundations into the informatics education sector.

Actual scientific researches and issues analysis. While the development of classical computers continues unabated, the pace of quantum technology is gaining momentum and quantum computers will by no means eliminate classical computers, is a reality.

In many countries around the world (USA, China, EU countries, etc.) the development of quantum technologies are supported legislatively and financially.

The research objective is to analyse the prospects, opportunities and readiness of studying quantum

готовність вивчення квантової інформатики в закладах загальної середньої освіти.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

1. Узагальнити та систематизувати відомості щодо підготовки фахівців квантової галузі на рівні вищої освіти.

2. Обґрунтувати перспективи та окреслити можливості вивчення основ квантової інформатики старшокласниками.

Виклад основного матеріалу.

Систематизовано відомості про навчальні програми дисциплін квантово орієнтованого змісту та підготовку фахівців квантової галузі на різних рівнях вищої освіти у закладах України. Обґрунтовується необхідність пропедевтичного навчання квантових технологій у закладах загальної середньої освіти. Наводяться приклади світової та української практик популяризації квантових технологій серед учнів старшого шкільного віку.

Висновки. 1. Перелік навчальних дисциплін квантово-орієнтованого змісту, а також підготовка фахівців квантової галузі на різних рівнях вищої освіти з кожним навчальним роком набуває поширення, у тому числі й в Україні (починаючи з 2017).

2. Враховуючи перспективи використання квантових технологій, світовий та український досвід їх популяризації на різні аудиторії (серед фахівців, майбутніх фахівців, учнів), попит на спеціалістів квантової галузі, пропонуємо організувати систематизоване навчання основ квантових технологій учнів старшого шкільного віку.

Ключові слова: квантовий комп'ютер, квантові технології, пропедевтичне навчання квантової інформатики, IBM Quantum.

informatics in general secondary education institutions.

In order to achieve the goal, the following tasks were set:

1. to generalize and systematize information about training of quantum experts at the level of higher education.

2. to substantiate perspectives and outline possibilities of study of quantum informatics basics by high school students.

The statement of basic materials.

Information about curricula of quantum-oriented content disciplines and training of quantum specialists at different levels of higher education in Ukrainian institutions is systematized. The necessity of propaedeutics of quantum technologies training in institutions of general secondary education is substantiated. Examples of the world and Ukrainian practices of popularization of quantum technologies among students of high school age are given.

Conclusions. 1. The list of educational disciplines of quantum-oriented content, as well as the training of quantum specialists at different levels of higher education, is becoming widespread every academic year, including in Ukraine (starting from 2017).

2. Taking into consideration prospects of quantum technologies use, world and Ukrainian experience of their popularization for different audiences (among specialists, future specialists, students), demand for specialists in the quantum field, we propose to organize systematized teaching of quantum technologies basics to senior school-age students.

Keywords: quantum computer, quantum simulator, propaedeutic teaching of quantum computer science, IBM Quantum.

Актуальність теми дослідження. Зміни апаратного забезпечення обчислювальних систем, пов'язані із поширенням квантових інформаційних технологій, справляють революційний вплив на:

– програмування: виникає потреба застосування нового класу

алгоритмів – квантових, переходу від бітів до кубітів, від детермінованого до ймовірнісного виконання програм тощо;

- роботу з великими даними: квантові алгоритми надають можливість зниження обчислювальної складності та, як результат, радикального прискорення дій з їх опрацювання;

- розв’язання задач штучного інтелекту: квантові та квантово покращені алгоритми машинного навчання надають можливість зниження обчислювальної складності при опрацюванні даних ймовірнісної природи;

- інформаційну безпеку: алгоритми квантової криптографії та відповідні канали передавання даних створюють умови для переходу до нового рівня захищеності та забезпечення конфіденційності.

Квантові інформаційні технології суттєво впливають на зв’язки інформатичної освітньої галузі із ключовими компетентностями – не лише інформаційно-комунікаційної, а й:

- математичної – поглиблюється роль методів та моделей теорії ймовірностей та математичної статистики для розв’язання задач засобами квантових цифрових технологій;

- у галузі природничих наук, техніки і технологій – виникає потреба у проведенні навчальних досліджень та експериментів природничо-технологічного змісту за допомогою квантових цифрових технологій, а також визначення загальних фізичних принципів їх будови і функціонування;

- інноваційності – виникає потреба у формуванні готовності розпізнавати та описувати поширення квантових цифрових інновацій у науці і суспільстві, інтегрувати знання із різних предметних галузей;

- соціальних – створюються умови для переходу на новий рівень захисту себе і цифрові пристроїв від типових кіберзагроз та ін.

Постановка проблеми. Сучасна школа повинна надавати знання, актуальні не лише сьогодні, а й на далеку перспективу. Значущими складовими мети освіти є всебічний розвиток людини, її інтелектуальних та творчих здібностей, формування цінностей і компетентностей, необхідних для її успішної самореалізації, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку держави. Це зумовлює випереджальний і інноваційний характер освіти та необхідність її модернізації на основі системного, методично обґрунтованого упровадження основ квантової інформатики у інформатичну освітню галузь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У серпні 2020 року консалтингова компанія Gartner опублікувала чергову версію своєї кривої розвитку (Hype Cycle) передових технологій [6], що суттєво вплинуть на суспільство та бізнес упродовж наступних п’яти-десяти років. На основі розгляду 1700 провідних технологій К. Панетта (K. Panetta) було виокремлено 5 нових тенденцій їх розвитку: composite architectures (“складені/композиційні архітектури”); algorithmic trust (“алгоритмічна довіра”); beyond silicon (“окрім кремнію”); formative AI (“формуєчий штучний інтелект”); digital me (“цифровий Я”).

В описі тенденції Beyond silicon наголошується про те, що закон Мура вичерпав себе, адже створити транзистор розміром менше 1 нм практично неможливо. При виробництві мають місце складнощі технічного характеру і тому є сенс розвивати некремнієві технології – транзистори на основі вуглецю і квантове обладнання, зокрема квантові комп’ютери

У той час коли розвиток класичних комп'ютерів не припиняється (процесори стали багатоядерними, з'явилися співпроцесори для вирішення задач опрацювання фото, кодування відео тощо), темпи розвитку квантових технологій набирають обертів, а квантові комп'ютери є реальністю. Слід розуміти, що квантові комп'ютери ні в якому разі не усунуть класичні, однак стануть незамінними для певного типу задач, розв'язання яких базується на вже відомих квантових алгоритмах – задачі визначення збалансованості функції (алгоритми Дойча-Йози (Deutsch-Jozsa), Бернштейна-Вазірані (Bernstein-Vazirani)), тотожності функцій (алгоритм Саймона (Simon's algorithm)), гармонійного аналізу (квантове перетворення Фур'є (Quantum Fourier Transform)), криптоаналізу (алгоритми Гровера (Grover's Algorithm) та Шора (Shor's Algorithm)), квантової телепортації (алгоритм квантової телепортації (Quantum Teleportation)) та нових (поки що експериментальних

У багатьох державах світу розвиток квантових технологій підтримується законодавчо та фінансово.

У США штучний інтелект і квантові технології зазначені як два стратегічно важливих напрями для економічного зростання та національної безпеки держави. У 2018 році уряд США ухвалив закон про Національну квантову ініціативу (National Quantum Initiative), мета якого забезпечити збереження позицій світового лідера в галузі квантової інформатики та її технологічних застосуваннях. Сума фінансування діяльності у межах Національної квантової ініціативи на перші п'ять років становить 1,2 мільярдів доларів [1]. Окремі комерційні дослідження здійснюється за фінансування компаній IBM, Microsoft, Google, Intel та ін.

Так, IBM співпрацює більш як із 140 компаніями з використання квантових технологій, наприклад: з JSR Corporation, Mitsubishi Chemical та Keio University досліджують нові форми світла за допомогою квантових обчислень; з Mercedes-Benz досліджують майбутнє електромобілів; з ExxonMobil вирішують складні енергетичні проблеми [5].

Лідерські позиції в технологічному розвитку, зокрема квантових технологіях, виборює Китай. У 2016 році китайським урядом ухвалено Національний план науково-технічних інновацій до 2030 (режим доступу: http://www.gov.cn/zhengce/content/2016-08/08/content_5098072.htm), а у 2017 році розпочато будівництво Національної лабораторії квантової інформатики з початковим фінансуванням 7 мільярдів юанів. Китайський технічний гігант Alibaba (режим доступу: <https://damo.alibaba.com/labs/quantum>) здійснює значні інвестиції у власні квантові ініціативи, зокрема запуск сервісу квантових обчислень через хмарну платформу.

У країнах Євросоюзу:

- з 2018 року почала діяти дослідницька програма The Quantum Technologies Flagship (режим доступу: <https://qt.eu/>) на підтримку фундаментальних квантових досліджень з мінімальним терміном дії 10 років з очікуваним бюджетом 1 мільярд євро;

- у червні 2019 року 24 держави взяли участь у підписанні декларації задля дослідження, розвитку та розгортання квантової комунікаційної інфраструктури (quantum communication infrastructure – QCI) для захисту від кіберзагроз [4];

- у травні 2021 року консорціумом QTEdu опубліковано першу версію

Європейської системи компетенцій у галузі квантових технологій (European Competence Framework for Quantum Technologies) [7].

За аналітичними даними Національного інституту стратегічних досліджень (станом на 20 жовтня 2020 року) “Україна перебуває на узбіччі” розвитку проривних технологій, зокрема квантових [16], що може бути пов’язане, по-перше, із недостатнім держбюджетним фінансуванням наукових досліджень у цілому, по-друге, із “суттєвою невідповідністю професійно-кваліфікаційної робочої сили потребам ринку”.

Постановка завдання. Мета дослідження – проаналізувати перспективи, можливості та готовність вивчення квантової інформатики в закладах загальної середньої освіти.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

1. Узагальнити та систематизувати відомості щодо підготовки фахівців квантової галузі на рівні вищої освіти.

2. Обґрунтувати перспективи та окреслити можливості вивчення основ квантової інформатики старшокласниками.

Виклад основного матеріалу.

Розвиток квантових обчислень, удосконалення квантового обладнання вказують на те, що кожен керівник бізнес-організації повинен мати базове уявлення про те, як працюють квантові технології, які проблеми вони можуть допомогти вирішити, і як слід підготуватися до того, щоб використовувати їх потенціал.

Уже сьогодні, за даними міжнародного сайту з безкоштовного пошуку вакантних робочих місць Indeed (режим доступу: <https://www.indeed.com/>), від початку липня 2021 року, пропонується 2337 вакансій з критерієм відбору квантові обчислення (“quantum computing”), 1368 – інженер з квантового програмного забезпечення (“quantum software engineer”) та 51 – квантовий програміст (“quantum programmer”). На сайті з розміщення вакансій та пошуку роботи ZipRecruiter (ziprecruiter.com) у липні 2021 року було 156 пропозицій для тих, хто хотів би працювати інженером з квантового програмного забезпечення у провідних компаніях США.

Збільшення попиту світового ринку праці на квантово грамотних фахівців призвів до відкриття в закладах вищої освіти, у тому числі й України, нових квантово орієнтованих освітніх програм у галузі 10 – Природничі науки, спеціальність: 104 – Фізика та астрономія (табл. 1), а також поширення дисциплін (курсів) відповідного змісту (табл. 2).

Таблиця 1
Квантово орієнтовані освітні програми в ЗВО України

Заклад вищої освіти	Назва освітньої програми	Рік затвердження
Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти		
Львівський національний університет імені Івана Франка	“Квантові комп’ютери та квантове програмування” [13]	2020
Другий (магістерський) рівень вищої освіти		
Київський національний університет імені Тараса Шевченка	“Квантові комп’ютери, обчислення, інформація” [18]	2018

Львівський національний університет імені Івана Франка	“Квантові комп’ютери та квантове програмування” [21]	2021
--	--	------

Таблиця 2

Приклади навчальних програм дисциплін квантово орієнтованого змісту (за матеріалами офіційних сайтів ЗВО України)

Заклад вищої освіти	Спеціальність	Назва дисципліни	Рік затвердження
Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти			
Одеський національний університет імені І. І. Мечнікова	113 – Прикладна математика	“Математичні основи квантового комп’ютерингу” [10]	2020
Сумський державний університет	171 – Електроніка	“Квантові технології в комп’ютерній техніці” [19]	2020
Другий (магістерський) рівень вищої освіти			
Львівський національний університет імені Івана Франка	122 – Комп’ютерні науки та інформаційні технології	“Квантові комп’ютери та квантові обчислення” [9]	2016
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна	104 – Фізика та астрономія	“Сучасні проблеми фізики: квантовий комп’ютер” [15]	2017
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна	125 – Кібербезпека (Безпека інформаційних та комунікаційних систем)	“Квантові обчислення і криптографія” [17]	2018
Криворізький державний педагогічний університет	014 – Середня освіта (Інформатика)	“Квантове програмування” [20]	2020
Одеський національний університет імені І. І. Мечнікова	104 – Фізика та астрономія	“Квантова інформатика” [8]	2020

Беручи до уваги попит на фахівців квантової галузі, а також появу окремих квантово орієнтованих освітніх програм, за якими здійснюється відповідна фахова підготовка, зростання кількості дисциплін квантово орієнтованого змісту в освітніх програмах інших спеціальностей, особливого значення набуває пропедевтичне навчання квантових технологій старшокласників.

Сьогодні учні старшої школи, а також усі охочі опанувати квантову інформатику можуть скористатися відкритими Інтернет-ресурсами – квантовими симуляторами, квантовими комп’ютерами із хмарним

доступом та відповідними навчальними матеріалами від провідних ІТ-компаній.

IBM Quantum надає доступ до електронного підручника з квантових обчислень, можливість виконувати на квантових симуляторах квантові алгоритми, побудовані у вигляді схем, за допомогою сервісу IBM Quantum Composer, а за умови нескладної реєстрації – ще й на квантових комп'ютерах IBM Quantum Experience; у IBM Quantum Lab реалізовувати квантові алгоритми мовою квантового асемблера QASM або мовою Python з використанням бібліотеки Qiskit (режим доступу: <https://quantum-computing.ibm.com/>).

Microsoft пропонує безкоштовно скористатися документацію та пакетом засобів реалізації квантових алгоритмів Quantum Development Kit (QDK) мовою квантового програмування Q#. QDK містить всі засоби, необхідні для створення власних квантових програм та експериментів на Q#. Програма “Quantum computing foundations” від Microsoft (режим доступу: <https://docs.microsoft.com/en-us/learn/paths/quantum-computing-fundamentals/>) позиціонується як курс для початківців.

D-Wave надає вільний он-лайн доступ до підручника про квантові обчислення, який, за твердженням авторів, доступний для розуміння як аудиторії з технічною, так і нетехнічною освітою. Разом з тим зазначається, що не будуть зайвими, проте обов'язково не вимагаються, первинні (елементарні) знання з квантової фізики, лінійної алгебри, теорії комплексних чисел та основ програмування [3].

У світовій практиці набувають поширення онлайн-школи, майстер-класи, літні табори для підлітків із вивчення квантових технологій. Так, наприкінці 2020 року для учнів старшої школи стартував спільний проєкт The Coding School та IBM Quantum “Вступ до квантових обчислень” (Introduction to Quantum Computing). Організатори переконані, що знання у квантовій галузі мають великі перспективи для професійної діяльності в соціальних і гуманітарних науках, медицині, біології й хімії, економіці, фінансах і логістиці, промисловості та сільському господарстві, політиці й інших галузях. Усіх зареєстрованих учасників проєкту було забезпечено якісним безкоштовним доступом до теоретичних відомостей та надано можливість поринути у світ квантових обчислень, незалежно від того чи планують вони в майбутньому займатися квантовими технологіями [2].

Перевагами наведених ресурсів є відкритий доступ до теорії, можливість набутти практичні уміння будувати та реалізовувати квантові алгоритми як самостійно, так і під керівництвом викладача. Проте на даний момент суттєвим недоліком зазначених ресурсів щодо їх безпосереднього використання для навчання учнів ліцеїв вважаємо відсутність навчальних матеріалів українською.

Науково-популярні ресурси про квантові технології для учнів України пропонує Х. П. Гнатенко. За даними електронними матеріалами (після оплати) учні мають змогу ознайомитися з фундаментальними поняттями квантової механіки – квантова перевага, квантовий біт, квантовий паралелізм, квантове вимірювання, квантова запутаність, квантова суперпозиція, тунелювання, квантова телепортація, а також з прикладами базових задач квантової криптографії. Враховуючи перспективи квантового моделювання складних систем різної природи (зокрема, криптографічних, хімічних та економічних), ми вважаємо за

доцільне та можливе систематизувати та адаптувати основи квантової інформатики для оволодіння учнями ліцеїв [11; 12].

Одеський Рішельєвський ліцей у рамках власного проєкту “Науковий лекторій” спільно з Одеським національним університетом імені І. І. Мечнікова пропонує цикл відеолекцій “Нанoeлектроніка: наука і сучасність” та “Квантова механіка” (режим доступу: https://www.youtube.com/channel/UCy_RigQxVvMhIQco-ZCAYww).

Досвід світової та української практик популяризації квантових технологій серед учнів старшого шкільного віку є переконливим свідченням можливості засвоєння ними основ квантових технологій за адаптованими для сприйняття відповідною аудиторією матеріалами. Наприклад:

- у межах нового вибіркового модуля “Основи квантової інформатики” програми з інформатики рівня стандарту;
- за рахунок наскрізного вивчення основ квантової інформатики в курсах фізики, математики та інформатики;
- у межах інтегрованого курсу за вибором “Основи квантової інформатики” для класів інформаційно-технологічного, фізичного, математичного, фізико-математичного профілів [14].

Висновки.

1. Систематичне навчання квантової інформатики у ЗВО відбувається насамперед на II та III рівнях вищої освіти. В Україні всі освітні програми з квантової інформатики започатковані у межах спеціальності 104 – Фізика та астрономія, у той час як у світі підготовка відповідних фахівців відбувається як за освітніми програмами з фізики, так й з інформатики, а також за міждисциплінарними програмами (починаючи з 2017).

2. Враховуючи перспективи використання квантових технологій, світовий та український досвід їх популяризації на різних аудиторіях (серед фахівців, майбутніх фахівців, учнів), попит на спеціалістів квантової галузі, пропонуємо організувати систематизоване навчання основ квантових технологій учнів старшого шкільного віку.

Список використаних джерел

1. Congress.gov. Text - H.R.6227 - 115th Congress (2017-2018): National Quantum Initiative Act. Decemder 21, 2018. Available from: <<https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/6227/text>>. [21 July 2021].
2. Durst, L, Asfaw, A & Peltz, K 2020. *IBM and The Coding School to offer free online quantum computing course for 5,000 students*. Available from: <<https://www.ibm.com/blogs/research/2020/10/quantum-coding-school/>>. [21 July 2021].
3. D-Wave 2021. *Quantum Computing Primer*. Available from: <<https://www.dwavesys.com/tutorials/background-reading-series/quantum-computing-primer>>. [21 July 2021].
4. European Commission 2021. *Austria, Bulgaria, Denmark and Romania join initiative to explore quantum communication for Europe*. Available from: <<https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/austria-bulgaria-denmark-and-romania-join-initiative-explore-quantum-communication-europe>>. [21 July 2021].
5. IBM 2021. *Quantum for Business*. Available from: <<https://www.ibm.com/quantum-computing/business/>>. [21 July 2021].
6. Panetta, K 2020. *The Gartner Hype Cycle for Emerging Technologies, 2020 highlights 30 technology profiles that will significantly change society and business over the next five to ten years..* Available from:

- <<https://www.gartner.com/smarterwithgartner/5-trends-drive-the-gartner-hype-cycle-for-emerging-technologies-2020/>>. [21 July 2021].
7. QTEdu consortium 2021. *Competence Framework for Quantum Technologies Version 1.0*. Available from: <https://qt.eu/app/uploads/2019/02/Competence_Framework_for_QT_1.0_May_2021.pdf>. [21 July 2021].
 8. Адамян, ВМ & Завальнюк, ВВ 2020. *Квантова інформатика. Робоча програма навчальної дисципліни*. Одеський національний університет імені І. І. Мечнікова, Одеса. Доступно: <http://phys.onu.edu.ua/pub/Робочі_програми/Квантова_інформатика_2020.pdf>. [21 липня 2021].
 9. Болеста, ІМ 2016. *Квантові комп'ютери та квантові обчислення. Програма вивчення навчальної дисципліни*. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів. Доступно: <https://electronics.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/Prog_KKKO-.pdf>. [21 липня 2021].
 10. Глушков, ОВ, Хецеліус, ОЮ, Свиначенко, АА & Буяджи, ВВ 2020. *Математичні основи квантового комп'ютингу. Силабус навчальної дисципліни*, Одеський державний екологічний університет, Одеса. Доступно: <<http://eprints.library.odeku.edu.ua/id/eprint/7710/>>. [21 липня 2021].
 11. Гнатенко, Х 2020. 'Квантові комп'ютери: сьогодення та майбутнє', *Колосок*, № 5, с. 2-7. Доступно: <<https://e-kolosok.org/khrystyna-hnatenko-neymovirne-u-kvantovomu-sviti/>>. [21 липня 2021].
 12. Гнатенко, Х. 2020. 'Неймовірне у квантовому світі', *Колосок*, № 4, с. 2-7. Доступно: <<https://e-kolosok.org/khrystyna-hnatenko-neymovirne-u-kvantovomu-sviti/>>. [21 липня 2021].
 13. Гнатенко, ХП, Ткачук, ВМ, Чорнодольський, ЯМ & Самар, МІ 2020. *Квантові комп'ютери та квантове програмування. Освітньо-професійна програма*. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів. Доступно: <https://physics.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/OP_bak_kvant_comp_2020.pdf>. [21 липня 2021].
 14. Легка, Л, Шокалюк, С & Богуненко, Є 2021. 'Пропедевтика вивчення квантової інформатики у профільній (старшій) школі', *Фізико-математична освіта*, 28(2), 51–56. doi: 10.31110/2413-1571-2021-028-2-009. [21 липня 2021].
 15. Майзеліс, ЗО 2017. *Сучасні проблеми фізики: квантовий комп'ютер. Робоча програма навчальної дисципліни*, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків. Доступно: <http://kaf-theor-phys.univer.kharkov.ua/Robochi%20programy/Rob_pr_navch_dysc_2017-2018/Zag_kursy_PDFs%20for%20Site/Kvantovyy_komputer_2017-18_osv_nauk_prof.pdf>. [21 липня 2021].
 16. *Національний інститут стратегічних досліджень* 2020. Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє та зовнішнє становище України", Київ. Доступно: <<https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini/analitichna-dopovid-do-schorichnogo-poslannya-prezidenta-4>>. [21 липня 2021].
 17. Носов, ВВ 2018. *Квантові обчислення і криптографія. Програма навчальної дисципліни*, Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків. Доступно: <<https://lib.univd.edu.ua/?action=predmet&id=107639>>. [21 липня 2021].
 18. Пінкевич, ІП, Дмитрук, ІМ, Єщенко, ОА & Кравченко, ВМ 2018. *Квантові комп'ютери, обчислення, інформація. Освітньо-наукова програма на здобуття освітнього степеню Магістр, за спеціальністю "104 Фізика та астрономія"*, Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка, Київ. Доступно: <https://www.phys.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2021/05/onp_magistry_kvant_komp_obch_inf_last_03_12_2018.pdf>. [21 липня 2021].

19. Пономарьов, ОГ 2020. *Квантові технології в комп'ютерній техніці. Силабус навчальної дисципліни*, Сумський державний університет, Суми. Доступно: <https://ekt.elit.sumdu.edu.ua/images/PDF_documents/CLBS/3.pdf>. [21 липня 2021>.
20. Семеріков, СО 2020. *Квантове програмування. Силабус навчальної дисципліни*, Криворізький державний педагогічний університет. Доступно: <<https://drive.google.com/file/d/1A2GxCP17bnKTUoUuPMFETXVqzHkiSVN/view>>. [21 липня 2021>.
21. Ткачук, ВМ, Гнатенко, ХП, Чорнодольський, ЯМ & Самар, МІ 2021. *Квантові комп'ютери та квантове програмування. Освітньо-наукова програма*, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів. Доступно: <https://physics.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/OP_mag_kvant_comp_1.9_2021.pdf>. [21 липня 2021>.

References

1. Congress.gov. Text - H.R.6227 - 115th Congress (2017-2018): National Quantum Initiative Act. Decemder 21, 2018. Available from: <<https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/6227/text>>. [21 July 2021].
2. Durst, L, Asfaw, A & Peltz, K 2020. *IBM and The Coding School to offer free online quantum computing course for 5,000 students*. Available from: <<https://www.ibm.com/blogs/research/2020/10/quantum-coding-school/>>. [21 July 2021].
3. D-Wave 2021. *Quantum Computing Primer*. Available from: <<https://www.dwavesys.com/tutorials/background-reading-series/quantum-computing-primer>>. [21, July 2021].
4. European Commition 2021. *Austria, Bulgaria, Denmark and Romania join initiative to explore quantum communication for Europe*. Available from: <<https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/austria-bulgaria-denmark-and-romania-join-initiative-explore-quantum-communication-europe>>. [21, July 2021].
5. IBM 2021. *Quantum for Business*. Available at: <<https://www.ibm.com/quantum-computing/business/>>. [21 July 2021>.
6. Panetta, K 2020. *The Gartner Hype Cycle for Emerging Technologies, 2020 highlights 30 technology profiles that will significantly change society and business over the next five to ten years*. Available at: <<https://www.gartner.com/smarterwithgartner/5-trends-drive-the-gartner-hype-cycle-for-emerging-technologies-2020/>>. [21 July 2021].
7. QTedu consortium 2021. *Competence Framework for Quantum Technologies Version 1.0*. Available from: <https://qt.eu/app/uploads/2019/02/Competence_Framework_for_QT_1.0_May_2021.pdf>. [21 July 2021].
8. Adamyan, VM & Zaval'nyuk, VV 2020. *Kvantova informatyka. Robocha prohrama navchal'noyi dystsypliny (Quantum computer science. Working program of the discipline)*, Odeskyy natsionalnyy universytet imeni I. I. Mechnikova, Odesa. Dostupno: <http://phys.onu.edu.ua/pub/Робочі_програми/Квантова_інформатика_2020.pdf>. [21 lypnya 2021].
9. Bolesta, IM 2016. *Kvantovi kompyutery ta kvantovi obchyslennya. Prohrama vyvchennya navchal'noyi dystsypliny (Quantum computers and quantum calculations. The program of study of the discipline)*, Lvivsky natsional'nyy universytet imeni Ivana Franka, Lviv. Dostupno: <https://electronics.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/Prog_KKKO-.pdf>. [21 lypnya 2021]
10. Hlushkov, OV, Khetselius, OYu, Svnarenko, AA & Buyadzh, VV 2020. *Matematychni osnovy kvantovoho komp'yutynhu. Sylabus navchal'noyi dystsypliny*. (Mathematical foundations of quantum computing. The syllabus of the

- discipline), Odeskyy derzhavnyy ekolohichnyy universytet, Odesa. Dostupno: <<http://eprints.library.odeku.edu.ua/id/eprint/7710/>>. [21 lypnya 2021].
11. Hnatenko, Kh 2020. 'Kvantovi kompyutery: sohodennya ta maybutnye (Quantum computers: the present and the future)', *Kolosok*, № 5, s. 2-7. Dostupno: <<https://e-kolosok.org/khrystyna-hnatenko-neymovirne-u-kvantovomu-sviti/>>. [21 lypnya 2021].
 12. Hnatenko, Kh 2020. 'Neymovirne u kvantovomu sviti (The unbelievable in a quantum world)', *Kolosok*, № 4, s. 2-7. Dostupno: <<https://e-kolosok.org/khrystyna-hnatenko-neymovirne-u-kvantovomu-sviti/>>. [21 lypnya 2021].
 13. Hnatenko, KP, Tkachuk, VM, Chornodolskyy, YaM & Samar, MI 2020. *Kvantovi komp'yutery ta kvantove prohramuvannya. Osvitno-profesiyna prohrama (Quantum computers and quantum programming. Educational and professional program)*, Lvivskyy natsionalnyy universytet imeni Ivana Franka, Lviv. Dostupno: <https://physics.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/OP_bak_kvant_comp_2020.pdf>. [21 lypnya 2021].
 14. Lehka, L, Shokalyuk, S & Bohunencko, Ye 2021. 'Propedevtyka vyvchennya kvantovoyi informatyky u profil'niy (starshiy) shkoli (Propaedeutics of studying quantum computer science in a specialized (high) school)', *Fizyko-matematychna osvita*, 28 (2), pp. 51–56. doi: 10.31110/2413-1571-2021-028-2-009. [21 lipnya 2021].
 15. Mayzelis, ZO 2017. *Suchasni problemy fizyky: kvantovyy kompyuter. Robocha prohrama navchal'noyi dystsypliny (Modern problems of physics: the quantum computer. Working program of the discipline)*, Kharkivskyy natsionalnyy universytet imeni V. N. Karazina, Kharkiv. Dostupno: <http://kaf-theor-phys.univer.kharkov.ua/Robochi%20oprogramy/Rob_pr_navch_dysc_2017-2018/Zag_kursy_PDFs%20for%20Site/Kvantovyy_komputer_2017-18_osv_nauk_prof.pdf>. [21 lypnya 2021].
 16. *Natsionalnyy instytut stratehichnykh doslidzhen* 2020. Analitichna dopovid do shchorichnoho Poslannya Prezydenta Ukrayiny do Verkhovnoyi Rady Ukrayiny "Pro vnutrishnye ta zovnishnye naselennya Ukrayiny" (Analytical Report to the Annual Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Internal and External Population of Ukraine"), Kyiv. Dostupno: <<https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini/analitichna-dopovid-do-schorichnogo-poslannya-prezidenta-4>>. [21 lypnya 2021].
 17. Nosov, VV 2018. *Kvantovi obchyslennya i kryptohrafiya. Prohrama navchal'noyi dystsypliny (Quantum computing and cryptography. Curriculum of the discipline)*, Kharkivskyy natsionalnyy universytet vnutrishnikh sprav, Kharkiv. Dostupno: <<https://lib.univd.edu.ua/?action=predmet&id=107639>>. [21 lypnya 2021].
 18. Pinkevych, IP, Dmytruk, IM, Yeshchenko, OA & Kravchenko, VM 2018. *Kvantovi kompyutery, obchyslennya, informatsiya. Osvitno-naukova prohrama na zdobuttya osvitnoho stepenyu Mahistr, za spetsialnistyu "104 Fizyka ta astronomiya" (Quantum computers, calculations, information. Educational and scientific program for obtaining a master's degree, specialty "104 Physics and Astronomy")*. Kyivskyy natsionalnyy universytet imeni T. H. Shevchenka, Kyiv. Dostupno: <https://www.phys.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2021/05/onp_magistry_kvant_komp_obch_inf_last_03_12_2018.pdf>. [21 lypnya 2021].
 19. Ponomarov, OH 2020. *Kvantovi tekhnolohiyi v kompyuterniy tekhnitsi. Syllabus navchal'noyi dystsypliny. (Quantum technologies in computer technology. The syllabus of the discipline)*, Sumskyy derzhavnyy universytet, Sumy. Dostupno: <https://ekt.elit.sumdu.edu.ua/images/PDF_documents/CLBS/3.pdf>. [21 lypnya 2021].
 20. Semerikov, SO 2020. *Kvantove prohramuvannya. Syllabus navchal'noyi dystsypliny (Quantum programming. The syllabus of the discipline)*, Kryvorizkyy derzhavnyy pedahohichnyy universytet. Dostupno:

<<https://drive.google.com/file/d/1A2GxCYPl7bnKTUoUuPMFETXVqzHkiSVN/view>>. [21 липня 2021].

21. Tkachuk, VM, Hnatenko, KhP, Chornodolsky, YAM & Samar, MI 2021. *Kvantovi kompyutery ta kvantove prohramuvannya. Osvitno-naukova prohrama (Quantum computers, calculations, information. Educational and scientific program)*, Lvivskyy natsionalnyy universytet imeni Ivana Franka, Lviv. Dostupno: <https://physics.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/OP_mag_kvant_comp_1.9_2021.pdf>. [21 липня 2021].

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.35(7)-7

УДК 614.165.338.1

**БІОГРАФІЯ ТА МЕДИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЖОНА ХАРВІ
КЕЛЛОГА У СФЕРІ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ
ЖИТТЯ***BIOGRAPHY AND MEDICAL ACTIVITIES OF JOHN HARVEY KELLOGG
IN THE FIELD OF PROMOTING A HEALTHY LIFESTYLE***В. В. Куриляк**

Актуальність теми дослідження. Здоровий спосіб життя, особливості його форм та виявів є темою багатьох дискусій в останні десятиліття. Це в першу чергу обумовлено вимогами сучасної медицини, косметології, збереженням здорового генофонду, довготривалістю життя тощо. Дослідження історії принципів здорового способу життя та біографії тих, хто стояв у його витоків є актуальність та цікавим завданням для дослідників. Одним із потужних популяризаторів принципів здоров'я був відомий американський лікар – Джон Харві Келлог.

Постановка проблеми. Ключова дилема у дослідженні його біографії та діяльності полягає у намаганні зрозуміти, яким чином Джон Харві Келлог сумістив у своїй діяльності практичну медицину, видавничу справу, винахідництво, авторство багатьох філософських та теологічних праць та власну філософію здоров'я, популяції якої присвятив усе своє життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В основу робити покладено праці американських колег-дослідників, співвітчизником яких був Джон Харві Келлог, тому базуючись на згадках про Келлога у їхніх працях та опублікованих відомостях про нього адвентистами сьомого дня ми сконструювали єдине полотно біографічної довідки та діяльності відомого лікаря.

Urgency of the research. Healthy lifestyle, features of its forms and manifestations have been the subject of many discussions in recent decades. This is primarily due to the requirements of modern medicine, cosmetology, maintaining a healthy gene pool, longevity and more. Researching the history of the principles of a healthy lifestyle and the biography of those who stood at its origins is a relevant and interesting task for researchers. John Harvey Kellogg, a well-known American physician, was one of the powerful proponents of health principles.

Target setting. A key dilemma in the study of his biography and work is to understand how John Harvey Kellogg combined practical medicine, publishing, invention, authorship of many philosophical and theological works, and his own philosophy of health, to which he devoted his entire life.

Actual scientific researches and issues analysis. The work is based on the work of fellow American researchers, whose compatriot was John Harvey Kellogg, so based on the mention of Kellogg in their work and published information about him by Seventh-day Adventists, we constructed a single canvas biographical information and activities of a famous doctor.

Постановка завдання. Основне завдання статті полягає в окресленні біографічної довідки та ключових аспектів діяльності Джона Харві Келлога у сфері популяризації здорового способу життя.

Виклад основного матеріалу. Виявлено, що Джон Харві Келлог за сприяння та фінансової підтримки сім'ї Уайт з чотирнадцяти років почав навчатися на лікаря та в юному віці очолив Санаторій Баттл Крік, який під його керівництвом за короткий час став всесвітньо відомою здравницею. Досліджено видавничу діяльність Келлога, який зміг підняти популярність журналу "Хороше здоров'я", неодноразово друкуючи в ньому свої ідеї та рекомендації в сфері здорового способу життя. Неодноразово Келлог чув з боку Еллен Уайт перестороги щодо намагання відокремити діяльність Санаторію від Церкви адвентистів сьомого дня, а саме зробити заклад позаконфесійним не популяризуючи через нього релігійні ідеї адвентистів. Винахідник, хірург, популяризатор здорового способу життя, лектор, який виголосив близько п'яти тисяч публічних виступів – це лише частина того, що йому вдалося зробити за своє життя.

Висновки. Джон Харві Келлог однозначно відома фігура, завдяки своїй активній діяльності в сфері здоров'я свого часу був відомий на весь світ, однак через дотримання ідей пантеїзму та евгеніки залишив неоднозначний слід у релігійній сфері, особливо в рядах адвентистів до яких належав значну частину свого життя.

Ключові слова: Джон Харві Келлог, здоровий спосіб життя, медична діяльність, біографічна довідка.

The research objective. The main task of the article is to outline a biographical background and key aspects of John Harvey Kellogg's work in promoting a healthy lifestyle.

The statement of basic materials. It was discovered that John Harvey Kellogg, with the help and financial support of the White family, began studying to become a doctor at the age of fourteen and headed the Battle Creek Sanatorium at a young age, which under his leadership soon became a world-famous health resort. The publishing activity of Kellogg, who was able to raise the popularity of the magazine "Good Health", repeatedly published his ideas and recommendations in the field of healthy living. Kellogg has repeatedly heard warnings from Ellen White about trying to separate the Sanatorium from the Seventh-day Adventist Church, namely to make the institution non-denominational without promoting Adventist religious ideas. An inventor, a surgeon, a promoter of a healthy lifestyle, a lecturer who has given about five thousand public speeches – these are just some of the things he has managed to do in his life.

Conclusions. John Harvey Kellogg is a well-known figure, known throughout the world for his health work, but his pantheism and eugenics have left a mixed mark on religion, especially in the Adventist community, where he has spent much of his life.

Key words: John Harvey Kellogg, healthy lifestyle, medical activities, biographical information.

Актуальність теми дослідження. Цікавість до здорового способу життя в останні десятиліття обумовлена сферами косметології, збереженням здорового генофонду, подовженням тривалості якісного життя тощо. Одним із найбільших популяризаторів принципів здоров'я, окрім Церкви адвентистів сьомого дня був її колишній член Джон Харві Келлог, діяльність якого почалося в кінці XIX століття і тривала до середини

XX століття. Відомому американському лікарю вдалося за майже 70-літню практику своєї медичної діяльності створити близько сотні винаходів в сферах медицини та здорового харчування, найвідомішими із них досі є зернові пластівці (вівсянка) та арахісове масло. Як правило його діяльність у сфері здоров'я досліджують колеги-науковці в США, однак беручи до уваги потужний інтерес до здорового способу життя на теренах України, особливо в умовах шкоди, яку нанесла пандемія Ковід-19, вважаємо за доцільне детальніше дослідити та висвітлити методи, принципи здоров'я у витоків яких стояв відомий лікар Джон Харві Келлог.

Постановка проблеми. Ключова дилема у дослідженні його біографії та діяльності полягає у намаганні зрозуміти, яким чином Джон Харві Келлог сумістив у своїй діяльності практичну медицину, видавничу справу, винахідництво, авторство багатьох філософських та теологічних праць та власну філософію здоров'я, популяції якої присвятив усе своє життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В основу робити покладено праці американських колег-дослідників, співвітчизником яких був Джон Харві Келлог, тому базуючись на згадках про Келлога у їхніх працях та опублікованих відомостях про нього адвентистами сьомого дня ми сконструювали єдине полотно біографічної довідки та діяльності відомого лікаря.

Постановка завдання. Основне завдання статті полягає в окресленні біографічної довідки та ключових аспектів діяльності Джона Харві Келлога у сфері популяризації здорового способу життя.

Виклад основного матеріалу та результати дослідження. Поштовхом для руху лікаря Келлога як популяризатора здоров'я стали принципи здорового способу життя, які викладено у працях Еллен Уайт (одна із засновниць Церкви Адвентистів сьомого дня, членом якої тривалий час був Келлог, але був виключений із рядів Церкви за дотримання пантеїстичних поглядів) [2, с. 1]. У своїй активній діяльності він замінив поняття біблійного Євангелія на його власний термін Євангеліє здоров'я, а санаторій у Баттл Крік, яким тривалий час керував Келлог став "Храмом здоров'я" [2, с. 7-8]. Вражаючих результатів у своїй діяльності Келлог досягнув завдяки вродженому почуттю власної значимості та релігійним устремлінням провадити реформу здоров'я. Більше того завдяки його літературним працям та проповідям, спрямованим до служителів у щойно заснованій адвентистській церкві почався рух здоров'я серед вірян, особливо у відмові від шкідливих звичок. А турбота за власний фізичний стан розглядалася не лише як хороша справа, а скоріше як релігійний обов'язок [2, с. 43].

Джон Харві Келлог народився у 1852 році в США у багатодітній сім'ї, члени якої мали постійні проблеми зі станом здоров'я. Після довгих пошуків якісного методу лікування, саме гідротерапія, яка тоді набувала популярності в США, стала для цієї родини кращим засобом для підтримки фізичного організму. У рік народження Джона, його батьки прийняли вістку про близький Другий прихід Христа, яку проповідували адвентисти [2, с. 44-45]. У віці 14 років Джон почав працювати коректором у видавництві "Review and Herald", керував яким Джеймс Уайт, так молодий юнак, отримав можливість детального ознайомлення з літературою американських реформаторів здоров'я XIX століття та опублікованими

працями Еллен Уайт на тему здорового способу життя [2, с. 46-47].

У 1866 році Келлог почав працювати у першому адвентистському оздоровчому закладі під назвою Західний інститут здоров'я. Однак через декілька років у 1871 році через досить повільний рівень розвитку Інституту виникла потреба, щоб його очолив молодий та перспективний керівник. Сім'я Уайт вирішила, що Джон Келлог міг би у перспективі зайняти цю посаду. Однак у той час Джон не бачив себе у якості лікаря та не прагнув отримати медичну освіту. Більш того, оскільки він боявся вигляду крові, то мав чітку відразу до цієї професії. Однак, його старший брат Меріт Келлог вже певний час практикувався у цій сфері та переконав Джона піти навчання і набиратися досвіду у сфері медицини.

Таким чином, завдяки спонуканням Джеймса та Еллен Уайт і Меріта Келлога, Джон поступив на навчання у гідротерапевтичний коледж, яким керував видатний реформатор здоров'я Рассел Трейл. Навчання у коледжі захопило Джона і після того як він закінчив 20-ти тижневий курс навчання, він виявив бажання й далі розвиватися у цьому напрямку. З метою стати практикуючим лікарем Келлог один рік навчався у Мічиганському медичному університеті, згодом поступивши у Медичний коледж лікарні Белв'ю в Нью-Йорку. Це був престижний медичний склад в США тих часів, де побутували передові ідеї у сфері охорони здоров'я. Джон Келлог закінчив заклад у 1875 році, отримавши ступінь доктора медицини. За моральної та фінансової підтримки подружжя Уайт відбувалася реалізація процесу навчання [2, с. 48-50]. По завершенню Келлогу було запропоновано стати керівником адвентистського Західного інституту здоров'я. Він прийняв цю пропозицію не відразу, оскільки вважав себе ще занадто молодим та недосвідченим, щоб виконувати покладені на нього обов'язки. Спочатку, було погоджено, що він буде керувати Західним інститутом здоров'я один рік, починаючи з осені 1876 року. В результаті він лишився директором цього закладу до кінця свого життя, а саме до 1943 року [2, с. 51-52].

Одним з перших кроків на цій посаді, Келлог одноосібно змінив назву закладу на "Санаторій", щоб надати адвентистському медичному закладу більшої респектабельності з боку суспільства. Метою санаторію була популяризація адвентистського погляду на здоровий спосіб життя, які відображені в працях Еллен Уайт. Знаючи це, Келлог помітив що, на його думку, у Санаторії не досконало практикується реформа щодо правильного раціону харчування. Він зрозумів, що якщо не вжити відповідних заходів, то ця установа стає лише однією з великої кількості водолікувальних закладів. Тому, він започаткував у столовій Санаторію спеціальний стіл, де будуть видаватися лише страви, які відповідають реформі здоров'я. Також однією з вимог стало те, що лікарі повинні подавати приклад пацієнтам санаторію щодо правильного харчування. Тому лікарі мусили споживати ті ж самі страви, які пропонувалися пацієнтам [2, с. 53].

Для себе Келлог розумів, що принципи реформи здоров'я є частиною більшої істини, і він хотів бути їхньою частиною. Він назвав цю істину "Євангелієм здоров'я". Персонал Санаторію систематично вивчав праці Еллен Уайт, особливо ті, що стосуються реформи здоров'я [2, с.54]. Більше того, Келлог був переконаний у правильності вегетаріанської дієти та шкоді для організму вживання м'ясних продуктів. Він сам став переконаним вегетаріанцем у віці 14 років і розглядав популяризацію рослинної дієти як "хрестовий похід", за краще життя та здоров'я громадян США [2, с. 57].

Винаходи Джона Харві Келлога. Окрім провідного керівника Санаторію Баттл-Крік Келлог також увійшов в історію медицини як винахідник. Починаючи з 1890-х років йому вдалося винайти арахісове масло, яке згодом стало невід'ємною частиною американської дієти. Крім того він розробив низку продуктів на горіховій основі, а харчовий продукт "Бромоза" став рослинною заміною солодового молока. Також Келлог розробив рослинний замінник коров'ячого молока для немовлят, які не переносять лактозу.

У 1897 році він запатентував горіхове борошно, з якого можна робити страви з додаванням різноманітних фруктів. Були розроблені горіхові замінники м'яса, смак яких був схожий на смак яловичини. Причиною цих замінників м'яса була велика прихильність американців до споживання м'ясних продуктів. Основними їх складниками були пшеничний глютен, арахісове борошно та ароматизатори. Загалом, лікар Келлог у загальній сумі розробив близько 80 видів харчових продуктів на горіховій основі [2, с. 61]. Зокрема, ще одним значним внеском Келлога були винаходи продуктів на основі зернових. Найбільш відомим та найкориснішим продуктом до цього часу стали пластівці з різних видів зерен, які не потребували тривалого приготування та термічної обробки. У травні 1894 року Келлог запатентував цей винахід [2, с. 61-62].

Для виробництва різноманітних харчових продуктів при Санаторії Баттл-Крік у 1877 році почала працювати компанія "Sanitarium Food". Від початку вона випускала зерновий продукт під назвою "Гранола", які здебільшого були призначені для пацієнтів санаторію. Впродовж наступних 20 років компанія виготовляла 42 харчових продукти. Близько 1900 року Келлог вирішив розширити цей бізнес та заручився підтримкою інших санаторіїв, однак отримав від них відмову у співпраці. Однак Джон Келлог заручився підтримкою свого брата Вілла і відкрив власне підприємство "Sanitas", яке виробляло овочеві замінники м'яса та зернові пластівці. Вілл Келлог мав підприємницький хист і це сприяло зростанню підприємства та маркетингу продукції, яку воно випускало.

Одночасно продовжувала свою діяльність компанія "Sanitarium Food", однак згодом Вілл викупив права на продукцію у Джона Келлога, і 1906 році заснував власне підприємство "Battle Creek Toasted Corn Flake Company" [2, с. 63]. До сьогодні ця компанія є одним зі світових гігантів з виробництва готових до вживання зернових продуктів та інших напівфабрикатів та продуктів здорового харчування [1].

Видавнича робота. Причиною викуплення прав на виготовлення здорової продукції харчування стало те, що сам лікар Джон Харві Келлог був більше зосереджений на поширенні в суспільстві своїх поглядів щодо здорового способу життя. Для цього він займався типографською справою, зважаючи на свій досвід у цій роботі у юні роки. Більше того, він став відомий у суспільстві завдяки своїм усним публічним виступам. У скорому часі, коли Келлог став директором Західного інституту здоров'я він почав викладати свої погляди у адвентистському періодичному виданні "Хороше здоров'я", яке раніше називалося "Реформатор здоров'я". Келлог переконав керівництво Церкви передати відповідальність за видавництво цього журналу самому Санаторію з метою подальшої популяризації принципів реформи здоров'я. Коли Келлог приступив до керівництва цим періодичним виданням, журнал перебував у занепаді та близький до

закриття, але зміна назви та особистий вплив лікаря виправили ситуацію на краще. Наклад журнал "Хороше здоров'я" сягав до 25 тисяч передплатників і видавався до 1955 року. Келлог був автором багатьох статей, буклетів а також близько п'ятдесяти книг [2, с. 66-67]. Також за 60 років своєї діяльності в якості оратора. Келлог виголосив близько п'яти тисяч лекцій на тему здоров'я. Загальна аудиторія сягала сотні тисяч мешканців США. Мета лікаря Келлога полягала у спонуканні американців до зміни способу життя у сферах харчування та гігієни. Однак основною його діяльністю було керівництво Санаторієм у Баттл-Крік, який з маленького та маловідомого медичного закладу Церкви АСД став великою установою, відомою по всьому світу. Келлог спрямував розвиток санаторію спираючись на наукову медицину [2, с. 70-71].

Діяльність та пацієнти. Пацієнтами Санаторію була значна кількість відомих людей, серед них відомі спортсмени, дослідники, артисти, історики, бізнесмени, зокрема Джон Рокфеллер, євангеліст Білл Сандей та інші. Багатьом із них сподобалося оздоровлення та перебування у Санаторії, опісля вони неодноразово поверталися на оздоровлення в нього. Разом із тим Келлог не нехтував здоров'ям представників соціальних прошарків середнього та нижчого класів. Келлог був відомий своєю благодійністю. Він одружився у 1879 році на Еллі Ітон, а згодом було виявлено, що вони по стану здоров'я дружини не можуть мати власних дітей, відтак вирішили відкрити дім для обездолених сиріт. Станом на 1894 рік вони піклувалися за чималу кількість дітей, що були змушені залишити свою квартиру та переїхати в одну з будівель, яка належала Санаторію Баттл-Крік. У цьому домі було більше двадцяти кімнат, зокрема декілька ванн, невелика лабораторія та гімназія для дітей. Кількість дітей, якими опікувалось подружжя Келлогів за весь час складало 42 особи. За підтримки Церкви АСД, Медико-місіонерська та благодійна асоціація, засновником якої був лікар Келлог, опікувалась дітьми з бідних районів Чикаго [2, с. 74-75, 84].

Зміст рекомендацій від Еллен Уайт. Еллен Уайт із часом почала вказувати свою стурбованість щодо поглядів та діяльності лікаря Келлога. Так, вона була не була згодна з тим, що в санаторії є різноманітні види розваг, світські заходи для дозвілля, зокрема гра в шашки, крокет тощо. Замість того вона вказувала на те, що у санаторії для пацієнтів задля покращення їх власного здоров'я певний час необхідно приділяти легкій фізичній праці. Також, це мало сприяти поширенню філософії Церкви АСД на реформу здоров'я. Як відповідь на це зауваження Джон Келлог виділив невеликі присадибні ділянки на яких пацієнти мали б можливість займатися на свіжому повітрі та вирощувати різноманітні овочі та квіти, однак у повноті ця ідея як її бачила Еллен Уайт не була втілена в життя [2, с. 92-93].

Еллен Уайт прагнула, щоб Санаторій Баттл-Крік був однією зі сторін проповіді вічного Євангелія, особливо відділений від світських принципів та культури. В той самий час, на її думку, Келлог, який був натхненний своїм успіхом у якості керівника, все більше робив з Санаторію комерційний заклад, прагнучи наблизити його до світських бізнес-структур [2, с. 95].

Таким чином, на думку перших адвентистів Келлог поступово втрачав погляд Церкви АСД та мету реформи здоров'я. Його амбіційність та прагнення до самозвеличення віддалили його від цієї деномінації. Також,

він став сумніватися у своєму релігійному досвіді. Хоча, Еллен Уайт вказувала на його недоліки в характері та вчинках, він визнавав їх наявність, однак з іншої сторони він бачив та гостро реагував на прогріхи інших, а себе як правило виправдовував.

Особливо негативно ставився Келлог до адвентистських служителів, оскільки, як він вважав, вони повільно втілювали в життя усі принципи реформи здоров'я. Також зачіпало його самолюбство заяви багатьох пасторів, що лише через Еллен Уайт було відкрито усі принципи реформи здоров'я, при цьому не згадуючи про вклад лікаря Келлога у цю сферу. При цьому сама Еллен Уайт так ніколи не вважала, як і інші церковні лідери, визнавала велику роль багатьох американських реформаторів здоров'я XIX століття як одну з основ адвентистського погляду на питання здорового способу життя [2, с. 102-105].

Конфлікт між Джоном Келлогом та адвентистськими служителями також стосувався того, хто повинен контролювати діяльність Санаторію. Це питання було актуальним оскільки Санаторій став великою фінансово-прибутковою організацією з великими перспективами. Більше того актуальності набував сам принцип належності закладу конкретній особі, а не церковній організації. Від самого початку заснування цієї деномінації у 1863 році однією із причин існування церковної організації була належність різних інституцій саме організації, а не приватній особі. Таким чином церква себе могла захистити від непередбачуваних ризиків та більш ефективно виконувати свою місію [2, с. 106].

Однак у 1890-х роках Доктор Келлог виступав проти спроб церковних лідерів зареєструвати заклад на Церкву, йому здавалося, отримати контроль над Санаторієм, якому він віддав стільки років свого життя та зусиль. Келлог перебував у конфліктних відносинах з багатьма служителями через погляди на політику керівництва Санаторієм, він намагався зробити все можливе, щоб церковні лідери не мали можливості отримати контроль над тим, що він, на його думку, створив та побудував. Тому лікар шукав можливості обмежити контроль Генеральної Конференції Церкви АСД над цим медичним закладом. Келлог помітив, що затверджений Генеральною конференцією устав Санаторію закінчується у 1897 році. Тому він домігся того, що у інформації про діяльність Санаторію стало зазначатися, що вона має "несектанський" та "не деномінаційний" характер. Це стало означати, що медичний заклад та філософія його діяльності не пов'язана з ідеологією Церкви АСД. Навіть були більш чіткі заяви, що Санаторій немає ніякого відношення до цієї деномінації. Також було сказано, що у його керівництві можуть приймати участь члени різних церков, навіть католики. Еллен Уайт неодноразово висловлювала свою незгоду з Келлогом, оскільки від початку заснування цього закладу, він мав належати лише адвентистам та просувати їхню філософію здорового способу життя. Вона вказувала, що напрямок дій Келлога та його вплив ставить під сумнів та заперечує основні адвентистські принципи. Місіс Уайт говорила Келлогу, що він неправильно чинить, забираючи під контроль Санаторій, згодом говорила вона ви не зможете цим, мудро розпорядитися [2, с. 107-111].

Під час цих непростих дискусій щодо Санаторію, 18 лютого 1902 року на його території виникла пожежа невідомого походження. Внаслідок чого було знищено головну будівлю Санаторію та низку прилеглих приміщень.

Еллен Уайт бачила у цій події боже провидіння, як поштовх до реорганізації діяльності Церкви АСД, щоб медичні заклади деномінації розташовувалися не в одному місці, а мали багато локацій. У свою чергу Келлог вирішив наново перебудувати Санаторій Баттл-Крік. Щоб реалізували ці плани він запропонував керівництву Церкви АСД посприяти розповсюдженню недавно написаної ним книги “Живий храм”, щоб в результаті її продажу отримані кошти направити на відновлення Санаторію. Було сплановано продати 500 тисяч примірників цієї книги. Однак цей проект церквою не був підтриманий, оскільки у книзі було помічено теологічні відхилення від погляду адвентистів щодо природи божества. Хоча сам зміст книги стосувався принципів здорового способу життя і пов’язаний із релігією та Біблією, однак було помічено, що там містяться вислови, які були близькими до пантеїстичних поглядів на Бога. Адвентистські служителі, зокрема Еллен Уайт вказали на небіблійний характер представлення Бога, який міститься у праці “Живий храм”. Вони стверджували, що хоч книга й містить багато біблійних текстів, однак вони представлені так, щоб підтвердити пантеїстичні теорії Келлога та ввести у заблудження читачів. Еллен Уайт заявляла, що якщо пантеїстичні ідеї захоплюють розум членів Церкви АСД, то деномінація піде по хибному напрямку, який призведе до руйнації та зникнення Церкви [2, с. 111-114].

Ці обставини призвели до подальшого віддалення Джона Келлога від Церкви АСД. Було вчинено декілька спроб для вирішення конфлікту між Келлогом та керівництвом Генеральної конференції. В результаті Келлог залишився при своїх поглядах і починаючи з 1903 року перестав відвідувати богослужіння цієї деномінації, віддавати десятини та пожертвування на різноманітні церковні потреби. У 1905 році він заявив, що вже 15 років думає про розрив з Церквою АСД, тому спрямовував значні зусилля для збереження Санаторію Баттл-Крік під своїм контролем.

Питання виключення Джона Келлога з членів церкви розглядалося на початку 1906 року. Однак сама подія виключення з церковного членства відбулася 10 січня 1907 року на членському зібранні. На ньому одноголосно проголосувало 350 членів церкви [2, с. 115-118]. Через два роки Келлог на щорічному зібранні Санаторію Баттл-Крік у січні 1909 році зібрав лише 28 учасників із загальної кількості 700 осіб. Усі присутні були прихильниками Джона Келлога. За його пропозиції було проголосовано про виключення із списків осіб асоціації Санаторію усіх критиків лікаря серед яких була й Еллен Уайт. Таким чином, доктор Келлог остаточно відокремив себе та Санаторій Баттл-Крік від Церкви АСД. При цьому зазначається, що він наступні 36 років до кінця свого життя виступав з повагою до особистості Еллен Уайт і закликав до цього персонал Санаторію. [2, с. 119-121].

Келлог як хірург та винахідник в сфері медицини. У 1914 році Келлог став членом Американської колегії хірургів і залишався ним до кінця свого життя, провівши в загальній кількості 22 тисячі хірургічних процедур. Також він винайшов електричну ковдру, носовий інгалятор з метанолом, лампи для загару, тренажери та хірургічні інструменти [3, с. 817]. Багато хірургічних операцій було проведено ним ще у перших роках свого керівництва Санаторієм Баттл-Крік. Свою хірургічну практикою він вдосконалював працюючи з провідними європейськими та американськими хірургами. Так, у 1889 році він приходив хірургічну практику у Лондоні та Відні, близько п’яти місяців удосконалював свою

майстерність під проводом доктора Лоуса Тейта, який спеціалізувався на абдомінальній та гінекологічній хірургії. Тейт був хірург світового рівня та відомий тим, що провів підряд 116 успішних операцій без жодного летального випадку. Це був вражаючий рекорд у часи, коли смертність пацієнтів під час хірургічного втручання була досить високою. Сам Джон Келлог перевершив рекорд свого наставника вже через п'ять років виконавши 165 успішних операцій без летальності. Також Келлог у Відні спостерігав за роботою самого видатного хірурга XIX століття та засновника шлункової хірургії Доктора Теодора Більбота. У свою чергу Антон Вольфлер, асистент доктора Більбота, надав Джону Келлогу приватну інформацію про особливості проведення хірургічних процедур у клініці Більбота. Келлог відвідав Європу декілька разів, це сприяло його успішній хірургічній кар'єрі [3, с. 817].

На батьківщині, в США, він відвідав клініку Мейо в штаті Міннесота, який вважався у цій країні провідним центром з експериментальної хірургії. Там він познайомився з засновниками цього медичного закладу, хірургами Чарльзом та Вільямом Мейо. Вони відмітили чудові хірургічні навички Джона Келлога. Тому Келлог зосередив свою увагу на операціях на шлунково-кишковому тракті. В цій сфері він вдосконалював свої навички та концентрацію. Примітним моментом його життя було те, що він намагався не витрачати даремно свій час. Так, під час поїздок у потягах він практикував свою техніку зашивання хірургічних швів на простому шматку тканини, тому він став відомим у чіткому зашиванні навіть маленьких розрізів. Келлог займався хірургічною практикою до 80 років, таким чином його професійна кар'єра у цій сфері тривала більше 68 років [3, с. 817-818].

Відзначився Джон Келлог не тільки як кваліфікований хірург, а також як винахідник низки хірургічних інструментів. Так, він спроектував операційний стіл з підігрівом води. Це було потрібно для запобігання виникненню шоку у пацієнтів, які зазнали тривалого хірургічного втручання. Для додаткової підтримки тепла після операцій клали навколо пацієнта нагріті мішки з піском.

Також завдяки наголосу доктора Келлога на вегетаріанській дієті, він наказував пацієнтам не вживати м'ясні продукти за декілька днів до операції. А після операцій пацієнти повинні були пити багато рідини. Також у після операційний період пацієнти повинні були не просто лежати, а з першого ж дня робити пасивні фізичні вправи, які день за днем повинні ставати все більш інтенсивними [3, с. 818-819].

Погляд Келлога на поширення ідей про здоровий спосіб життя. Келлог вважав, що інформація про реформу здоров'я не повинна бути просто "правою рукою" вістки, яку проповідувала Церква АСД. Келлог був переконаний, що ця тема повинна вийти за конфесійні межі і бути доступною для всіх людей незалежно від їхніх релігійних поглядів. Він назвав рух за поширення реформи здоров'я "братство в місійній роботі". Він дбав про навчання добре навчених медико-місіонерів як лікарів-місіонерів так і медсестер. А люди, які можуть погіршити стан здоров'я тих хто страждає потрібні в будь-якій країні. І Келлог також розумів, що їхньою метою не мало бути навернення людей до іншої релігії, лише полегшення їхніх страждань і покращення забезпечення фізичних потреб, особливо підняття людей на вищий моральний рівень. Келлог у цьому вбачав виконання божественної місії щоб принести благословення стражденому

людству незалежно від їхнього віросповідання [4, с. 109].

Для реалізації своїх планів Келлог ініціював створення медичного факультету при адвентистському коледжі в Баттл-Крік. Там планувалось вивчення наступних предметів: принципи особистої та громадської гігієни, хімія, фізика та анатомія. Коли у 1895 році за сприяння Джона Келлога почав роботу Американський медико-місіонерський коледж, доктор заявив, що це буде позаконфесійний та несектантський навчальний заклад. Тому в цьому медичному коледжі не повинні викладатися доктрини певної конфесії. Це буде християнський медико-місіонерський навчальний заклад, де зможуть навчатися представники будь-якої християнської деномінації. Студенти навчатимуться теоретично і практично медичній справі та будуть готові проповідувати Євангеліє без наголосу на конфесійні особливості. Разом із тим Біблії та богослужінням в коледжі приділялася значна частина, проповідувати студенти могли практикуватися при Санаторії Баттл-Крік [4, с. 110-111].

У першій половині 1890-х років медико-місіонерська робота під керівництвом Джона Келлога мала значний успіх. У результаті у 1895 році у тому місті був заснований медичний коледж. Також був відкритий постійно діючий медичний пункт, пральня, баня, вечірня школа тощо. Проводилося навчання безхатченків, безробітних, алкоголіків та повій. Всім потребуючим надавалася безкоштовна медична допомога. Келлог розробив благодійну програму згідно якої надавались за символічну плату обіди та місце для ночівлі. Символічна плата була поставлена не з метою збору коштів, щоб підвищити у потребуючих почуття самоповаги. Необхідні лікарські засоби видавались безкоштовно, а допомогу отримували тисячі осіб. Щодня отримували обід від 500 до 600 потребуючих. Щодня приходили за медичною допомогою 20-30 людей, які отримали ножові поранення [4, с. 115-116].

Випускники медико-місіонерських закладів, яким керував Келлог отримували призначення для служіння у різні частини земної кулі: Мексика, Гвадалахара, Північна та Центральна Європа, Нова Зеландія, Індія, Південна Америка, острови південної частини Тихого океану. Також медико-місіонери відправлялися на роботу у багато штатів США. Сам Джон Келлог був переконаний, що медико-місіонерська робота – це справжнє християнське служіння, яке повинно займати центральне місце у діяльності Церкви АСД для суспільства [4, с. 116].

В той час як у адвентистських лідерів у пріоритеті була проповідь трьохангельської вістки з книги Об'явлення 14 розділу, зокрема відмітних доктрин цієї деномінації. Однак, Келлог наполягав на проведенні різних благодійних програм. Він вважав, що проповідь відмітних доктрин адвентистів скоріше викличе негативну реакцію у представників інших конфесій. Доктор Келлог казав, що християнська проповідь має бути позитивною і зосереджуватись саме на допомозі потребуючим. Він бачив місію адвентистів у підтримці дитячих будинків та домів для осіб похилого віку, вкладаючи в цю справу кошти, які члени церкви насправді витрачають на придбання таких шкідливих продуктів як чай, кава тощо. Внаслідок, на його думку, це стане можливістю адвентистами виконувати християнське служіння, а також сприяти поширенню серед членів принципів правильного харчування та інших законів здоров'я [4, с. 117].

Генеральна конференція Церкви АСД певною мірою прислухалася до

пропозицій Келлога щодо просування благодійної діяльності. Тому було погоджено створення 1893 році медико-місіонерської та добродійної асоціації, яка відповідала за всі напрямки служіння деномінації у гуманітарній сфері. Ця організація активно діяла впродовж 13 років до часу коли Джон Келлог офіційно був позбавлений членства в Церкві АСД [4, с. 118].

Келлог та інші релігійні рухи. Ще до того, коли Джон Келлог лишив Церкву АСД, він почав цікавитися іншими духовними традиціями, які певною мірою торкалися теми здорового способу життя. Він вважав, що Церква АСД не була єдиною, яка займається питанням реформи здоров'я. Келлог досліджував рухи Шейкерів, Армії Спасіння, релігійно-філософські погляди Льва Толстого, особливо доктора зацікавила релігія мормонів, оскільки він ще у молодості читав книгу Мормона. У 1898 році він відвідав духовний центр цієї релігії місто Солт-Лейк-Сіті, штат Юта, де планував з екскурсією оглянути низку санаторіїв у тій місцевості. Керівники тієї деномінації запросили Доктора виступити на зібранні у їхньому головному Храмі. Під час доповіді він розповідав про своє поважне ставлення до об'явлень мормонського пророка Джозефа Сміта та про важливість вегетаріанської дієти. Доктор звернув особливу увагу на те, що погляди мормонів на принципи харчування мають багато подібного до його поглядів на це питання. Після цієї зустрічі доктор й надалі підтримував спілкування з двома мормонськими деномінаціями на тему здоров'я: мормонами з центром Солт-Лейк-Сіті, штат Юта та мормонами зі штаб квартирою у штаті Міссурі [5, с. 114].

Також Келлог цікавився поглядами групи послідовників християнського містика Еммануїла Сведенборга, він визнав, що прихильність Сведенборга до вегетаріанства історично вплинула на переконання у правильності відмови від споживання м'яса відомого реформатора здоров'я XIX століття Сільвестре Грема. А у свою чергу Келлог стверджував, що праці цього реформатора здоров'я сильно вплинули на його погляди щодо дієти. Також керівник цієї групи Генрі Клаб відвідував у 1909 році Санаторій Баттл-Крік в якості президента Вегетаріанської спілки Америки прочитав лекцію про Сведенборга та вегетаріанство. У 1920 році Келлог із вдячністю прийняв від цієї релігійної групи у подарунок 32 томи Еммануїла Сведенборга. Також у 1926 році Доктор досліджував праці цього християнського містика [5, с. 114-115].

Ставлення Келлога до четвертої заповіді. Джон Келлог вихований в культурі та доктринах Церкви АСД, тому він як член церкви шанобливо ставився до четвертої заповіді Декалогу. І навіть після того як він полишив церкву у 1907 році продовжив дотримуватися цієї заповіді. Варто зазначити, що персонал Санаторію у той час складався здебільшого з адвентистів сьомого дня, тому розпорядок роботи закладу певний час залишався незмінним, хоча поступово почали виникати прецеденти щодо перегляду відпочинку по суботам як вихідного дня для медперсоналу. Для працівників та пацієнтів, які не належали до адвентистів, у Санаторії відбувалися недільні богослужіння. Були випадки, коли Келлог запрошував до співпраці з питання розповсюдження продуктів здорового харчування різних впливових осіб, серед яких були й керівники різноманітних протестантських деномінацій Америки. Однак, він зустрічався із відмовою через теологічні непорозуміння щодо того, що Санаторій не працює у

суботній день. Причиною цього було переконання, що святим днем для американських християн є саме неділя, а не субота. Виникали ситуації, коли пацієнти виступали проти вихідного в суботу, оскільки не бажали щоб їх оперували в лише наступного дня у неділю. Відвідувачі Санаторію з секулярними поглядами висловлювали своє нерозуміння такому незвичному для США робочого графіку цієї медичної установи: робота припинялася із заходу сонця п'ятниці до заходу сонця у суботу. Келлог твердо відповідав на ці та подібні заяви, що Санаторій буде й надалі працювати у заданому режимі. Разом із тим Келлог підкреслював, що Санаторій Баттл-Крік не має конфесійного забарвлення, і вихідний в суботу поставлений не з релігійних, а з чисто історичних причин, кажучи: "Ні одна розумна людина, що розбирається в історії цього питання, не стане сумніватися в тому, що днем відпочинку сьомого дня, є саме субота" [5, с. 136]. Разом із тим він сказав, що сам вибір дня відпочинку не є дуже важливим, однак саме святкування для відпочинку відрізняє християн від язичників. Як вказано вище більшість працівників Санаторію були членами Церкви АСД, то Келлог, також із цієї причини не міг погодитися на зміну неробочого дня тижня [5, с. 134-136].

Однак поступово частка медперсоналу з адвентистів зменшувалась і доктор Келлог почав применшувати значення суботи як вихідного дня. Також у 1920 році померла його дружина Елла, яка залишилася членом Церкви АСД. Тому, доктор поступово дозволив у суботу проводити негласливі розважальні заходи. А вже до середини 1930-х років дотримання суботи стало здебільшого формальністю. Однак не відомо чи ця поступова трансформація відбулася саме через зміну переконань Джона Келлога. Треба зазначити, що у ці роки доктор більше часу перебував у новоствореному 1930 році санаторії (місто Маямі) штат Флорида, тому довгий час був відсутній у Баттл Кріку. У 1930-ті роки атмосфера Санаторію Баттл-Крік мала здебільшого світський характер, і відносно цього Келлог виражав свою стурбованість. Разом із тим вже від нього не було чути зауважень щодо порушення спокою Санаторію у суботній день [5, с. 136].

Джон Келлог та Санаторій Баттл-Крік: останні десятиліття діяльності закладу. Коли Доктор Келлог у 1920-1930-ті роки опікувався створенням та діяльністю нового Санаторію у Маямі, то він доручив керувати справами у Баттл-Крік доктору Чарльзу Стюарту. На хвилі популярності Санаторію, Стюарт ініціював його розширення, яке полягало у прибудові двох масивних веж-близнюків виконаних в італійському стилі. При цьому сам Келлог не бачив необхідності у цій новизні, тому що вважав у цій новизні не буде духовної чи благодійної мети, а лише комерційна вигода. Джон Келлог був хорошим бізнесменом на своєму рівні, й отримував великі прибутки та міг дозволити собі розкішне життя. Але оскільки він був цілком присвячений своїй різноплановій роботі, то більшу частину зароблених коштів він витрачав на Санаторій та розвиток інших своїх проєктів. Велика популярність його особистості та Санаторію не спонукала його до можливості використати з метою лише отримання фінансової вигоди [5, с. 171].

Початок періоду Великої Депресії у 1929 році значно вплинув на діяльність Санаторію. Кількість пацієнтів знизилася від 1300 осіб до 300 осіб. Через недостатню кількість відвідувачів та великі борги Санаторій у 1933 році увійшов у процес оголошення банкрутства. Внаслідок чого Келлог

втратив можливість керувати медичним закладом, оскільки той підпав під зовнішнє керівництво. У цьому Санаторії, який був заснований адвентистами сьомого дня, зовнішнє керівництво вдалось до відмови від вегетаріанської дієти та був виданий дозвіл на паління тютюну в приміщеннях медичного закладу. Ці нововведення шокували доктора Келлога, він намагався повернути собі, втрачені через процес банкрутства, важелі управління Санаторієм. Однак він цього домогся лише у 1942 році, але Санаторій вже не повернувся до попередньої популярності та слави, оскільки тоді тривала Друга світова війна, а Головну будівлю Санаторію було продано Федеральному уряду під армійський шпиталь. Цей шпиталь там продовжував існувати до закінчення війни [5, с. 172].

У 1942 році засвідчено також спробу Генеральної конференції Церкви АСД відновити контроль над Санаторієм Баттл-Крік. В результаті згідно судового рішення відбулося розділення активів медичного закладу. Згідно з рішенням суду Церква АСД отримала 625 тисяч доларів, а Келлог та його співробітники залишили за собою контроль над Санаторієм. Невдовзі, а саме 14 грудня 1843 року Джон Харві Келлог помер від приступу пневмонії. Йому було 91 рік, а без свого видатного лідера Санаторій став безповоротно занепадати і проіснував до 1957 року. З того часу цей медичний заклад знову перейшов у власність Церкви АСД. У 1959 році він був перейменований на Центр здоров'я Баттл-Крік. Цей центр був перепрофільований на лікування психічного здоров'я, позбавлення залежностей від алкоголю та наркотичних речовин, а також для надання різного виду невідкладної допомоги. У 1993 році цей медичний заклад був проданий та став частиною громадської системи міста Баттл-Крік. Ця подія ознаменувала завершення 126-літньої історії діяльності цього Санаторію [5, с. 173]. Так, завершилася історія відомого Санаторію та діяльності популярного лікаря Джона Харві Келлога.

Висновки. Підсумовуючи вище наведене лише зазначмо, що знівелювати результати роботи Джона Харві Келлога у сфері охорони здоров'я та поширення принципів здорового способу життя неможливо, оскільки цей лікар дійсно присвятив цьому все своє життя досягнувши небувалих висот. Щодо його розриву із Церквою адвентистів сьомого дня, то зазвичай її історики наводять наступні причини: амбітне устремління лікаря поширювати вістку про реформу здоров'я у навколишньому суспільстві без участі Церкви АСД; відсутність повного втілення реформи здоров'я серед членів АСД, саме так як бачив це доктор Келлог, особливо акцент він робив на керівництво деномінації; його відомість, популярність, визнання та зростаюча слава зробили доктора Келлога частиною американської еліти, що також сприяло розірванню стосунків між ним та Церквою АСД.

Список використаних джерел:

1. *About Kellogg Company* n.d., Kellogg's. Available from: <https://www.kelloggcompany.com/en_US/about-kellogg-company.html> [02 July 2021].
2. Balmer, B 1991. 'John Harvey Kellogg and the Seventh-Day Adventist Health Movement', MA thesis, *Department of American Studies and the Graduate School of The University of Wyoming*, p. 134.
3. Jackson, LS, Dudrick, SJ & Sumpio, BE 2004. 'John Harvey Kellogg; Surgeon, Inventor, Nutritionist (1852–1943)', *Journal of the American College of Surgeons*,

- vol. 199, no. 5, pp. 817–821. Available from: <<https://doi.org/10.1016/j.jamcollsurg.2004.05.279>> [04 July 2021].
4. Lampkin, A 2000. 'A critical study of the Seventh-Day Adventist health teaching tradition in light of the contemporary situation of public health and globalization', PhD dissertation, *Vanderbilt University*.
 5. Wilson, B 2014. Dr. John Harvey Kellogg and the religion of biologic living, *Indiana University Press*, Bloomington & Indianapolis.

References

1. *About Kellogg Company* n.d., Kellogg's. Available from: <https://www.kelloggcompany.com/en_US/about-kellogg-company.html> [02 July 2021].
2. Balmer, B 1991. 'John Harvey Kellogg and the Seventh-Day Adventist Health Movement', MA thesis, *Department of American Studies and the Graduate School of The University of Wyoming*, p. 134.
3. Jackson, LS, Dudrick, SJ & Sumpio, BE 2004. 'John Harvey Kellogg; Surgeon, Inventor, Nutritionist (1852–1943)', *Journal of the American College of Surgeons*, vol. 199, no. 5, pp. 817–821. Available from: <<https://doi.org/10.1016/j.jamcollsurg.2004.05.279>> [04 July 2021].
4. Lampkin, A 2000. 'A critical study of the Seventh-Day Adventist health teaching tradition in light of the contemporary situation of public health and globalization', PhD dissertation, *Vanderbilt University*.
5. Wilson, B 2014. Dr. John Harvey Kellogg and the religion of biologic living, *Indiana University Press*, Bloomington & Indianapolis.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.35(7)-8

УДК 2-4/5: 036.22

EASTERN PATRISTIC TRADITION OF INTERPRETATION “ΝΟΥΣ-ΛΟΓΟΣ”: THE SANOGENICAL-THERAPEUTIC POTENTIAL OF COMMUNICATIVENESS (PART II. PROSPECTS OF THE PRACTICAL IMPLEMENTATION)

СХІДНОПАТРИСТИЧНА ТРАДИЦІЯ ОСМИСЛЕННЯ “ΝΟΥΣ - ΛΟΓΟΣ”: САНОГЕННО-ТЕРАПЕВТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОМУНІКАТИВНОСТІ (ЧАСТИНА II. ПЕРСПЕКТИВИ ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ)

O. T. Marchuk

Urgency of the research. The problem of struggle against COVID-19 that had perfectly got the world dimensions, taken millions of human lives, became a real challenge not only for physical but also for the mental health of everyone who had overcome it or suffered losses among the loved ones, relatives and close friends, can't leave indifferent. Particularly demanded is a scientific search of not

Актуальність теми дослідження. Проблема боротьби з COVID-19, яка блискавично швидко набула світових масштабів, забрала мільйони людських життів, стала справжнім викликом як для фізичного, так і психічного здоров'я всіх, хто її подолав, або ж зазнав втрат серед рідних, друзів і близьких не може залишати байдужим. Науковий пошук не лише теоретичних джерел

only theoretical sources of spiritual and psychological (ethical, ethical-psychological) stability but also a discovery of mechanisms of its practical, activity realization, including the sanogenical-therapeutic potential of anthropological conceptions of religious systems, in particular eastern Christian patristic ideas in accordingly methodological and up-dated perspective of conceptualization.

Target setting. Eastern patristic interpretation “*νοῦς-λόγος*” (components of cogitative soul power) is shown up as a complete system that (from the standpoint of the analysis of their functional possibilities) is opened up, accordingly in two main abilities: practical and theoretical (contemplative). As a result, it is an important conceptual base for the problems explanation of sanogenical and therapeutic potential of internal and interpersonal communicativeness and the determination of prospects of its practical embodiment.

Actual scientific researches and issues analysis. In domestic historiography, there are no integrated scientific investigations that would be devoted to the analysis of the rational soul power from the standpoint of sanogenesis in the anthropology of Eastern patristic. The only work in which important soteriological topics are briefly analyzed from the standpoint of our chosen methodological perspective is the article Archim. Tikhon Sofiyichuk. Among the well-known Ukrainian and foreign scientists who, within the framework of their main scientific investigations, thoroughly deal with the problematic patristic issues are: Metr. Vasyl'ii Karayanis, Jean-Claude Larchet, Metr. Ierofei Vlahos, Y. Chornomoret, H. Khrystokin and others.

The research objective. The need to disclose possible mechanisms to achieve spiritual health and perfection of soul's smart power, outlining features, defining perspectives outlining possible prospects for the disclosure of sanogenic-therapeutic

духовної та психологічної (моральної, морально-психологічної) стійкості, а й віднайдення механізмів її практичної, діяльнісної реалізації, в т.ч. розкриття саногенно-терапевтичного потенціалу антропологічних концепцій релігійних систем, зокрема східно-християнських патристичних ідей у відповідно методологічно актуалізованому ракурсі концептуалізації є особливо затребуваним.

Постановка проблеми. Східнопатристична інтерпретація “*νοῦς-λόγος*” (складових мислительної сили душі) постає як цілісна система, яка (з позиції аналізу їх функціональних можливостей) розкривається, відповідно, у двох основних здібностях: практичній і теоретичній. Як результат, є важливою концептуальною базою для розкриття проблематики саногенно-терапевтичного потенціалу внутрішньо- та міжособистісної комунікативності, з'ясування перспектив його практичного втілення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній історіографії відсутні комплексні наукові розвідки, які б присвячувались аналізу розумної сили душі з позицій саногенезу в антропології східної патристики. Єдиною працею, в якій коротко аналізуються важливі сoterіологічні теми з позицій обраного нами методологічного ракурсу є стаття архім. Тихона Софійчука. Серед відомих українських і зарубіжних учених, які в межах своїх основних наукових розвідок займаються проблемно дотичною патристичною проблематикою є: митроп. Василій Караяніс, Ж.-К. Ларше, митроп. Ієрофей Влакос, Ю. Чорноморець, Г. Христокін та ін.

Постановка завдання. Необхідність висвітлення механізмів досягнення досконалості й духовного здоров'я розумної сили душі, накреслення практичних перспектив виявлення саногенно-терапевтичного потенціалу комунікативності в

means of communicativeness in the ideological system of anthropology of Eastern patristics predetermines the actuality of this article, reveals its basic aim and objectives.

The statement of basic materials. In this part of the study the peculiarity of the correlation, of sanogenical interrelation and perspective of practical explanation of components of cogitative soul power were shown. Particularly, the semantic features of their sanogenical reproduction from the standpoint of disclosure of essential and dynamic principle of arrangement the mental soul power and realization ways of its abilities were analyzed.

Conclusions. The concrete ideological basis of the disclosure of the sanogenic-therapeutic potential of communicativeness for thinkers of Eastern Patristics is the essential dimension of ontology and soteriology. Energetic forms of soterical, ie healing (through naturally growing inner union and union with God) unfolding of two parallel sequences (pairs of parallel categories of sanogenesis of mental abilities, where mind (νοῦς) and mind (λόγος) are only the first pair) schematically reveal the essence of the basic principle of achieving spiritual health.

Thus, the cogitative soul power is a defining functional component of the reproduction of the possibilities of the process of achieving human perfection (integrity), healing internal- and interpersonal communicativeness.

Key words: "God", "soul", "cogitative soul power", "spiritual health", "spiritual perfection".

антропології східної патристики наймісткіше актуалізує дослідницьке зосередження цієї статті, визначає її основну мету і завдання.

Виклад основного матеріалу.

У цій частині дослідження показано специфіку співвідношення, взаємозв'язку та можливості практичного розкриття складових мислительної сили душі. Зокрема, проаналізовано особливості їх саногенного відтворення з позицій сутнісно-енергійного принципу влаштування розумної сили душі, способи удосконалюючої та духовно оздоровлюючої реалізації її здібностей.

Висновки. Конкретним ідейним підґрунтям розкриття саногенно-терапевтичного потенціалу комунікативності для мислителів східної патристики є сутнісний вимір онтології та сотеріології. Енергійні форми сотеричного, тобто цілітельного (через природно зростаюче внутрішнє єднання та єднання з Богом) розгортання двох паралельних послідовностей (пар паралельних категорій саногенези розумових здібностей, де ум (νοῦς) і розум (λόγος) є лише першою парою) схематично розкривають суть базового принципу досягнення духовного здоров'я.

Отже, мислительна сила душі – це визначальна функціональна складова відтворення можливостей процесу досягнення досконалості (цілісності) людини, оздоровлюючої внутрішньої та міжособистісної комунікативності.

Ключові слова: "Бог", "душа", "мислительна сила душі", "духовне здоров'я", "духовна досконалість".

Urgency of the research. The problem of protracted struggle against of coronavirus disease that had perfectly got the world dimensions, taken millions of human lives, became a real challenge not only for physical but also for the spiritual and mental health of everyone who had overcome it or suffered losses among the loved ones, relatives and close friends, can't leave indifferent. Particularly demanded is a scientific search of not only theoretical sources of spiritual and psychological (ethical, ethical-psychological) stability but also a

discovery of mechanisms of its practical, activity realization, including the sanogenical-therapeutic potential of faith teaching conceptions of religious systems, in particular eastern patristic ideas in accordingly methodological and up-dated perspective of conceptualization.

If we turn to the sources of the Eastern Christian patristic tradition, the actual unity of a man spirit with God Spirit is the key to the transformation of a man, all the constituents of his nature, even more, the ability to acquire divine features without changing human nature (theosis). In the first part of our article, we found out, that the human spirit is a reasonable source. Which is why called "mind" by Eastern patristic thinkers. In turn, the mind – a key element of the soul's smart power (cognitive, mental), which in the tradition of its triple division in patristic anthropology is delineated along with sensual and emotive powers. Mind, according to St. Fathers is the key principle of the soul, a tsar and ruler of human nature aimed to dominate the rest of the soul and all beings, while obeying God as King of all created beings. Therefore, excellence and health of mental strength causes the acquisition of spiritual health and other subordinate components, which guarantees the full recovery of human nature in the Logos-Christ, age-divine Wisdom, Truth and Good. That is, as we have already previously clarified, soul's smart power, as the image of God, the image of the Logos-Christ, ontologically set and soteriological realized receptacle of the man's personality, for eastern patristic thinkers, is the imperious, autocratic and purest part of the soul that comprise its true esse. Unifying a strong-willed and mental activity, the soul's smart power is capable of directing will actions to good (induce to virtue), commanding passions, which reveals in a man feature "after the image of God" – royal dignity to control, define and influence not only the formation of soul life forms, lifestyles but all created beings in general. The esse dimension of the ontology eastern patristic within the categorical pair "esse – energy" is an ideological key source of solving anthropological problems of interpretation and clear definition of substantial components of soul's smart power, their relationship, structural and functional features (conceptual-categorical aspect), principles of healing genesis and achieving excellence through a complete energetic unity with Creator (soterically-sanological aspect). Solving any inconsistencies in terminological distinctions is achieved through a meaningful and deep understanding of the concept of "mind". Mind as a soul has esse and energy. The esse of soul is mind, which in terms of semantics can be called the heart, and its energetic manifestation is thought opinion and ideas. That is, the mind can be used by eastern patristic thinkers in two aspects of meaning: in the meaning of esse or energy.

Target setting. The problem of analyzing the energetic manifestations of the soul's smart power, its functional disclosure is possible in dual abilities, contemplative and practical. Contemplative ability is realized through the mind (that is why it is often accordingly defined) and practical – in mind (this includes all the things that belong to the mental ability: thought, reflection, judgment, prudence, inner word, the source of language and memory). Besides, Eastern patristic thinkers distinguish above discursive, contemplative and intellectual abilities-higher and lower cognitive abilities of soul's smart power. In the functional aspect mind or spirit are focused on vigorous comprehension of the nature of things – embodied creative ideas in it and finding out its causes, and mind, via mental activity explores their external properties. The term "intellect" in the tradition of patristic interpretation can be used ambiguously. Firstly, in

the meaning of “mind”, with the appropriate semantic load, namely in the ideological plane of reintegration into pristine spiritual integrity and health, vigorous appeal to its *esse*, that is, subordination and unity of the intellectual abilities with its reasonable *esse* (heart), fixed on the contemplation of divine thoughts and ideas (uncreated energies, *logos*, ideas) in respect of all created things and Triune God. Secondly, the meaning of “intellect” – in its energetic display of intellectual and mental abilities, aimed not at the cognitive reality of all created things and God, but at the grossly sensual material reality of the world. Besides, in the first part of this article, we found out that clear distinction of the meaningful concepts of “mind – intellect” is possible on condition that the energetic principle of structuring soul’s smart power, ways to implement its abilities (positive, healthy or morbid) will be defined. The process of recovery of the soul’s mental power would expand the spiritual horizons of knowledge, the transition from lower (sensual, intellectual, reasonable) to higher (transcendental, intuitive, and above discursive) cognitive level: in terms of purity of heart and spiritual focusing of mind, contemplation of the apparent “beauty” of the natural world, imperishable beauty of true strength and Wisdom of God in His uncreated, creative, ideological energies – Ideas, methods, reasons and expediency of all being created with the prospect of knowledge by grace, not by *esse* and God himself. That is, Eastern patristic interpretation “*nous-logos*” (components of cogitative soul power) is shown up as a complete system that (from the standpoint of the analysis of their functional possibilities) is opened up, accordingly in two main abilities: practical and theoretical (contemplative). As a result, it is an important conceptual base for the problems explanation of sanogenical and therapeutic potential of internal and interpersonal communicativeness and the determination of prospects of its practical embodiment.

The research objective. The need to reveal the mechanisms of achieving perfection and spiritual health of the mental power of the soul, outlining possible practical prospects for the disclosure of sanogenical and therapeutic means of communicativeness in the anthropology of Eastern Patristics predetermines the actuality of this article, reveals its basic aim and objectives.

Actual scientific researches and issues analysis. As for the last studies and publications of this topic, the Ukrainian historiography has no any, unfortunately, complex scientific developments that would be dedicated to the analysis of mental soul power from the standpoint of spiritual health in the anthropological system of eastern patristics. The only famous for us a specific and systematic work where the patristical conception of internal consistency and knowledge of God as the key to a unification with God that is an achievement of spiritual health (salvation) is analysed shortly and gradually (according to the state of human being: before and after the fall) is the article of Archim. Tikhon Sofiychuk. Accordingly, a definite cognitive perspective requires a profound perception of the whole eastern patristic heritage with a special concentration on the anthropological range of problems whereas it is lined up in concept exceptionally within its limits. Among the Ukrainian scientists are H. Khrystokin – theognosia within the limits of neopatristic interpretations of eastern patristic traditions; Y. Chornomorets – byzantine neoplatonism, anthropology of Greek patristics. Furthermore, it is worth recalling the authors who analysed in their articles the problems of the knowledge of god, correlation of faith and mind in the

theology of different representatives of eastern patristics: V. Zhukovskiy – the problems of correlation between transcendental and immanent aspects of God in the theology of Kirylo Oleksandriiskiy and Ioan Zolotoustiy, ascertaining the soteriological chance of the knowledge of god and deification; deacon A. Hluschenko – within the limits of the general anthropological range of problems of the theological system of Maksym Spovidnyk; M. Krokosh – knowledge of god and philosophy in eastern theology with special concentration on the god thinking of Hryhorii Palama; S. Kachmar – the problems of correlation the faith and mind, knowledge, knowledge of god in the theological synthesis of Martyrdom Yustyn Filosof, Klyment Oleksandriiskiy and Hryhorii Bohoslov. The mentioned scientists often not the first time in the native science tried to solve the definite research tasks and fill the appropriate gaps of modern Ukrainian historiography by their scientific developments. Among the foreign researchers, it is worth recalling those who specifically or superficially, in the context of their own main research concentration, analysed the problems of structure particularity of mental soul power, its functional demonstration and chances of the knowledge of god from the standpoint of patristic tradition: Metr. Vasylii Karayanis, Metr. Iierofei Vlakhos, Archim. Plakyda Dezei, Archpriest. S. Kashmensky, Jean-Claude Larchet, P. Khrystu, S. Khoruzhyi, O. Chystiakova and others.

The statement of the main material of the study. Patristic reflections on the development and consistency of the disclosure of lower cognitive processes of the mental abilities of mind can be lit up as follows: "As we know – writes Maximus the Confessor – resulting in sensory perception the impression formed in soul is called ideas; ideas form thoughts; then reason, having studied this thought, defines it either true or false, that is why it is called reason, – to think, to ponder. Finally, the fact that is acknowledged as the truth is called mind" [5, p.240]. Having carried out a detailed analysis of the statements by st. Venerable Maximus the Confessor, Ioan Damaskin says: "...the first movement of mind is called cogitation. Cogitation about some definite objects is called thought. Thought that remains in soul for a long time and reflects an intellectual object is called ponderation. When ponderation focusing on the same subject, will test itself and consider the consistency of soul with a conceivable subject, it will be called understanding. Extended understanding comprises reasoning (discern), called inner word" [2, p.130]. "Movement of understanding, common and spread on many things is the process of thinking – wrote Martyr Irenaeus – and having been fixed in mind, it is rightly called the word" [3]. As we can see, a lower (reasoning) cognitive ability, logical activity of mind (according to the cognitive scheme: concepts, judgments, inferences) thinkers of Eastern patristic interpreted in accordance with modern achievements of science: the feeling that creates a mental image, perceptual knowledge, its recognition, naming and verbalization. Thought arises from senses, from thought – ponderation, from the latter – word. "Sensuality, having received impressions from objects of reality through senses, conveys their ability of thinking or intelligence; and intellect, having accepted and considered them, translates them to memory" [2, p.105]. Since "memory – continues Ioan Damaskin, is an idea that is left in soul with the experience from any senses and found its true expression of thought, in other words, memory – a container of perceptions and thoughts" [2, p.126]. Despite successive modifications in the movements of mind, reflecting the development of sensory-discursive knowledge, representatives of eastern

patristic reveal and see in their structure two operating displays of their actions, which we can define as the methods of synthesis and analysis. "Often on the basis of different senses – writes St. Gregory of Nyssa – a single idea arises, as the same object can be divided into multiple parts by feelings. And there is also the opposite – on the basis of one sense we learn many and varied things, with nothing in common in their nature" [1, p.340].

As we can see, after the Fall mind tends to express itself, mainly through the intellectual and mental capabilities of the soul, but of course, also ensures that its thought and speech in their experience of contemplation will be realized. Being covered in a veil of sin a human mind is used only partially, in its lower functional manifestation – mind-reason, that is, as an instrument of analysis and interpretation of sensual experience, and to transform this experience into words. Marred by sin mind is not based on intuition, but on the sensual experience and prudence of soul's smart power, that is called reason. In the condition of collapse the functional expression of soul's smart power is often realized at a lower level of reasonable and sensual perception of reality, which, despite its own foreign deceptive grace, proudly concentrates on its exclusivity and sufficiency actually experiences substantial limitations in paralyzing rationalism of logical constructions. However, expansion of the horizons of cognitive intellectual abilities of the soul is possible at an early stage of recovery and in consideration of the created world, reflection on the feasibility, beauty and creative genius of the device, as the Wisdom of God in the creation of the world [6, p.79]. Such focus of cognitive abilities of mind, under the condition of clear heart, penetrating the secrets of objects' structure and phenomena of the world can uncover prospects of contemplation – on the visible side of the world the presence and manifestation of God's power, and therefore of God, but not according to the *esse*, but according to the greatness of His creations, in His creative ideas and properties mediated by natural phenomena. To know God on the basis of a wonderful structure and beauty of a visible world, man must overcome dissipation of mind in his appeals to sensible things, and bring him to a spiritual understanding that these senses perceived. Thus, in certain clearly met conditions, the transition to higher species is possible (above-discursive, transcendental). Ven. Nicodemus Ahioryt writes: "With the elimination of bodily pleasures mind is freed from senses, it subjects them to itself by returning to its original mental food that is reading of the Bible and construction of virtues" [8, p.39]. Changes in cognitive-value paradigm leads to rescheming of smart power and, in general, to the reintegration of holistic healing energetic principle of o\an object-orientation – God as the subject – a man, soteric positive changes, harmonization of all components of its nature. "Mind tries to return physical feelings to pleasure by intellectual pleasures (divine. – author's) and thus feelings become a little soften. As the body through senses tried to make mind and spirit as flesh, so now mind through its intangible pleasures makes flesh intangible and in some ways makes it as spirit. So – according to Maximus the Confessor – soul approaching God makes flesh holy" [5, p.162].

Under such conditions intellect (reason) acquires a particular force – prudence, which is the basis of its natural and perfect healthy state. Prudence implies compliance with certain requirements and clearly defined ascetic practices, which presupposes the implementation of the properties and abilities of mind, which is a *praxis* (the act). In particular, the prevention of slaving various forms of sensual pleasures, the virtuous transformation of passions, thus

acquisition of the opposite virtues that manifests in a particular subject field of action (praxis) of soul's smart power, indeed, as a virtue. Moreover, the following conditions actualize faith not just as trust in God or His theoretical recognition, but as an internal permanent connection of the strength of prudence, practical skills of intellect and reason in its practical manifestation – honesty. Thus, the belief is a unifying intermediary through which the mind comes to the eternal energetic source of Good – God, where reaching health as its perfect state, it ceases its existence. So soul's smart power, potentially considering cognitive and healing development of its lower intellectual and mental abilities, according to Ven. Maximus the Confessor is ontologically positively disclosed in the following order: intellect (reason), and possible common manifestation of the power of which is prudence, which, in turn, appears almost as a property of action (praxis) in a particular energetic manifestation – honesty connecting and integrating to God, faith in the perfect and healthy state in conditions of complementation of its set goals – Welfare. In general, “to the ability of thinking – wrote Nemeziy Emesky – belongs judgments, approval of the desire to act, as well as prevention and avoidance of it. In particular, this includes the perception of virtues, knowledge, rules of arts, meditation, and free choice” [7, p.48]. And in a simplified version of the ontological perspective presentation: intellect (logos) – prudence – praxis (acts) – virtue – faith – Welfare as an energetic manifestation of God.

Completion, Goal	God	
	Welfare	Truth
Act (peace, ease)	Faith	Unforgettable knowledge
Energy	Virtue	Knowledge
Feature	Deeds	Contemplation
Ability (power)	Prudence	Wisdom
Esse	Intellect	Mind
Beginning	Soul – source of smart power: intellect and mind	
	God – The Creator of soul	

A similar scheme can be offered to illustrate the structuring and revitalizing genesis of higher cognitive smart power of a human soul: “...mind (nous), wisdom, contemplation (theoria), lasting knowledge and knowledge; their end goal is to reach the truth”. Pointing out that the offered sequence is truly above discursive cognitive activity of mind, Venerable Maximus the Confessor writes, “Mind, which is wisdom driven, reaches contemplation; through contemplation – to knowledge, through knowledge – to the knowledge of memorable, and at last – truth. Around truth, mind discovers the limit of its movement” [5, p.163]. To understand the essence of the principle, which lies in the basis of the sequence scheme of reaching health it is necessary to mention that “mind’s power is wisdom, and mind itself is wisdom, contemplation is a feature of mind, and knowledge – its energy (praxis).

Eternally calm movement of mind around truth, as an energetic manifestation of God, reveals the possibility of understanding the unforgettable knowledge. It is important to note that Maximus the Confessor considers soul's smart power from the point of view of esse position of eastern patristic ontology that schematically is disclosed within the categorical pair “esse – energy” (for example, what is required regarding God) or in its lengthy pentasyllabic

statement “esse – ability (strength) – feature – energy – praxis” [10, p.28], that in the framework of the analysis of soul’s smart power components can be regarded as the key to understanding the semantic interpretation of the principle of the offered categorical sequences of defining intellect and mind.

In the process of achieving health and perfection (healing, understanding the goals given by Creator), as a positive development of cognition and naturally growing union with God, two parallel sequences are functionally deployed that can be studied in pairs. Mind and intellect, as a manifestation of rational powers of the soul (the first couple of categories), are the basis for their disclosure in the future implementation, achieving their inherent limits of recovery in Welfare and Truth (which vigorously reveal God). Because it is “communicating through five pairs – writes Venerable. Maximus the Confessor – soul moves forward and unites with God” [5, p.161]. Impressive is the way of the relationship of parallel categories of mind and intellect. “The action is also an expression, intellect is a manifestation of mind (as the expression of reason – result) prudence – an expression of wisdom, praxis – contemplation, virtue – knowledge, and faith – knowledge of unforgettable” [5, p.162]. Accordingly, we can state the following: first, a pair of parallel categories clearly reproduce the healthy and elevating movement of the soul’s smart power, which is the genesis of human cognitive and simultaneously naturally growing internal unity and union with God. Thus, we may state about proportional gradual overlapping of such conceptual lines of achieving excellence and health as integrity, mediated by updating unity. Secondly, each category’s manifestation of mind is generated not only by previous manifestations of the same sphere but also by parallel categories in the sphere of mind [10, p.53]. In other words, the principle of cross-like semantic relationship and dependence of categorical lines in the healing process of achieving the perfect definition of mind (there we may observe soteriological symbolism of the Cross of Christ as a fundamental principle of opportunities to achieve spiritual health) is realized.

Conclusions. Thus, the esse dimension of the eastern patristic ontology is an important ideological source of solving anthropological problems of interpretation of soul’s smart power, their structural and functional features and relationship, principles of achieving excellence, healing genesis through a complete energetic unity with Creator (soterically-sanogenical aspect). Thinkers of Eastern patristic make distinction between above intellectual abilities and discursive, contemplative – lower and higher cognitive abilities of soul’s smart power. The process of recovery of the soul’s mental power would expand the spiritual horizons of knowledge, the transition from sensual, intellectual, reasonable (lower) to transcendental, intuitive, and above discursive (higher) cognitive level (in terms of purity of heart and spiritual focusing of mind, contemplation of the apparent “beauty” of the decaying world, imperishable beauty of true strength and Wisdom of God in His uncreated, ideological, creative energies (methods, ideas, reasons and expediency of all being created) with the prospect of knowledge (by grace, not by esse) and God himself).

Schematically cognitive development of lower intellectual and mental abilities of soul’s smart power can be revealed in the following way: intellect (reason) in a possible healthy condition and under conditions of practical implementation of its practical properties, in particular energetic form – virtues with integrating and connecting to God faith, reaches its perfect state of active and healthy condition of practical calm due to comprehension of a set goal –

Good, as an energetic manifestation of God.

Similar is the principle of structuring and illustration of a revitalizing genesis of a higher cognitive ability of soul's smart power, which positively and functionally deploys in the following sequence: mind, potentially healthy state of which is wisdom, which is acquired through contemplation of uncreated divine energies that reveal appropriate knowledge and lasting knowledge boundary condition of truth comprehension, which is also a manifestation of God. The offered pair of parallel categories of mental abilities schematically reveals the essence of the basic principles of the achievement of spiritual health. 1) Healthy state of soul's smart power is the fruit of good praxis (deeds, acts) and contemplation, intra-unifying experience which opens the possibility of understanding the natural knowledge that in the supernatural vigorous impulse of faith to unforgettable knowledge contained in Good and Truth, reaches ever-moving calm of unity with God. Accordingly, there is a comprehension of wisdom, which manifests in prudence, which, in fact, is signs of excellence and spiritual health of the mental powers of soul. 2) It is possible to achieve health of smart power on condition of the proper development of cognitive abilities of humans that involves subjecting submitting-discursive unity of abilities of cognition, its above discursive principle, which, being oriented to God as the source of wisdom, goodness and truth, on the basis of the conceptual cross-likeness, through intellectual and discursive capability detected outside the Revelation truth as much as possible for the discursive level limits. The practical implementation of the principle of semantic cross-likeness lies in a pious ascetic setting of clear and functional relationship and in joint action capabilities of soul's smart power for achievement of perfect uniqueness and health (basic principle asserts the achievement of spiritual health that is semantically disclosed in soteriological symbolism of the Cross of Christ).

Thus, a result of the study was shown the peculiarity of the correlation (the peculiarities of sanogenical interrelation), structural and functional arrangement, opportunities for a practical explanation of components of cogitative soul power. That is, a meaningful correct perception of the basic ontological preconditions (within the framework of categorical pair "essence – energy") is an ideological key source of solving such problems of eastern patristic anthropology. Particularly were described the semantic features of their sanogenical reproduction from the standpoint of disclosure of essential and dynamic principle of arrangement the mental soul power and realization ways of its abilities.

The conducted anthropological synthesis of the ideas of representatives of eastern patristics on the subject of perception of functional ability, importance and purpose of the intellectual power of human soul reveals the extremely interesting theological aspects of achievement not only the interpersonal dialogicity but also outlines basic perspectives of disclosure the essential and energetic potential of therapeutic communication due to the two-pronged cooperation "human – human" and "human – God". The patristic approach concerning to analysis of the components of cogitative power (in the range of essential survey of eastern patristic ontology) offers the possibility to comprehend the fundamental ideas of interpretation the peculiarities of their structural and functional system, interrelation, achievement of perfection and principles of health-improving development. Mentioned peculiarities of the arrangement of cogitative part of the soul, its energetic demonstration in two

cognitive abilities: observant (over discursive and intuitive) and activity (rational and intellectual) reveal and two basic levels of therapeutic communicativeness. As a result, the characteristic features of their soterical-harmonious interdependence due to the functional hierarchy that was arranged by God and is the energetic demonstration-index on the way to the achievement of perfection and spiritual health, reproduce the essential and energetic potential of therapeutic communicativeness at least in the integrity of three projections: God-human, internal personal and interpersonal. Accordingly, was studied the specific conceptual base of sanogenical and therapeutic potential of communication in the works of thinkers of Eastern patristics. The principles of possible practical implementation of spiritual sanogenesis and achievement of human perfection were revealed. Taking into account that cogitative soul power is the container of individuality, basis of consciousness and composure, the foundation of observant and intellectual-rational functions that's why it is a defining functional component of creating the vector of health-improving communicativeness (in the internal- and interpersonal perspective: human – God-human).

Список використаних джерел:

1. Григорій, Ниський, святий 2011. Творіння, в 3-х т., за ред. Патріарха Філарета (Денисенка), Київ: *Видавничий відділ УПЦ КП*, Т. 1, 623 с.
2. Іван, Дамаскін, преподобний 2010. Точний виклад православної віри, за ред. Патріарха Філарета (Денисенка), Київ: *Видавничий відділ УПЦ КП*, 294 с.
3. Іриней, Ліонський, сщмч. 2013. Творіння, за ред. Патріарха Філарета (Денисенка), Київ: *Видавничий відділ УПЦ КП*, 620 с.
4. 4. Кашменский, Стефан, протоиерей 2002. Святоотеческое учение о душе, Пермь: *Панагия*, 310 с.
5. Максим, Исповедник, преподобный 1993. Творения, в 2 кн., Москва: *Мартис*, Кн.1, 354 с.
6. Марчук, ОТ 2019. 'Проблема здоров'я розумної сили душі в антропології східної патристики : комунікативний вимір', *Гуманітарно-наукове знання: горизонти комунікативістики : матеріали X-ї ювілейної міжнар. наук. конф., присвяч. 25-літтю відродж. філософсько-теологічного факультету (Чернівці 4-5 жовтня 2019 р.)*, с. 78-80.
7. Немесий, Эмесский, епископ 2011. О природе человека, пер. с греч. Ф. С. Владимирский, Москва: *Канон*, 464 с.
8. Никодим, Святогорець, преподобний 2007. Невидима боротьба, Львів: *Свічадо*, 212 с.
9. Тихон, Софійчук, игумен 1999. 'Внутренняя целостность и Богопознание', *Труды Киевской духовной академии*, Київ: *Видавничий відділ УПЦ*, № 2, с. 59-134.
10. Чорноморець, ЮП 2001. *Антропологія східної патристики*. Дисертація кандидата наук, Київ, *Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України*, 200 с.

References:

1. Grigorij, Niskij, svyatitel 2011. Tvorinnya (Writings), v 3-h t., za red. Patriarha Filareta (Denisenka), Kiyiv: *Vidavnicij viddil UPC KP*, T. 1, 623 s.
2. Ivan, Damaskin, prepodobnij 2010. Tochnij viklad pravoslavnoyi viri (Accurate statement of the Orthodox faith), za red. Patriarha Filareta (Denisenka), Kiyiv: *Vidavnicij viddil UPC KP*, 294 s.
3. Irinej, Lionskij, svshm. 2013. Tvorinnya (Writings), za red. Patriarha Filareta (Denisenka), Kiyiv: *Vidavnicij viddil UPC KP*, 620 s.

4. Kashmenskij, Stefan, protoierej 2002. Svyatootecheskoe uchenie o dushe (Patristic teaching about the soul), Perm: *Panagiya*, 310 s.
5. Maksim, Ispovednik, prepodobnyj 1993. Tvoreniya (Writings), v 2 kn., Moskva: *Martis*, Kn.1, 354 s.
6. Marchuk, OT 2019. 'Problema zdorov'ya rozumnoyi sili dushi v antropologiyi shidnoyi patristiki: komunikativnij vimir (The problem of the health of the rational force of the soul in the anthropology of Eastern patristic : the communicative dimension)', *Gumanitarno-naukove znannya: gorizonti komunikativistiki : materialy H-yi yuvilejnoyi mizhnar. nauk. konf., prisvyach. 25-littyu vidrozh. filosofsko-teologichnogo fakultetu (Chernivci 4-5 zhovtnya 2019 r.)*, s. 78-80.
7. Nemesij, Emesskij, episkop 2011. O prirode cheloveka (About human nature), per. s grech. F. S. Vladimirskij, Moskva: *Kanon*, 464 s.
8. Nikodim, Svyatogorec, prepodobnij 2007. Nevidima borotba (Invisible struggle), Lviv: *Svichado*, 212 s.
9. Tihon, Sofijchuk, igumen 1999. 'Vnutrennyaya celostnost i Bogopoznanie (The internal integrity and knowledge of God)', *Trudy Kievskoj duhovnoj akademii*, Kiyiv: *Vidavnichij viddil UPC*, № 2, s. 59-134.
10. Chornomorec, YuP 2001. *Antropologiya shidnoyi patristiki (Anthropology of Eastern Patristics)*. Disertaciya kandidata nauk, Kiyiv, *Institut filosofiyi imeni G.S.Skovorodi NAN Ukrayini*, 200 s.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Дем'яненко Н. М.,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувачка кафедри педагогіки і психології вищої школи
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

**“Модель освіти, яка б відповідала потребам нового часу,
нового інтелекту й нової культури”**

Андрущенко В.П. *Феномен освіти: у 5-ти книгах. Суми: Університетська книга, 2020. Кн.1. Поняття освіти: зміст та предметне поле: монографія. 452 с.; Кн. 2. Структурно-функціональний аналіз освіти: монографія. 592 с.; Кн. 3. Екзистенційний простір освіти: монографія. 500 с.; Кн. 4. Українська освіта: історія становлення, розвиток, модернізація: монографія. 560 с.; Кн. 5. Статті та інтерв'ю. 536 с.*

У 2020 році побачило світ фундаментальне наукове видання у п'яти книгах “Феномен освіти”. Автор праці – Віктор Петрович Андрущенко, відомий учений, український філософ, член-кореспондент Національної академії наук, академік Національної академії педагогічних наук України, ректор Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Президент асоціації педагогічних університетів України і Європи.

“XXI століття називають століттям освіти, а інформаційне суспільство - новим, особливим етапом життєдіяльності цивілізації, де наука й освіта стають стратегічним чинником прогресу. Він базується на інтелекті, і його головною дійовою особою виступає людина, яка володіє інформацією й новітніми технологіями. Разом зі світом у фазу інформаційного суспільства вступає і Україна”, - так починає і узагальнює свою думку автор.

Лейтмотивом п'ятитомної праці є освіта як провідний чинник сталого суспільного розвитку, стратегічний фактор об'єднання і прогресу людства.

Названа публікація являє собою оригінальний доробок освітянина-науковця, практика, досвідченого управлінця. Про формування і розвиток людини у відкритому освітньому просторі. Роль учителя у становленні особистості. Пріоритети освітньої політики сьогодення й перспектив інформаційного суспільства. Даному виданню передували визнані в науковому середовищі монографії В.П. Андрущенко: “Роздуми про освіту” (2006), “Світанок Європи. Проблема формування нового вчителя для об'єднаної Європи XXI століття” (2011), “Організоване суспільство” (2005, 2018) та інші. За образним висловлюванням вченого: “Розвиток освіти (науки, культури, просвітництва) – своєрідний посох (нитка Аріадни), спираючись на який людство не тільки забезпечить своє виживання, а й піде сходами до нових вершин”.

Аналізуючи природу освіти в контексті цивілізаційного поступу, автор вбачає її у неперервності зв'язку поколінь шляхом передавання знань, досвіду, життєвої мудрості від батьків і прабабків. А отже – у плеканні, навчанні й вільному вихованні (дитиноцентризм, “розширення поля свободи”, “осердечення освіти”) дитини на шляху поступового

входження в соціум. Орієнтиром тут, на думку науковця, слугують фундаментальні цінності – Свобода-Творчість-Культура: “Нова філософія освіти...є філософією Людини, яка існує в царині Свободи. Способом цього існування є творчість, а результатом – культура”. Освіта трактується як головний інститут соціалізації особистості, завдяки якому суспільство готує людину до життя, формуючи духовно й фізично, зрощуючи інтелект, розвиваючи моральні й естетичні якості, креативність і творчі здібності, виховуючи як особистість і громадянина.

Цілком закономірно, що в дискусії про сучасний зміст науки педагогіки, розширення й оновлення її термінологічного апарату вчений притримується визначення “освіти” як головної категорії педагогічного знання. Змістова і процесуальна цілісність поняття “освіта”, підпорядкування йому двох інших провідних категорій педагогіки – “виховання” і “навчання” підтверджується екскурсом в історію національної освіти, характеристикою основних етапів її розвитку, виявленням особливостей “педагогічної матриці” українського народу, розкриттям доробку славних співвітчизників, які забезпечили українській освіті світове визнання (Г. Ващенко, В. Вернадського, М. Драгоманова, М. Пирогова, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, К. Ушинського, П. Юркевича та багатьох інших). Наголошуючи на європейському векторі трансформації українського суспільства, європейській стратегії реформування освіти, автор проводить ідею єдності національного і загальнолюдського, формування інтегративного світогляду особистості, взаємоіснування і взаємодоповнення освітньої традиції, наукової інноватики з урахуванням досвіду модернізації освіти розвинених країн Європи. “Освіта майбутнього вибудовується органічним переплетінням того, що завжди сприймалося як краще й водночас як відповідь на виклики постійно мінливого суспільства”.

Логічним є авторський перехід від аналізу змісту й наступності основних ланок освіти – дошкілля, середньої, вищої школи до концепції її позитивності, визнання освіти впродовж життя не лише механізмом адаптування людини до змін інформаційного суспільства, а й формування її активної суб’єктності. “Розкриття й збагачення індивідуальних можливостей через саморозвиток і самоактуалізацію особистості”. Аналіз формальної, неформальної та інформальної освіти у спадкоємності всіх її етапів, розгляд неперервної освіти з позицій вирішення проблем зайнятості населення, подолання безробіття, професійного перенавчання, акцентування на освіті найстарших поколінь, актуалізація андрагогічної моделі навчання – далеко не повний перелік питань, піднятих у ракурсі освіти впродовж життя глобалізованого суспільства. “Залишатися конкурентоспроможною в життєвому просторі, де наукові знання подвоюються і потроюються фактично щороку – виклик сучасній людині і суспільству”. Навчити послідовно освоювати нове знання в міру його перманентного накопичення й розвитку, оперативно аналізувати й диференціювати обвальний потік інформації, виокремлюючи важливу і необхідну, тобто навчити людину вчитися – таким є бачення вченого стартового і водночас перспективного завдання освіти в ідеї її безперервності.

Не випадково, чи не найважливішою темою представленого видання, яка в силу актуальності й невичерпності проходить майже через кожну наукову публікацію В.П. Андрущенка, залишається Вчитель. Цього разу –

авторитет учителя. На тлі масиву беззаперечних чинників - когнітивних (знання предмета, ерудиція, застосування перспективних методів навчання), психологічних (темперамент, артистизм, лідерство, почуття гумору, довіра, доброзичливість), соціальних (статус, повага, місце в суспільній ієрархії, громадянська свідомість), наголос здійснено на моральному авторитеті педагога. “Висока моральність особистості вчителя стає основним джерелом його авторитету і сили впливу на учня, студента, вихованця”, підґрунтям формування відносин учитель-учень як умови розвитку освітніх процесів. Актуалізується твердження – “справжній авторитет ґрунтується на суб’єкт-суб’єктних відносинах учителів і учнів у процесі їх співпраці, проявляється в реалізації ідеї “радості навчання”. Контекстно розкриваються філософські, психологічні, соціологічні, антропологічні аспекти формування позитивного навчального досвіду у творчій співдіяльності педагога і учнів. З урахуванням розвиненого в науково-педагогічному полі відносницького підходу сутність освіти визначається як “процес суб’єкт-суб’єктної взаємодії вчителя і учня, спрямованої на передачу (засвоєння) знань, формування вмінь і навичок, виховання культури мислення і почуття, здатності до самонавчання і самостійної життєтворчості”. Трактатування здавалося б дещо формалізованим, якби не розуміння того, що суб’єкт-суб’єктна взаємодія в освітньому процесі несе передусім виховну функцію, вирощування особистості (за текстом – “ціннісно-гуманістичної особистості”) та загалом спрямована на подолання загострених сьогодні тенденцій деморалізації суспільства. Саме вчитель у співпраці й співтворчості з учнем стає тим важелем, який з педагогічно доцільних позицій, професійно й відповідально має розвинути ціннісну сферу особистості - її духовність і моральність, задати напрямки на самовдосконалення.

Від “людиноцентрованості, духотворчості освіти” автор веде лінію “педагогіки духовності”, називаючи її “педагогікою вселюдності з базовими цінностями Добра, Справедливості, Честі, Гідності”. Розкриває її значення не лише як засобу духовного зростання особистості, а й передумови єдності людства, реалізації “основного принципу організації і змісту освіти XXI ст. – уміння “жити разом”. Не можна не погодитися, що в умовах глобальних загроз і пандемії життєздатність людства зумовлюється передусім злагодженістю устремлінь і дій, зміст і спрямованість яких має визначити наука, а донести до свідомості людей життєствердна освіта. Освіту очікує її перезавантаження і стратегічно-змістова переорієнтація зі спрямованістю на зміцнення духовно-світоглядної платформи та практико орієнтованої життєдіяльності, посилення прагнення до повноцінного життя, підтримки впевненості людей у майбутньому, а отже, створення моделі освіти, яка б відповідала потребам нового часу і високої культури.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Барабаш Ростислав Ярославович	аспірант кафедри філософії, соціології та політології, Київський національний торговельно-економічний університет (Київ, Україна) E-mail : <i>rostislav.barabash@gmail.com</i> ORCID : <i>0000-0001-5091-3535</i>
Бродецький Олександр Євгенович	доктор філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та культурології, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна) E-mail : <i>o.brodetskyi@chnu.edu.ua</i> ORCID : <i>0000-0002-1769-9036</i>
Горохолінська Ірина Володимирівна	доктор філософських наук, доцент кафедри філософії та культурології, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна) E-mail : <i>o.brodetskyi@chnu.edu.ua</i> ORCID : <i>0000-0001-7921-8245</i>
Колесніченко Максим Валентинович	кандидат філософських наук, доцент кафедри соціальної політики факультету соціально-економічної освіти, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна) E-mail : <i>kmv@isgis.org.ua</i> ORCID : <i>0000-0001-7685-2662</i>
Куриляк Валентина Василівна	кандидат технічних наук, завідувач кафедри філософії, теології та історії церкви, Український гуманітарний інститут (Київ, Україна) E-mail : <i>valentina.kuryliak@gmail.com</i> ORCID : <i>0000-0001-5245-9700</i>
Легка Людмила Володимирівна	здобувачка кафедри інформатики та прикладної математики, Криворізький державний педагогічний університет (Кривий Ріг, Україна) E-mail : <i>asp-18-lehka@kdpu.edu.ua</i> ORCID : <i>0000-0001-5768-5475</i>
Марчук Олександр Танасійович	кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії та культурології, Чернівецький національний університет, кафедра філософії та культурології (Чернівці, Україна) E-mail : <i>o.marchuk@chnu.edu.ua</i> ORCID : <i>0000-0001-9759-3540</i>
Об'єдков Олександр Ігорович	аспірант кафедри філософії, соціології та політології, Київський національний торговельно-економічний університет (Київ, Україна) E-mail : <i>obyedkovoleksandr@gmail.com</i> ORCID : <i>0000-0001-9596-5486</i>
Овчатова Анастасія Павлівна	аспірантка кафедри освіти дорослих, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна) E-mail : <i>ovchatovan@gmail.com</i> ORCID : <i>0000-0002-2098-8031</i>

AUTHORS

Rostyslav Barabash	PhD student of the Department of Philosophy, Sociology and Political Science, Kyiv national university of trade and economics (Kyiv, Ukraine) <i>E-mail</i> : rostislav.barabash@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0001-5091-3535
Oleksandr Brodetskyi	Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy and Cultural Studies, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Chernivtsi, Ukraine) <i>E-mail</i> : o.brodetskyi@chnu.edu.ua <i>ORCID</i> : 0000-0002-1769-9036
Iryna Horokholinska	Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy and Cultural Studies, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Chernivtsi, Ukraine) <i>E-mail</i> : o.brodetskyi@chnu.edu.ua <i>ORCID</i> : 0000-0001-7921-8245
Maksym Kolesnichenko	PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Social Policy of the Faculty for Social/Economic Education, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine) <i>E-mail</i> : kmv@isgis.org.ua <i>ORCID</i> : 0000-0001-7685-2662
Valentyna Kuryliak	Doctoral student of the Department of Cultural Studies and Philosophy, National University of Ostroh Academy, Head of the Department of Philosophy, Theology and History of the Church, Ukrainian institute of arts and sciences (Kyiv, Ukraine) <i>E-mail</i> : valentina.kuryliak@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0001-5245-9700
Liudmyla Lehka	PhD student of the Department of Computer Science and Applied Mathematics, Kryvyi Rih State Pedagogical University, (Kryvyi Rih, Ukraine) <i>E-mail</i> : asp-18-lehka@kdpu.edu.ua <i>ORCID</i> : 0000-0001-5768-5475
Oleksandr Marchuk	PhD in Philosophy, Assistant of the Department of Philosophy and Cultural Studies, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Chernivtsi, Ukraine) <i>E-mail</i> : o.marchuk@chnu.edu.ua <i>ORCID</i> : 0000-0001-9759-3540
Oleksandr Obiedkov	PhD student of the Department of Philosophy, Sociology and Political science, Kyiv National University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine) <i>E-mail</i> : obyedkovoleksandr@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0001-9596-5486
Anastasia Ovchatova	PhD student of the Department for Adult Education, National Pedagogical Drahomanov University (Kyiv, Ukraine) <i>E-mail</i> : ovchatovan@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0002-2098-8031

**ІНДЕКСУВАННЯ ВИДАННЯ
“ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”**

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ РУКОПИСУ ДО НАУКОВОГО ВИДАННЯ “ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”

1. Мова написання рукопису статті: українська, російська, англійська, німецька, французька, польська.
2. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції *journal.discourse@gmail.com* у форматі “Автор- Назва статті.doc”.
3. Рукопис статті, підписаний авторами, супроводжується:
 - зовнішньою рецензією (для авторів без вченого ступеня) із зазначенням наукового ступеня рецензента, вченого звання, посади, місця роботи (без скорочень), завіреною печаткою;
 - якщо рукопис публікується іноземною мовою, стаття супроводжується перекладом завіреним фахівцем з іноземної мови (бюро перекладів, або викладачем ВНЗ іноземної мови);
 - розширеною анотацією (двома мовами, одна з яких англійська) в залежності від мови написання рукопису статті (додаток 2);
 - відомостями про автора (авторів) (додатку 1).
4. Рукопис статті не має містити заборонених до друку матеріалів, оскільки журнал є відкритим джерелом інформації. Авторський текст не має бути опублікованим раніше та не бути перекладом раніше опублікованої статті. За зміст статті та інформаційне наповнення несе відповідальність автор (автори) статті та рецензенти.
5. Форма подання статті:
 - обсяг рукопису – 20-24 тис. знаків (як виняток, не більше 40 тис. знаків), включаючи рисунки та таблиці;
 - кількість співавторів – не більше чотирьох, як виняток до п’яти;
 - стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора *Microsoft Word for Windows®* (версії 97, 2000, XP, 2003, 2007) або сумісного редактора;
 - рукопис повинен мати наскрізну нумерацію сторінок із вільним розміщенням нумерації в листі;
 - формат аркуша – A4 (210×297), орієнтація сторінки – “книжна”; поля: ліворуч – 2,5 см; праворуч – 2 см; зверху – 2 см; знизу – 2 см; інтервал між рядками – 1,5 пт.; інтервал між абзацами “до”, “після” – 0 пт; відступи “праворуч”, “ліворуч” – 0 пт; відступ першої строчки – 1,27 см;
 - рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об’єкт. Положення об’єкта – “в тексті”;
 - рисунки, створені у вбудованому у *Microsoft Word* редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об’єкти;
 - рисунки та таблиці не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше посилання в тексті.
 - Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою:
 - індекс УДК у верхньому лівому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.);
 - ініціали та прізвища авторів у верхньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.). Порядок подання: ім’я, по батькові, прізвище;
 - науковий ступінь, вчене звання (Time New Roman, 12 пт.);
 - електронна пошта автора;
 - *порожній рядок*;
 - назва статті – великими літерами, по центру, українською (або регіональною мовою) та англійською мовами (Time New Roman, 14 пт., жирний). Назва статті
 - подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;
 - *порожній рядок*;

- анотація (Time New Roman, 12 пт., *курсив*) (додаток 2);
 - *порожній рядок*;
 - ключові слова (3-10 слів) українською, або регіональною мовою та англійською мовами (Time New Roman, 12 пт., *курсив*);
 - *Основний текст статті повинен містити наступні рубрики*:
 - актуальність теми дослідження (Time New Roman, 14 пт.);
 - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями (Time New Roman, 14 пт.);
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття (Time New Roman, 14 пт.);
 - постановка завдання (Time New Roman, 14 пт.);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів (Time New Roman, 14 пт.);
 - висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку (Time New Roman, 14 пт.).
 - *порожній рядок*;
 - Список використаних джерел (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру)
 - References (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру);
 - надійшла стаття до редакції у нижньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.) у форматі (ДД.ММ.РРРР);
 - бібліографічний опис для цитування (Time New Roman, 12 пт.) (додаток 3).
6. Літературні джерела, що цитуються, повинні бути пронумеровані. Посилання на джерело подається у квадратних дужках, наприклад: "... відомо з [4]. ..." або "... розглянуто у [4, с. 203] ...". Список літератури наводиться наприкінці статті у алфавітному порядку на мові оригіналу, відповідно до Harvard Referencing style (гуманітарні науки та суспільні науки) – (http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/16051/22/Harvard_Referencing_style.PDF).
7. Список літератури транслітерується латинськими літерами (References). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами зазначається переклад англійською мовою у дужках.

Автор (автори) може бути ознайомлений з коректурою статті. Зміна верстки автором, за виключенням виправлення помилок, не допускається. Виправлену та підписану коректуру слід повернути до редакції протягом двох днів після її отримання.

Рішення про можливість публікації статті приймає редколегія та незалежні рецензенти.

Робота, що не відповідає вищезазначеним вимогам, буде повернена відповідальним секретарем редколегії.

Додаток 1

Відомості про автора (авторів)

	Українською мовою	Англійською мовою
Прізвище, ім'я, по батькові		
Науковий ступінь		
Учене звання		
Посада		
Кафедра		
Місце роботи (вищий навчальний заклад, кафедра без скорочень)		
Сфера наукових інтересів		
Джерело фінансування, напр., "Виконано за грантом <i>назва</i> , №..., НДР №..." або інше.		
Адреса надсилання видання		
Електронна адреса		
Номер мобільного телефону		
ID (у системі наукової ідентифікації)	Якщо є, або ж зареєструватися	
ORCID (http://orcid.org/)	Обов'язково	
Назва статті		

Додаток 2

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ АНОТАЦІЇ

Актуальність теми дослідження.
Постановка проблеми.
Аналіз останніх досліджень і публікацій.
Постановка завдання.
Виклад основного матеріалу.
Висновки.
Ключові слова:

Urgency of the research.
Target setting.
Actual scientific researches and issues analysis.
The research objective.
The statement of basic materials.
Conclusions.
Keywords:

Додаток 3

Бібліографічний опис для цитування:

Петренко, ТГ & Бойко, ВВ 2017, 'Вплив соціуму на девіантну поведінку дітей та молоді', *Освітній дискурс : збірник наукових праць*, № 1 (1). с. 15-21.

Наукове видання

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

Випуск 35(7), 2021

Scientific edition

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

Volume 35(7), 2021

Шеф-редактор: В. П. Андрущенко
Головний редактор: О. П. Кивлюк
Відповідальний редактор: І. О. Мордоус

Співзасновники:
ТОВ “Науково-інформаційне агентство “Наука-технології-інформація”
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Підписано до друку 16 серпня 2021 р.
Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 8,2. Наклад 300 пр. Зам. № 201

Друк:
ФОП Корзун Д. Ю.
21027, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
тел.: (0432) 69-67-69, 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852
e-mail: tvory2009@gmail.com
<http://www.tvoru.com.ua>